شانۆ

گۆڤاری تیپی شانۆی سالار

زنجیره 16

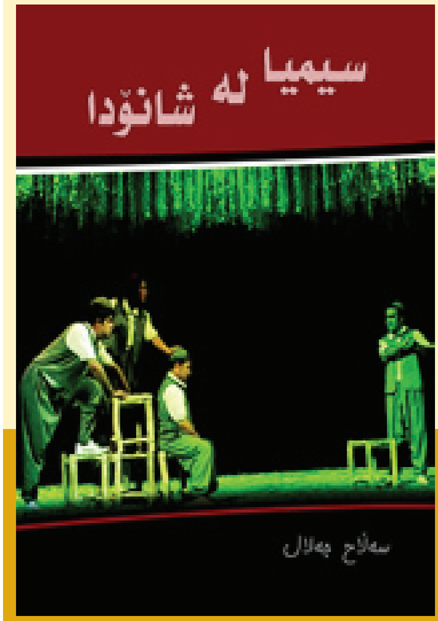

سیمیا له شانۆدا

سەلاح جەلال

خاوەنی ئیمتیاز
ئەحمەد سالار

سەرنووسەر
ئەرسەلان دەروێش

بەڕێوەبەری هونەری
ڕێبوار ئەورەحمان

بەڕێوەبەری کارگێڕی
ئاشتی عوسمان دانش

چاپ
چاپخانەی کارۆ

ناونیشان:
کوردستان – سلێمانی
بەختیاری- گەڕەکی ١٠٩
کۆڵانی ٢٧- خانووی (١٠)
تەلەفۆن:
٠٧٧٠١٩٦١٥٤٨
٠٧٥٠٤٤٩٥٠٦٥

پێگەی ئینتەرنێت:
www.shanomagazine.com

ئیمایڵ:
ersalan@yahoo.com

- ناوی کتێب: سیمیا لە شانۆدا.. بەرەو دامەزراندنی شانۆی کوردی
- نووسینی: سەڵاح جەلال
- بابەت: لێکۆڵینەوە
- چاپی: یەکەم
- چاپخانەی: کارۆ
- تیراژ: ١٠٠٠ دانە
- ژمارەی سپاردن: ١٨٥٠ ساڵی ٢٠٠٩ ی وەزارەتی رۆشنبیری

ناوەرۆک

پێشەکی.. ٥
ئارکیۆلۆژیای شانۆی کوردی.. ٧
سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاکارەکان.. ٣٦
فەزای شانۆ.. ٦١
سیمیای شانۆو دراما... ٩١
خوێندنەوەی جەستە لەبونیادی شانۆدا................................ ١٠٣

جڤاتی بێ شانۆ
جڤاتی بێ کلتورە

نیوەندی رۆشنبیریمان، نێوەندیکە کەخۆی لەسەر پایەو پەیوەندییە خودی و کۆمەڵایەتییەکان ومیزاجی تاکەکەس راگرتووە، هەربۆیە حوکمەکانی ئەم نێوەندە تاڕادەیەکی زۆر حوکمێکی نا ئەقڵانی و نادروست دەبیات بەڕێووە،چونکە حوکمەکانی لەسەر سپیی یان رەش، خراپ یان باش بینادەکات و پەیوەندییەکانی خۆی دەپارێزێت و دەهێڵێتەوە، بەکورتی واتە دوالیزمێکی نێگەتیف دەبیات ئاراســتەی دەکات و دەیبات بەڕێووە. هەرئەمەشــە وایکردووە کە چەندین رۆشــنبیری و نوســەری وەک ســەڵاح جەلال لە بیربکرێت ولە نێوەندەکەدا نەخوێنرێتەوە. بۆیــە کاتێک لەنێوەندێکدا پەیوەندییە تاکەکەســی و کۆمەڵایەتیەکان پێش پەیوەندییەکانی رۆشنبیریی‌و بەرهەم بەهەند وەربگیرێت، ئەوا بڕیارەکانی ئەو نێوەندە بڕیارێک دەبێت هەموو پێوانە رۆشنبیرییەکان ئافەرۆز دەکات و هەڵدەوەشێنێتەوە.

ســەڵاح جەلال خاوەنی ئەو قەڵەمە زیندووەیە کە زۆرجار لەنێوەندی رۆشــنبیری عێراقیدا جێگــەی گرنگی پێدان بووە و ئــاوڕی لێدراوەتەوە، بەڵام بەداخەوە هەمیشــە لە نێوەندی رۆشنبیری کوردیدا وەک رۆشنبیرێکی پەراوێزخرا و نەخوێنراوە و فەرامۆشکراو تەماشاکراوە. جا ئەم هەوڵەی گۆڤاری شــانۆ بۆ بەچاپگەیاندنی ئەم بەرهەمە متمانە بەخشــینێتی بەم نوسەرە پڕخولیا و تووڕەیە.

ئەم نوسەرە ئارتۆئاسایە، تووڕەیە لە نێوەندە کلتورییەکەی خۆی کە تێیدا دەژی. یاخییەکی سەرکەشــە و خاوەن قەڵەمێکی بەبڕشــتە لەبوارەکانی رۆمان وشیعر و تێکست و رەخنەی شانۆیدا، چەند بەرهەمێکیشی لەو بوارانەدا بڵاوکردۆتەوە، کەئەمەش نیشانەی باڵادەستی ئەم نوسەرە یاخیەمان بۆ دەردەخات.

سەڵاح جەلال

سەلاح لەم کتێبەشیدا (سیمیا لە شانۆدا) هەوڵدەدات سیمیا وەک چەمکێکی هەڵکۆڵینو گەڕان بەدوای بنەما مەعریفیەکاندا پێناســـە بکات و ئاماژە بەوە بدات کە شـــانۆی کوردی خاوەنی شـــوێنەواری مێژوویی و دێرینە نییە. هەربۆیە شـــانۆ وەک هونەرێکی بێباوان و خواستراو لەنێو کلتوری کوردیدا ناوزەد دەکات. هەروەها پێشیوایە هەوڵەکانی شانۆی کوردی لە ئاست شـــانۆی جیهانیدا وەک منالێکە تازە گڕوگاڵ دەکات. لەمەشـــدا توێژەر باس لە چۆنییەتی بەرهەم نەهێنانی مەعریفە بەگشـــتی و شـــانۆ بەتایبەتی دەکات و دەیبەسێتەوە بە فاکتەری شـــوێنکاتو پەیوەندییە کۆمەڵایەتیو ئابووری و سیاســـیو مێژووییەکانەوە. هەرلێرەشەوە دەیەوێت جڤاتی کوردی بخوێنێتەوە لەبەرهەم نەهێنانی شانۆ لەمێژوی دوورماندا.

هەروەها نوســـەر لەکتێبەکەیدا باس لە بەرهەمهێنانی جۆرێک هۆشیاریی دەکات کە خودێکی رۆشـــنبیر لە پەیوەندییەکانی ئێســـتاو داهاتویـــدا پرۆژەی گەورە بەرهـــەم دەهێنێت.دیارە ئەو پرۆژەیەش شـــانۆ وەک کەلەپورێکـــی دۆگما و نەگـــۆڕ ناهێڵێتەوە،بەڵکو وەک زمان و میتازمان و کەلتور دەیناســـێنێت. لەپاڵ ئەمانەشـــدا توێژەر ئاماژە بەهەژاری خوێندنەوە و رەخنەی شـــانۆییمان دەکات و پێیوایە لەتوانایدا نەبووە کەدەق و ســـەرجەم پێکهاتەکانی نمایـــش بدوێنێـــت و لێک بونیادیان بکات و بیانخاتە بەرپرســـیار وگوتارگەلی جیاوازیان لێ بەرهەمبهێنێت .نوســـەر جگە لەوەی کە شانۆ بە گوتارێکی ئیستاتیکی و مەعریفی لەقەڵەم دەدات، هەروەها وەک بونیادێکی ســـیمۆلۆژیش دەیناســـێنێت. هەربۆیە بەشێکی کتێبەکەی تەرخانکردوە بۆ خوێندنەوەی جەســـتە لەفەزای شـــانۆدا، جەستە وەک زمان وکلتور، وەک تێکستێکی رامنەکراوی زیندوو دەناسێنێت .هەربۆیە ئەم گوتەزا گرنگەی (دریدا) دەهێنێتەوە کە دەڵێت: (ئەوەی دەبارەی جەســـتە دەیڵێین، هەرئەو شتەیە کەلەبارەی شانۆ دەیڵێین). بەکورتی و پوختی جڤاتی بێ شانۆ، جڤاتی بێ کەلتورە.

هەروەها ئەم نوســـەرە گرنگییەکی بێوێنەی بە چەمکەکانی زمان و دەلالەتەکانی زمان داوە لە چنینی تێکستە شیعری و شانۆی و رۆمانەکانیدا، دیارە هەر ئەم زمانە ئاڵۆز و گرانەشی لە توێژینەوە و بەرهەمە رەخنەییەکانیشـــدا رەنگی داوەتەوە.بۆیە پێش خوێنەری ئەم کتێبە دەکەوم و دەڵێم دەبێت ئەم کتێبە بەهێمنییەکی تەواو وبێ پەلەکردن بخوێنرێتەوە.

گرنگی ئەم کتێبەش لەوەدایە کە دانەر کۆمەڵێک باسوخواس دەوڵمەند بەتێرم و چەمکی نوێ پێشـــکەش دەکات، وەک (ئارکۆلۆژیای شانۆی کوردی، سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاوازەکان، خوێندنەوەی جەســـتە لە بونیادی شـــانۆدا، ســـیمۆلۆژیا لە شـــانۆدا ..هتد). کەلە راستیدا بەکاربردنی چەمکە نوێکان و ناساندنی ئەو تیۆر و میتۆدە رەخنەیانەی کە ساڵانی نەوەتەکان تاڕادەیەک بەشانۆکاری کورد نامۆبوون، سەلاح پێی ئاشنا کردین.

بورهان قەرەداخی

سلێمانی ٢٠٠٩

ئارکیۆلۆژیای
شانۆی کوردی

ئەگەر بەوردی گەڕانێک بکەین لە کلتوردا ئەوا توشی سەرسامی دەبین.. چونکە تا ئێستاش لەسەر ئاستی فەلسەفە و زانستەکان نەگەیشتۆتە زەمەنی سەرەتاییش.. ئەمەش بەرەو کۆمەڵێک چەمک و بۆنیادی گرنگ دەمانبات کەڕاستەوخۆ بە قوڵایی ئەو هۆکارانەدا شۆڕ دەبینەوە کە بۆ هۆکاری نەبون و دامەزراندنی شانۆی کوردی دەبنە بەردی بناغەی، بەمەش دەکەوینە نێو پرسیاری سەرسوڕهێنەرەوە.. کام مێژوە بخوێنینەوە.. ؟ زانستەکان یان ئەدەب و هونەر؟ لەم گەڕانەشدا بەرەو دۆزینەوەی چەمک و شوێنەواری سەرەتایی و ڕوانینی نوێ لە بەرامبەر ژیانی ئێستادا، میکانیزمی هونەر و مێژو کەلەپور و شوێنەوار و پەیوەندی کەسێتی کۆمەڵ بە هونەر و خاڵی سەرەتایی و گریمانەو زەمینەی لەباری هونەری وپەیوەندی تاک و کۆمەڵ و پەیوەندیان بە داستان و ئەفسانەی ژیان و کارکردن و پەیوەندی و دۆزینەوەی ئەمانە لە ڕوانین و کارکردنی بنچینەیی ئێستادا و چۆنیەتی پانتایی کۆمەڵ و ئاستە مەعریفیەکانی، ئەم گەڕانەمان لەناو پانتایی مەعریفەی سەرەتا

بەرەو گەڕان بۆ مەعریفەی زانستی توشی گومانمان دەکات، چونکە گەڕانی ئێمە پرسیارە بۆ دۆزینەوە و پەیوەندی و مێژوی زانستەکان و ئەدەب و هونەر کە دەبنە پێکهاتەی هونەری شانۆ.. بۆ بنچینە و بناغە و پێکهاتەی شانۆ و هۆکار و بونیاتنانی لە میکانیزمی ئێستادا، ئەمەش زۆر قورسە و لێرەدا ئارکیۆلۆژیامان وەک ئەو گەڕانە وەرگرتوە.. چونکە خوێندنەوەی ئێمە لەم روەوە ترسناکە لەکاتێکدا هیچمان لە زانستەکاندا نیە.. لێرەدا بۆ دۆزینەوە و دروست بونی جەدەل لە سەر شانۆی کوردی ئەم چەمکەمان وەرگرتوە.. چونکە تا ئەم ساتەو تێپەڕبونی بیست وپێنج چەرخ بەسەر شانۆی جیهانیدا هەوڵەکانی وەکو منداڵێک وایە تازە گڕوگاڵ بکات، لێرەوە بەرە و ساغکردنەوەی چەمکەکان و شۆڕبونەوەی هەڵکۆڵینەکانی مەعریفی، کەپێناسەی تەواوی کارکردنمان بداتێ.. چونکە ئەو خوێندنەوەیە هەتا ئێستا لە شانۆی کوردی دا هیچ هەوڵێکی بۆ نەدراوە، ئایا بۆچی شانۆی کوردی نەیتوانیوە پێکهاتەی دامەزراندنی خۆی بکات لە روی پراکتیک و تیئورەوە.. ؟ کامەیە ئەو رۆڵە تیئوری و مەعریفیەی کە کاری لەسەر کردوە و دەیەوێت لە سەری دابمەزرێت.؟ چونکە تا ئێستا تەنیا ئەو وەرگرتنەیە کە وەریگرتوە و هیچی تر.. ئەوەشی کە ئەم جیاکاریە دەکات داهێنانە ئەمەش پرسیارێکی سەرسوڕهێنەرە.

بۆ دامەزراندن و بناغە داڕشتنی ئەم شانۆیە پێویستمان بەگەڕان هەیە، بەدوای بنەمای مێژویی و کەلەپور و هەڵکۆڵینی مەعریفیدا هەتا شوێنەوارە مێژویی و دێرینەکان بدۆزینەوە، لەم گۆشەنیگایەشەوە شانۆی کوردی لەسەر هەردو بناغە سەرەکییەکە/ حەفریاتەکانی مەعریفی و ئێستا و هاوکێشەبون و کارکردنیان لەسەر بناغەیەکی پەیوەندی کاری بۆ دامەزراندنی شانۆی کوردی، چونکە ئەو زەمینەیە بەرەو سەرەتای مێژوی کورد و پانتاییەکانی ترمان دەبات ئایا چیمان هەیە؟ کامەیە بناغە تیئوری و چەمکە مەعریفیەکانی.. هتد، چونکە ئارکۆلۆژیا چەمکێکە هەوڵی هەڵکۆڵینە لە شتێک، بۆ جیاکاری وشەو مادەکان، بەو واتایەی ئەو هەڵکۆڵینەی جێ هێشتبێ و ئەوەی لایەتی بمانداتێ چونکە بەواتای(علم أثار المعرفة) دێت، واتا (زانستی شوێنەواری مەعریفی) بریتیە لە گەڕان بەدوای بنەما بنەڕەتیەکانی

مەعریفیدا.. هەوڵدانی بەرهەمهێنانی شتی نوێیە.لێرەدا هەمو ئەبستیمێک، هەمـو دابڕانێکی مەعریفی هەڵگری سیسـتەمی مەعریفـی تایبەتە(نظام المعرفي) یاخود گیانی گوتارێکی تایبەتی هەیە.ئەوەش ئەوە ناگەیەنێ کە ئارکیۆلۆژیا بکەوێتە شی کردنەوەی واقیع.. بەڵکو ئەو خوێندنەوەی بۆ بەڵگەنامەکان و بەڵگەنامەکانی ترە (مێژو چۆنایەتیەکە لە چۆنایەتیەکان کـە کۆمەڵگایەکـی تیـا بەدیدەهێنێت، کۆمەڵـگای بەڵگـەکان کەلێی جیا نابێتەوە.)١

بەم پێیەش هەوڵدانی ئەو بۆ دوبارە بونەوەی پەیوەندیە لەگەڵ مێژوی ڕاسـتەقینەدا.. چونکـە تاکە مێتۆدێـک کە جیاکاری گوتـارەکان ڕزگار بـکات و ڕێکیـان بخات ئارکیۆلۆژیایە، کەلەسـەر ئاسـتێکی مێژویی و ئەنتەربۆلۆژی و ئەبستمۆلۆژی ئەمە مەنهەجیەتی، بەم جۆرە گەڕانمان بەدوای بنەماو بونیادە مەعریفیەکانی مێژوی کورد بۆ دۆزینەوەی بنەما بنەڕەتیەکان و هەڵکۆڵینی مەعریفی بێگومان گومانێکی سەرسوڕهێنەرە و ماندوبونێکـی زۆری دەوێت، چونکـە ئێمە تەنیا خۆمان دڵنیا دەکەین لەوەی کە زەمەنی سـەرەتایی زانسـتەکانمان نیـە.. بەڵکو هەوڵدەدەین بەرەو خوێندنەوە بچین بۆ ئامادەکاری.. ئاشکرایە زۆربەی خوێندنەوەی ئێمە بۆ مێژو (ڕابردو ئێسـتا) سـاکار بوە، چونکە مێژو (ڕابردو ئێستا و داهاتو) ی هەمو نەتەوەیەکە، ڕۆشـنبیری کوردیش تا ئەم سـاتە لە گێژەنگـی تراژیدیا و مەرگی پرسـیار و مەعریفەدایە، ئەمەش زمانمان پێدەکاتـەوە لە(بـون، مێژو، خود و کۆمەڵ، زانسـت و ئەدەب و هونەر و مەعریفـە) مێـژوی ئێمە لە بەرگـە کۆنەکەیـدا خوێندراوەتەوە لەناو کایەکانی مەعریفـەدا خوێندنەوەی نەکراوە، پـڕۆژەی ڕەخنە بیروڕای جیاوازی لەسـەر هەیە، ئێمە ڕابردو مێژو، ئێستا چۆن بخوێنینەوە؟ کە مێـژو مانای لەدایک بونـی کۆمەڵگا هەڵبگرێت.. پێویسـتە لێرەوە مێژو بناسین، ئەوسا هەڵکۆڵینی بەرهەمەکانی مەعریفە بکەین، چونکە کەلەپور گوڵدانێکە بۆ ئێسـتا و ڕابردو (هەریەک لە ڕابردو ئێستا بە بەردەوامی تیادا دەگونجێت لەم تێگەیشتنەوە دەبنە کرداری بەشێک لە مێژو.(٢

بەم پێیە گرنگە پەیوەندیەکان بدۆزرێنەوە، دەبێ مێژو لەپشـت زەمەنی ڕوداوەکانەوە ناوەندی مانا دابمەزرێنێت لەبەرئەوەی هێڵێکی ئاسۆییە، لای فۆکۆ یەک مێژو نییە، بەڵکو چەند مێژویەک هەیە، ئەویش مەبەستی

چڕکردنـــەوەی مێــژو وە لەیەک فاکتــەردا، ئەو بە دوای داڕشـــتنەوەی یاســاکان و ڕزگارکردنــی جــۆری پەیوەندی و دیاریکردنی ســنوریان دەگەڕێت، لەســـەر و ئەمانەوە پەیوەندی لەنێــوان زنجیرە جیاوازەکان بــۆ دانانــی زنجیرە لە زنجیرەکان، یان نەخشــەکان (الجـداول)، چونکە ڕەخنەکانــی لە مێژو ئەوەیە کە مێژوی کۆن بە دامەزراندنی (نصب) ی ڕابردو جێماوەکان و بیرکردنەوە و یادەوەری (زاکیرە) وەیە دەگۆڕدرێت بۆ بەڵگەنامەکان. (بەڵام ئەمڕۆ مێژو ئەوەیە کە بەڵگەنامەکان دەگۆڕێت بــۆ جێگیربونــی جێمــاوەکان، هەندێــک لــە توخمەکان نمایــش دەکات کەپێویســتە دابڕێــن وە کۆبکرێنـــەوە، دەرخســـتنیان و پەیوەندیـــان و کۆکردنەوەیان لە کۆمەڵەکانیان دا.)٣

ڕۆشنبیری ئێمە بۆ مێژو چۆن سەیری بەڵگەنامەی کردوە لێی دابڕاوین یــا بەکارمــان هێناوە بۆ ئیش یان دوری خســتوینەتەوە لــە واقیع یان بەمردویی خوێندومانەتەوە یان نیشاندانی ناکۆکی و دۆزینەوەی میرات و تەعبیرکردن بوە؟ ، ئەمانە ئەو پرسیارانەن کە دەکرێن.. بەم پێیەش لــە وێنەی ڕوداوەکانەوە ســەیری مێژو دەکرێــت، ئەحمەدی خانی لەو شۆڕشـــە تازەیەی سەردەمی خۆیدا ئێستا وەکو ئەو سەردەمەی خۆی دەخوێندرێتەوە، بەهەمان کاڵاو زەمەن و مێژوی تایبەتی خۆیەوە، مەم و زین لەخوێندنەوەی ئێمەدا بەعەشق و شوێنکاری خۆی لەپڕۆژەی شانۆ و ئەدەبدا تەنانەت ڕەخنـــەش ڕەنگ دەداتەوە.. جگە لەمەش هەوڵەکانی تــر لە ڕابــردوا نوقممان دەکات بەبێ ئەوەی هۆشــیاری ســاتەوەختی ئێستا بن و کێشەکانمان بگرنە خۆ،

واتە هەر لێرەوە مێژومان لە بەرگێکی کۆندایە لەسەر ئاستی گوتارەکان جیاکاریان نەکراوە بەئایدۆلۆژیای خواستراو و پیرۆز کردن پەیوەستە، لەبــەر ئەوەی دەســـەڵات نەیتوانیوە مەعریفەیەکی ئایدۆلۆژی لەپشــت بێــت، کە ئیتر گۆڕانی فکری بەرهەم نەهــات، ئەو گۆڕانانەی ناو ببرێن هیچ ڕۆڵێکیان نەگێڕاوە.

(لەڕاســتیدا زۆربەی لێــک دابڕانــەکان بریتیە لەو دابــڕاوە کە گۆڕانی تیۆری بەجێیان دەهێنێت، کاتێک کە زانستێک دێت و جیای دەکاتەوە لە ئایدۆلۆژیای ڕابردوی ئــەو ڕابردوە بەڕابردویەکی ئایدۆلۆژی تاوانبار دەکات.)٤

لێرەوە بەدوای شـێوازی دەسەڵاتدا بگەڕێین، ئایا ئێمە لە کامیانەوە بۆ ئـەوەی تر چوین؟ یاخـود پەیوەندیەکانمان چییە؟ ئەمەش مشـتومڕی لەلایەن دڵسۆزانەوە لەسەر کراوە، ئەوەی جێگەی مشتومڕە هەمو ئەو خوێندنەوانە ڕۆڵی باشیان گێڕاوە بۆ ئەوەی پەنجەرە لەسەر ئەم بابەتە ترسـناکە بخرێتە سەر پشت، هۆی سـەرەکیش کەسی تایبەتمان نەبوە وەکو (دۆلۆز و فۆکۆ) خۆی بۆ ئەم کێڵگەیە تەرخان بکات، بۆیە ئێمەش لێرەدا تەنیا بە گەڕانمان لەسـەر بناغەی شـانۆ بەئامانەتەوە لەسـەری دەدوێین.

سـەرەتا ئاشـکرایە هەمو دەسـەڵاتێک دەبێـت مەعریفەیەکی لەپشـت بێـت، چونکە مەعریفە بەرهەمهێنەری دەسـەڵاتە، دەسـەڵاتی ئێمە هیچ مەعریفەیەکی زانستی و ئایدۆلۆژی لە پشتەوە نەبوە، بەڵکو هەڵقوڵاوی کۆمەڵگای کوردەواری خۆی بوە، بە پاشـخانی ئەو مەعریفە گشـتیەی کە هەیبوە، ئەمەش لەلایەک بۆ بەرگری لەخۆی چەکی هەڵگرتوە و ئەم هۆیـەش کاریگەری ئەوەی هەبوە کـە هەرگیز خۆی بۆ بنیات نەنراوە، لەم سـەردەمەش ئەو دەسـەڵاتەی کـە هەمانە فۆتۆی دەسـەڵاتەکەی ڕابردوی بەر لە خۆی و جوینەوەی مەعریفەی باوە، لێرەوە دەسەڵاتی کوردی دەسەڵاتێک نەبوە لەسەر بنەماکانی مەعریفە دامەزرابێت، بەڵام لێرەدا پۆلێن کاری دەکرێت مەعریفەی گشتی لە مەعریفەی زانستی جیا بکرێتەوە، چونکە دەسـەڵات لەسەر بونیادی مەعریفەیەکی زانستی یان ئایدۆلۆژی بونیات نەنراوە.. ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە دەسەڵات بەبێ مەعریفە بنیات بنرێت، وەک هەمو گەلانی ڕۆژئاواو دنیا دەبێت ئێمەش لە مەعریفەوە بۆ دەسەڵات چوبین ؟ بەڵام مەعریفەی ئێمە مەعریفەیەکی ناکامڵەو گشتیە، چونکە لە زۆر بواری شارستانی و ئاکاری کۆمەڵایەتی، مێـژو، ئاییـن، جوگرافیـا، زمان، بەشـدارین کـە ئەمانـەش ڕۆڵیان لە لقەکانـی مەعریفـەدا هەیـە، بەڵام ئـەو بنەمایە نین کە وەکـو ڕۆژئاوا دەسـەڵاتیان بنیات نابێت، لە دۆلۆزەوە ئەو دەرگایە دەکەینەوە (بەچی مانایەک دەسەڵات پێشترە بەسەر مەعریفەدا؟ پەیوەندیەکانی دەسەڵات پێشـترە بەسەر پەیوەندیەکانی مەعریفە، ئەمەش بەوەی پەیوەندیەکانی مەعریفە بێ توانایە لەوەی کەشتێک بلکێنێت لە شتەکان، لە کاتێکدا هیچ پەیوەندیەکی چاکتر بۆ دەسەڵات لە ئارادا نەبێت.)٥

هەرلێرەوە بەچ پێوەرێک باس لە دەسەڵات بکەین یان مەعریفە؟ بێشک لە مەعریفەوە بۆ دەسەڵات چوین، ئەوەی گرنگە مەعریفە و دەسەڵاتی ئێمە، لەناو کایەکانی خۆیاندا، تا ئێستا ڕون نیە پەیوەندیەکانیان چین؟ دوای ئەو خوێندنەوەیە دەسەڵات واتای خۆی وەردەگرێت چەمکەکانی مەعریفەش دەردەکەون، لەبەر ئەوەی دەسەڵات و مەعریفە پێویستی بە گەڕانێکی زۆر هەیە لەبواری خۆیاندا بۆ ئەوەی ناسنامەی هەریەکەیان لە بونیادی ئێمە وپەیوەندیان بەیەکەوە دەربخرێت.. ئەمەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەی جیاجیا هەیە لە حەقلەکانی مەعریفەدا، ئەو ئاڵۆزیەش کەلە بواری ڕەخنەی ئێمەدایە هۆیەکی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی پەیوەندیەکانی ڕابردو و ئێستا یاخود خوێندنەوەی ئەو ڕابردوە لەلایەن کەسی تایبەتمەندەوە لە پانتاییە جیاجیاکاندا. چونکە ئەو خوێندنەوەی جۆرا و جۆرە لە بوارەکاندا بەگشتی نەکراوە، لێرەشدا پەیوەندی مەعریفە و دەسەڵات دیاری دەدا لەگەڵ ئەوەشدا ئەمە دیارە دەسەڵات مەعریفەی لە پشتە چونکە ناکرێت ئێمە لە دەسەڵاتەوە بۆ مەعریفە چوبین، ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ سەردەمی دەوڵەتی ساسانی و شی بکەینەوە دەبینین ئێمە بناغەیەکی گەورەمان هەبوە.. بەتایبەت لە دو ئاینی وەکو زەرادەشتی و مەسیحیەت.. کە زۆربەی پیاوی ناوداری مەسیحی جیهان بە هۆی ناکۆکی نێوانیانەوە هاتونەتە کوردستان و دوای ئەوەیش کە دەوڵەتی ساسانی دوای هاتنی ڕۆمی بێزەنتی روخا ئیتر پچڕان کۆمەڵگەی کوردی گرتەوە و نەتوانرا ئەو بنەما مەعریفیەی ئەو ساتەی لە ئاینی زەرادەشتی و مەسیحیەوە گەشەی پێبدرێت و لە دەستیشی دا.

بۆیەش ئێمە لە مەعریفەوە بۆ دەسەڵات هاتوین.. بەڵام دەسەڵاتێکی کاتی و پچڕ پچڕ و مەعریفەیەکی گشتی کە توانای پێگەیشتن و بەردەوامی نەبوە بەهۆی نەبونی دەسەڵاتەوە.. بەم پێەش مەعریفەیەکی وامان نەبوە بەدرێژایی مێژو دەسەڵات بە مانای خۆی دروست بکات، مەعریفە و دەسەڵات هیچیان نەیانتوانیوە ئەوی تر پێشبخات.. دەسەڵاتی سیاسی ئێستاش لە هەمو ڕویەکی سەربازی و ئیداری و کۆمەڵایەتی و فیکریەوە پاشماوەی دەسەڵاتەکەی پێشوە و هیچ داهێنانی تیئوری نەبوە و ئەو مەعریفەیەش کەلەسەری دروست بوە لەوەوە وەرگیراوە، بەم پێیەش دەسەڵات وەرگیراو (اقتباس) لە زۆر لایەنەوە، چونکە عەقڵی

ئێمە ئایدۆلۆژیای بۆ بەرهەم نەهاتوە، هەرلەسەر چەمکی ئایدۆلۆژیای باو بە شێوەیەکی ناعەقلانیانە کاری کردوە، ئەمەش بەو مانایە نا کە ئیتر قورسایمان لە مێژودا نیە، یاخود لە بوارەکانی مەعریفەدا، بەلام واتای ئێمە لێرەدا پەیوەندی دەسەلات و مەعریفەیە، کە ئێمە لە چیەوە بوچی چوین! ئەوەی گرنگە دەسەلات و مەعریفە وەکو دو دلدار عەشقیان هەیە بۆ پێکهێنانی خێزان بۆیە کە دەسەلات دێت مەعریفەیەک پالی پێوە دەنێت، مەعریفە زمانە، مێژوە، شارستانیە، هەمو بوارەکانی زانینی مرۆڤایەتیە، واتا مەعریفە نەبێ، دەسەلات چییە؟

(دروستە ئەم پەیوەندیانەی دوایی یان لەوەی کەدەکرێت یان کەپەنهانە ئەگەر لکاندنەکەی تەواو نەبوبێت، ئەمەش کاریگەری و کارلێکی ئالوگۆڕ لەنێوان پەیوەندییەکانی دەسەلات و پەیوەندییەکانی مەعریفە لەسەری چەسپاوە، بەلام ئەگەر چەند پەیوەندیەکی سەرەتایی هەبێت شێوەی مەعریفە گۆڕاوەکان پێکدێت لەو لکاندنەوە، لەسەرو ئەو کەلێنەی کە جیامان دەکاتەوە لەسەروی نەبونی پەیوەندیەکان کە لەنێوانیاندایە، نیشانەیەکی ناڕاستەوخۆی جێکەوتە دروست دەبێت لە نێوان شێوەکانی مەعریفە کە شێوەیەکی هاوبەش ناسەپێنێت، کە هەردوکیان یەکبگرنەوەو هاوجوت بن بەشێوەیەکی دیاریکراو لە نێوانیاندا.)٦

هەرلێرەوە دەسەلات و مەعریفە لەبواری ڕۆشنبیری ئێمەدا کێشەیەکی زۆری دەوێت، چونکە جگە لەچەند خوێندنەوەیەکی ئەم دواییە خوێندنەوەی ترمان نەبوە بۆی، لەم خالەشەوە دەسەلاتی کوردی مەعریفەی بۆ بەرهەم نەهاتوە لە سەرەتای مێژوەوە تا ئێستا، مەعریفەش جگە لە مەعریفەی گشتی هیچی ترمان نەبوە کە زانستی بوبێ هەتا دەسەلاتێک لەسەر بنەماکانی دابمەزرێت کە واتای خۆی هەلبگرێت، لیرەوە عەقلی کوردی و مێژوی سیاسی ئێمە نەیتوانیوە مەعریفە بەرهەم بێنێ و ئەمەش خالێکی ترسناکە مێژوی ئێمە هینانە قسەی ڕابردو کەسایەتی و جێماوە و میرات بوە، ڕابردو وەکو خۆی نوسراوەتەوە وەکو پرۆژەی مێژونوس (مێژوو لەبەرگە کۆنەکەیدا کە هەول دەدات جێگیربونی ڕابردو جێماوەکان بکات بە بیرەوەری و گۆڕانیان بۆ بەلگەنامە، وەهانی ئەو جێماوانە دەدات بۆ هێنانە قسەیان ئەو جێماوانەی کە زۆرجار لالن لەبواری خۆیاندا.)٧

بـەم پێیە مێـژوی ئێمە پەیوەنـدی ڕوداوەکان نەبوە لـە زەمەندا نەکو زنجیـرەی زنجیرەکان.. خوێندنـەوەی مێژو وەک خۆی نەکو لەپشـت مێژوە وە لە(میتا مێژو) ڕەخنەکانی یان سفربون بوە یان پیرۆزکردن و نوسینەوەیان.. ئەمەش کاریگەری تەواوی هەبوە لەسەر گەشەسەندنی دەسـەڵاتی ڕەمزو نیشـانەکان ڕێگر بـوە لەبەردەم پەرەسـەندنی ئەو واتایانـەی لە بـواری سیاسـی و کۆمەڵایەتی بەرهەم بێـن.. زۆر جار کەلەپـور بـە کەلەپوری ئەوروپـی پێوانـە دەکرێـت ئـەوەش هەڵەیە هەروەکو (محمد عابد جابری) ئەو ڕەخنەیە لەعەقڵی عەرەبی دەگرێت.. زۆر لـە ڕەخنەگرانی ئێمە بە گواسـتنەوەی نوسـینی بیریاری ڕۆژئاوا کەوتونەتـە چاڵی قوڵەوە لەسـەر کلتور و ڕابـردوی ئێمە بەبێ ئەوەی جیـاوازی بکەن، کەلەپوری ئەوان پابەندی ئەو هەمو بوارە مەعریفی و فەلسـەفی و زانسـتی و ئەدەبی و هونەری و شارستانیەی بەو مێژوە دور و درێژەی کە هەیانە، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ سود لە میتۆدەکەیان وەرنەگریـن بەڵام ئەم شـێوازە جیاوازە زۆر جار بـەم پێودانگە هێڵی سـفر بەسەرسەرجەمی مێژوی ئێمەدا دەهێنرێت هەروەکو باڵاندیە ئەو تێبینیە دەدات (پێویسـتە ئەوەمان لەیاد نەچێت هەمو کۆمەڵگایەک لەناو خۆیدا قورسـاییەک لـە ڕابردو یـان بەواتایەکی تر قورسـایی ڕابردو هەڵدەگرێـت:وە ناتوانێـت بەخاوەن بونـی ئیرادە بەجۆرێـک هەڵس و کەوت بکات کە ئەم ڕابردوە بونی نیە وە پێویسـتە لەسـەری کە ئێستا و داهاتـوی بەلەبەرچـاو گرتبێت، ڕابردو دروسـت بکات، وە هیچ کات ناتوانین کە ئەم خاڵە لەیاد بکەین.)٨

پێویسـتە خوێندنـەوەی ڕابردو لەسـەر هێڵـە ئاسـۆییەکان بکرێت کە لەڕابـردودا وێنەی ئێسـتامان بۆ بکێشـێت، نەکو لـەودا نوقمان بکات، چونکە قورسایی ڕابردو هەیە پێویستە هەوڵی مادە بدرێت بۆ بنیاتکردنی سیسـتەمێک کە ڕابردو وێنەی تێدا هەیـە، مێژوی ئێمە خوێندراوەتەوە بەبـێ بەرهەم هێنانی مـادی کاری مێژوونوس بوە بـەکاری ئەدیب و هونەرمەنـد و تەنانەت ڕەخنەگر، تازەترین بەرهەمی مێژو دۆزینەوەی ڕوداوێـک بوە کە بێگانە شـاردویێتیەوە ئەمەش مێـژوی پیرۆز کردوە، لێـرەدا پێکهاتنـی مێژو دامەزراندنی ئەنسـرۆپۆلۆژیایە وەکـو باڵاندیە ئامـاژەی پێـدەکات، ڕەخنـەی ئێمە تێکـەڵاوە با بزانین ڕابـردوی ئێمە

چییە؟ چی لە واتای خۆیدا حەشـــارداوە بمانداتێ؟ ئەوســـا ئەو ڕابردوە بناســـین ئەو پەیوەندیانەش لەسەر ئاستی ئێستا واتا پەیوەندی ڕابردو بە ئێستاوە.. ئەوەی کە گرنگە وێنەی ڕابردو لە بیناکردنی مادەوە ڕەنگ هەڵدەگرێت پەیوەندی ئەو هێڵە جیاجیایانەی مێژو کەپێویستە بەردەوام بن و مانای لەدایک بون لە ســـاتی ئێســـتادا دەربخەن ئەوەش پابەندی ڕابـــردوە.. ڕابردوی ئێمە ئەو زنجیرانەی تیـــا دانەمەزراوە ڕابردویەکی لاواز و بێ واتا بوە بۆیە ئێستا خوێندنەوەی قورسە.

لێـــرەوە بۆ ئـــەوەی لەگەڵ ڕابردو ســـاتێک دابمەزرێنین کەلە دایک بون بگرێتە خۆ ئەویش بە گەڕانەوەمان بۆ بنەڕەت (الاصل) هەتا پەیوەندیەکان بدۆزینـــەوە بزانیـــن لەکوێوە دەســـت پێ بکەین لە بنەڕەتەوە بۆ ئێســـتا یاخود پەیوەندیەکی ئاســـۆیی یاخود سەردەم؟ چونکە ئاشکرایە خودی بنەڕەت هەمیشـــە هەوڵدەدات ســـەرلەنوێ لەدایک ببێتـــەوە، هەرلێرەوە پەیوەنـــدی ڕابـــردو ئێســـتا پەیوەندیەکـــی ئاســـۆییە یاخـــود گەڕانەوە بـــۆ بنـــەڕەت پەیوەندیەکی جەدەلیـــە کە دەبێت لە دایـــک بون بێت نەک خەون.. چونکە دەبێت خودی قســـەکەر لەپاڵاوتنی دەنگی خۆی دەســـت هەڵبگرێـــت، ئەمـــەش لای هایدگەر دەبەســـترێتەوە بـــە ڕاکردنی مرۆڤ بـــۆ ئەمەش بنەمایەکی فەلســـەفی قوڵی هەیـــە ڕاکردنی مرۆڤ لەخودی خۆی بەجیاواز لە ڕاکردنی پێنەگەیشـــتو (ناشـــئ) لەترس کە ئەمەش لە شـــتێکی دیاریکـــراوەوە لە ناوەوەی عالەمەوە دێـــت بۆ ئەوەی جێگیری بۆخـــۆی دەســـتەبەر بکات بۆ بونێکـــی نابنەڕەت، لێـــرەوە گەڕانەوە بۆ بنەڕەت پەیوەندی شـــتێک بەشتێکەوە نەکو پەیوەندی بەهیچ شتێکەوە، چونکە ناکرێت نوقم بون لە بنەڕەتدا چونکە بنەڕەت و کۆی سیفاتەکانی لـــە چوارچێوەی پارچەیەک دا لەگەڵ بنەڕەتـــی یەکەم چونکە توانایەکە لـــە عەقڵـــدا وە مەرجە لەبواری ڕوداو لەوێنەی ڕوداودا، ئێمە تا ئێســـتا نەگەڕاینەتەوە بۆ بنەڕەت وەچۆن بگەڕێنەوە لەســـەر کام بنەمایە؟ چی جەدەلێک دابمەزرێنین؟ پەیوەندیەکانی خود و کۆمەڵ لەســـەر ئاســـتی ســـەرخان و ژێرخانـــدا دانەمەزراوە، مێژوی ئێمە بە سیاســـەت و ئاین و ئایدۆلۆژیاوە شـــوبهاوە، خودی خنکاندوە دەرگای لەســـەر داخستوە بەهەمـــو بەها تایبەتیەکان (ئەوانەی بەتایبەتمەندییەکی ڕەهاو داخســـتن لەسەر خودەوە قسەدەکەن ئاسۆ تەسکن وهیچی تر.)٩

هەرلێرەوە پەیوەندی/ ڕابردو ئێستا/ چەمک و بنەڕەت شێواو بوە.. چونکە تاقیکردنەوە لەسەر هەموو شتێک دەرچونە لە تاکیەتی و گەڕانەوەی یەک بەیەکە بۆ بنەڕەت کە دەلالەتێکی کامڵی دەبێت.. لێرەوە بنەڕەت دەگوێزرێتەوە بۆ مەرج لە تەماهییەوە بۆ دابڕان لە یەکەوە بۆ زۆریێتیو لەوەسفانیەوە بۆ عەقڵی، ئەم شیکردنەوەیە لە مێژوی ئێمەدا نەبووە لێرەوە دوور لەو قەدەرەی کە مێژوو کارەساتەکان بەرهەمیانهێناوە، بەرەو ئامادەکردنی مانا دەڕۆین ئەو مانایەی کە ناتوانین لێی دورە پەرێز بین، چونکە ناوەندێکی(سیمیۆلۆژیە) بۆ پاراستنی بەهاکان، مێژوی ئیمە ئەوەندەی خەریکی دۆزینەوە و ناسین و ڕەش وسپیە ئەوەندە بەدوای واتادا وێڵ نیە.. هەروەها پەیوەندی ڕۆشنبیریش.. چونکە ئەم بۆ ئەو واتایەیە کە هەڵیدەگرێت لە زەمەنی ڕوداو لەزەمەنی واتادا، بەم پێیەش لەسەر ئاستی زنجیرەی زنجیرەکان خوێندنەوەمان نەبوە یان گەڕان بەدوای بنەڕەتی مەعریفەدا کە ناسنامەو بنەڕەت بدۆزینەوە(هەمو تێڕامانێک گشت ڕامانێکی بەئاگا لە ڕوح بگاتە دەوری خۆی بێ ئەملاو ئەولا ئەکەوێتە ڕەوتی کەلەپوری مێژویی خۆی، و ئەمیش کلتورێکە هیچ ڕێگەیەک نیە بۆ شیکردنەوەی لە ڕێگەی ڕامانەوە.)١٠

ئەم هۆشیارییە کەخود دەیکات لە پەیوەندیەکانی ئێستا و داهاتو پڕۆژەیەکی گەورەیە.. لێرەوە لە تازەگەریەوە بڕوانین چەمکێکە ڕوانینی تەواوی لە پەیوەندیدا هەیە بەڕۆژگارەوە یان سەردەم بەو واتایەی دامەزراندن بێ وەکو فەلسەفەی خۆی بینا دەکات بەرامبەر بەجیهان وەکو مێژوی بیناکردوە، لێرەوە لە بەرهەم هێنراوەوە بۆ مانا، ئەمەش ڕابردو ئەو جێماوە و ئاماژانەی کە هەریەکە زنجیرەی بیرەوەریمان لە بنەمای دۆزینەوەی وێنەدا لە ڕوانینی نوێدا سەر لە نوێ بدۆزینەوە لەو ناوەندە سایکۆلۆژیەی کە هاوشانی زەمەنی ڕوداوەکانە.. لێرەوە زەمەن ڕابردو جێماوەکان زیاتر لە بیرەوەری ڕابردودا نوقمیان کردوین تەنانەت لە گەڕانەوەش بۆ ئەفسانە هەمان چەشن بوە لە پڕۆژەکاندا، داهێنانی لەسەر نەکراوە، بەتایبەتی لە بواری شانۆدا بەبێ لەبەر چاو گرتنی جیاوازی کەلەپور و میرات.. کە بانگەشەی ڕابردویەکی پیرۆزی بۆ کراوە، شانۆ لاسایی ڕابردوی کردۆتەوە، بەردەوام ئەوەی نیشان داوە کە کراوە نەک کە پێشزانی کردنی دەکرێت ئەوە لە زۆربەی

شانۆگەری و تەنانەت ئەو هەولانەی بە فیلم بلاو دەبنەوە جگە لە چەند هەولێکیان تەنیا گێرانەوەی روداوی رابردون، تەنیا نیشاندانی ئەو وێنە و روداوانەن کە دیومانن.. شــانۆی کوردی لە دەقە بیانیەکانیشدا وەکو ســەردەم و کاتی خۆی ئەو دەقە نیشــان دەدات کە بەرهەمی عەقڵ و شارســتانی سەردەمێکی تری نەتەوەیەکی ترە، بەبێ ئەوەی پۆلێنکاری کات شوێن و جیاوازی بکەن.. کە ئەم جۆرە کارانە تەنیا ئەوەن بە ناوی هونەرەوە دەبنە کار و هیچ گەشەو پێشکەوتنێک بە دەست ناهێنن.

جگە لەوەش پێویســتە بپرســین ئــەو رۆڵە تیئوری و ریشــەییانە چین کە لەســەری دامەزراون ؟ ســینەما بەر لە هەمو شتێک زانستە ئێمەش نیمانــە ئــەی ناکرێــت تەنیــا ئــەو وەرگرتنــەش جیــاوازی وەربگرێت وەخوێندنەوەیان بۆ(اقتباس) هەبێت.. کە ئەمەش پێویســتی بە جیاوازی هەیــە لــە تەکنیــک و زمان و روداو و شــێوازدا.. نەک و بــاز بازێن لە شــانۆوە بۆ ســینەما.. بەبێ ئەوەی هیچیان خوێندنەوەیان بۆ کرابێت؟.

جگە لەمانەش پێویستە بپرسین بۆ پێکهاتەی سینەما لە روی زانست و ئامێر و دەق و کاراکتەری ســینەما کە پێویســتی بە مەعریفەیەکی قوڵ و پرۆڤەی بەردەوام هەیە کە لە فلمە کوردیەکاندا وای لێهاتوە پێویستە مەکتەبێــک بۆ دۆزینەوەی ئەوانــەی دەیانەوێت دەوری ئەکتەر ببینن و بۆ وەرگرتن و پێویستی دەرهێنەر بکرێتەوە لە بری ستۆدیۆی ئەکتەر.. ئایا کامەیە واتا و بزوتنەوە و مەعریفە و زمانی ئەکتەر یا خود سینەما بە پێکهاتەکانیەوە؟.

شــانۆ زمانــە.. زمانی تۆری ئامــاژە و نیشــانە و بیرکردنەوەیە چونکە زمان گواستنەوەی بیری نەتەوەیە هەروەکو لای هایدگەر دوا پێناسەی دەدات (زمان نیشتەجێ بونی بونە.)١١

بەم پێیە زمان واقیعێکە بەگۆرانی هەمیشــەیی تێدەپەرێت شانبەشــانی رۆشــنبیری هەموی بەوەرچەرخانــی چۆنیەتی کە دەلالەتی زمانە.. بەم پێیەش خوێندنــەوە و بەرهەمهێنانەوەی رابردو و مێژو گواســتنەوەی ئــەو مێژوە بۆ رابــردو ئیمرۆ لەجیهانێکەوە بــۆ جیهانێکی نوێ.. کاری شــانۆیە ئەو لە دایک بونە لە ناواخنیــدا هەڵبگرێت چونکە گۆرینی واقع دەکات بــۆ خەیاڵــی رێژەیی.. چونکە شــانۆ لەپــرۆژەی خۆیدا هەڵگری بونیادی دەلالی ونیشــانە و ئاماژەیە لەبەر ئەوەی کێشــەی شارستانی

و ئیستاتیکی و هونەریە.. لێرەوەش بزانین هۆکاری ئەو پەیوەندیانە چین کە ناسنامەی شانۆ لەسەر ئاستەکانی زەمەن دەردەخەن؟.. ئێمە گەڕاینەوە بۆ (بنەڕەت ڕابردو ئێستا) پەیوەندیەکانمان شیکردەوە لێرەوەش ئەوەی کەلامانە لە ڕابردوی شانۆ لە کارپێکردنی وەکو هونەر لەم چاخەدا جگە لە زمان و ئاین و شارستانی و لەو پەیوەندیە ئاهەنگ سازیە کە شێوەی شانۆی وەرگرتوە هیچی ترمان نیە، ئەوەش ڕابردو لەڕێگەی نهێنی و ڕۆحی و ڕەمزەکانیەوە بەکۆمەڵی یا لاسایی کردنەوەوە بەرهەمیان هێناوە کەپێویستە لە وێنەی ئێستادا لە دایک ببنەوە، لەسەر ئاستی ئێستا نەکو هێنانەوەی میرات وەکو عبدالکریم برشید یاخود شانۆی کوردی چونکە ئەوە پەلاماردانی مێژوە.
(ئەگەر ویستمان پەلاماری مێژو بدەین ئەوا مێژو لەسەر خۆی کێڵۆن دەدرێت و دادەخرێت وەخۆی گێل دەکات و خۆی نادات بەدەستەوە ئەمە شکست هێنانە بەهیواکان.)١٢
هەر بۆیە شانۆ خوێندنەوەی ڕابردوی خۆی نەکردوە و لەسەر پەیوەندیەکانی زەمەن خۆی نەدۆزیوەتەوە هەتا ریشەی خۆی دابمەزرێنێت.. تەنیا کار کردنە لەو وەرگرتن و فێربونەی کە هەیە لە سەری.. کەشانۆ دەبێت ریشەی تیئوری و بنەمای کارکردنی هەبێت هەتا جیاوازی دروست بکات.. ئەوەی کە ساڵی ڕابردو نوێ بوە، ئەمڕۆ کۆنە.. چونکە تازەگەری گرنگیەکی مێژوییە بۆ چەرخی نوێ بۆ بزوتنەوەی زەمەن و داهاتو (کەس ناتوانێت لەسەر مێژو بدوێت لەڕستەیەکدا بەئازادی تەنیا کەسێک نەبێت کە لە مێژودا نیشتەجێیە.)١٣
بەم پێیە مێژو بەردەوامیە ئامادە کردنی مانایە وەکو لای (هۆسرڵ) لە ئاوێنەی شۆفێری ناو ئۆتۆمبێلەوە ئاماژەی بە ڕابردو ئێستاو داهاتو کردوە، ئەگەر لەم خاڵەوە بگەڕێینەوە بۆ ئەو زەمینەیەی کە بەرەو پرۆژەی شانۆ و ئەنجامی کارکردنی و، هەروەها هۆیەکانی ئەو پەیوەندیەو هۆکارەکانی دانەمەزراندنی شانۆی کوردی و نەبونی و گەڕان بۆ هەڵکۆڵینی مەعریفی سەرەتایی وپاشماوە و جێماوەکانی باپیران ئەوا ناچار دەبین کە گەڕانێک بکەین و بزانین چیمان هەیە؟
ئاشکرایە کە مێژوی کورد لە سەرەتاوە هەتا ئەمڕۆ لە ناوچەی شاخاوی و جێگە سەختەکاندا بوە و بەردەوام خەریکی شەڕ و کوشتار

و بەرگریکردن بوە لە باری جوگرافی و نەتەوەیی خۆی و شەرەف و کەرامەت و لە بەرامبەر چەکیش دا هەمیشە کەلە ڕەق بوە، ئەوە هەر لە هێرشی پەنجا هەزار کەسی یۆنانی بە سەرکردایەتی(زەینەفون) و لە ئیسلام و داگیرکەرانەوە کە توشی چەند شەڕی خوێناوی هاتوە، ئەگەرسەیر بکەین دەبینین وشەی شەڕەف بوەتە ئەفسانەیەک و نەیهێشتوە نێرو مێ بەیەکەوە بە ئازادی بیرو باوەڕی خۆیان بگۆڕنەوە یاخود بتوانن لە ژیان بگەن، پەرەیەکی ئەفسوناوی لەبەر چاوی خودی مرۆڤی کوردیدا کێشاوە ڕوانینەکانی تەڵخ کردوە، گرێی ئودیب لە دوبارە بونەوەدا بوە، چونکە خود هەستی بە سەربەستی نەکردوە، تەنها لەڕێگەی باوکیەوە فێری هەمو شتێک بوە، ئەم چەمکەش کاریگەرێتیەکی گەورەیە لەسەر کەسێتی کوردی.. هەمیشەش بە پاراستنی شەرەف و کەرامەتەوە لە بۆتەی شەڕدا بوە.. یاخود شەڕی نێو خۆیی تیرە و هۆز و عەشیرەتگەریی، ئەگەر سەیری باری جوگرافی بکەین دەبینین بەهۆی سەختی شاخ و کێو و زەمینەی خاکەکەی لەو ئاستەی سەرەتای مرۆڤایەتی(کۆمۆنەی سەرەتایی) و نەبونی کەرەستەی بەرهەمهێنان، ئەوە بارێکی زۆر سەختی هەبوە کە زیاتر لەبەر بژێوی ژیانی ڕوبەڕوبونەوەی پێداویستیەکانی زمانی بەکار هێناوە و فێری بوە، کە ئەمە سامانێکی گەورە و لقێکی مەعریفی ژیانیەتی،

بەڵام ئەم زمانە گوتارێکی مەعریفی بەرجەستە نەکردوە نەهاتۆتە بواری نوسین و خوێندنەوەوە، ئینجا بەو بابەتە سەختەی ژیانیەوە لە کاروانی ڕۆشنبیری دواکەوتوە، چونکە پشکنینی مێژویی کورد حەفەریاتێکی مەعریفی نیە کە زنجیرەکانی مێژویی دابڕان وجیابونەوەیان وپەیوەندیان لەسەر ئاستی سۆسیۆمێژویی بەیەکەوە ببەستێتەوە و پەیوەندی جیاکاریەکان دەربخات، بەرهەمهێنانی مەعریفە لەبونیادی میکانیزمی کارکردنیدا ڕوی نەداوە،

چونکە خوێندنەوە و نوسینی نەبوە بۆیەش گوتاری خۆی بۆ بەرهەم نەهاتوە لەسەر ئاستی حەفەریاتەکانی مەعریفەدا، چونکە هەمو دابڕانێکی مێژویی دەبێت هەڵگری گۆڕانە تیۆریەکان بن، دابڕان لە چەمکی ئایدۆلۆژی ڕابردو. (چونکە کردنەوەی مێژو یاخود دانانی گوتارێکە بۆ گەیاندن وهەستی مرۆڤایەتیە، ئەو سەرچاوەیەی کە

هەمو کۆششـێکە زیندویتی وەکو مێژو پچـڕان نییە، بەڵکو بەردەوامیە بزوتنەوەی ناوەوەیەنەکو تەنها پەیوەندی کاری، چونکە ئەو کارێکە بۆ سەربەستی، بۆ ئەوەی هەوڵێکی بەردەوامی هۆش بێت، هەستی خودی تیادا بەدی بکرێت.)١٤

ئـەم دابڕانەو ئەم هەسـتی خودە لـە بنەمای مێژویـی، عەقڵی کوردیدا نەبوە، چونکە ئەگەر ئاسـایی بڕوانین دەبینین لەسـەر ئاسـتی هەست و نەسـت دا شـیرازە پچڕاو بوە، لە سەرەتای مێژوەوە بەردەوام لەناو شەپۆلی نەست دا ژیاوە، یەکێک لە خاڵە گرنگەکانی لە ئێستاشدا ئەوەیە کەسۆسـیۆ ڕۆشنبیریەکی جیاکار و نا پێکهاتەی بوە ئەگەر بەدو قۆناغ شی بکەینەوە:

سـەرەتا ناپێکهاتەو بێگوتاری مەعریفـی، دواییش(جیاکار) تاکڕەو بوە، چونکـە لەسـەرەتادا زەمەنی خوێندنەوە و نوسـینی نەبـوە و دوایش نەیتوانیوە سۆسـیۆ ڕۆشـنبیری خۆی هەبێت، بنەماکانی سـەرخان و ژێرخان دابڕژێت، پیادە کردنی دەوری سەرکردایەتی تاکە کەس لەوێوە ئاراسـتەی واقع کراوە، لێرەشدا ڕۆشنبیری هەرەس دێنێ چونکە ئەمە دورە لەڕوداوی ڕۆژانەوە جیهانێکی ڕۆحییە دژی مادی، چونکە سۆسیۆ ڕۆشنبیری پەیوەندی نێوان بونیەی سەرخان و ژێرخانە لەسەر بناغەی ئەم پەیوەندیەوە نواندنی سـەرچاوەی تیۆری دەکات بۆ کاری سۆسیۆ ڕشـنبیری تاک، کە جێگەیەکی تایبەتی هەیە بۆ دەستەی ڕۆشنبیرەکان و پەیوەندی ئەندامێتی نێوان هەردو بونیەکە لەسـاتێکی مێژویی دیاری کـراودا، چونکە سۆسـیۆلۆژی ڕۆشـنبیری شـیکردنەوەی سروشـتی پەیوەنـدی ئێسـتایە کە لـە نێوان شـێوەکانی بەرهەمهێنانـی فیکری و بونیەی کۆمەڵایەتی و دیاریکردنی ئەرکەکانیەتی ئەمەلەو کۆمەڵگایانەی کـە لە یـەک هاوتـای چینایەتیـدان، واتـە سۆسـیۆلۆژیای کۆمەڵگای مەدەنی.. چونکە شـیکردنەوەی سۆسـیۆلۆژی بونـی دەرکەوتەی تاک ڕەت ناکاتـەوە کە فرۆید لە نەسـتدا نوقمـی دەکات و هەروەها خودی تاک ڕەت ناکاتەوە بەڵکو لەبەرهەمهێنانی فیکرەوە بۆ پەیوەندیەکان لێی دەڕوانێـت.. لەم ڕوانگەیەوە هونەر لە ئیسـتاتیکا و شـێواز.. هتد خۆی دەردەخات.. ئەمەش شیکردنەوەی ئەو دیاردە و دەرکەوتانەی سۆسیۆ مێژوییە، چونکە ئـەم لێکۆڵینەوەیەی مێژو پەیوەندی تاک بە کۆمەڵەوە

کۆمەڵیش لەپەیوەندیەکی هاوسەن و گشتیدایە.. ئاساییە ئەگەر بڵێین خوێندنەوەی ئێمە لەم پەیوەندی کارەدا نەکراوە.
جگە لەپاڵەوانێتی و دەرکەوتەی ئەمانە و نوسین و گێڕانەوەیان وە دەرکەوتەی خود وەکو خۆی، وەکو پەیوەندیەکانی لەسەر بناغەی پەیوەندیەکانی کۆمەڵ نەبوە، چونکە شیرازەی پەیوەندیەکانی تاکە کەس بە سۆسیۆلۆژی ڕۆشنبیرییەوە دانەمەزراوە، چونکە سۆسیۆلۆژی تایبەت بەخۆمان نییە، وەکو لێکۆڵینەوەیەک کەپشکنینی حەفریاتەکانی مەعریفی کردبێت ڕۆشنبیریش تاک ڕەوبوەو لە تەوەرەی نەست دا خولاوەتەوە ئەوەی شوێنەوار و مانەوەی مێژوی مەعریفی ئێمە بێت (زمانە) کە گرنگترین پێناسەی شارستانیەتی هاوچەرخمانە بەڵام ئەم زمانە تەنها گواستنەوەی مێژوی نەتەوە بوە بۆ ئاخافتن وبیرەوەری و ئەفسانە.. لە بەر چڕی و سەختی کوردستان و کەمی ڕێگا و دوری لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست پەیوەندی ناوخۆیی و دەرەوەی داخراو بوە. زەمەنی نوسین و خوێندنەوەی نەبوە بۆیەش نەیتوانیوە گوتارە مەعریفیەکان بەرجەستە بکات.. زمانیش تەنها مەعریفەیەکی سەرەتایی تاکە کەس و کۆمەڵە لەبەرامبەر خۆی و پێداویستیەکانی سروشتدا و زمانی جوتیاری و بەرگری و مانەوە بوە.
ئەگەر چاوێک بە مێژوی شارستانیدا بخشێنین دەبینین کورد خاوەنی شارستانی گەورە بوە یاخود دەسەڵاتی لە شارستانیەتەکاندا هەبوە وەکو میدیا و ساسانی و لۆلۆ و بابلی و ئاشوری و سەردەمی زەرادەشت و دوایی و هەمو میرنشینەکانی بەر لە ئیسلام و، دوای ئەویش کە هەمویان باڵا دەست و ناودار بون، بێگومان مانای ڕاستەقینەی شارستانێتی بون و عەقڵێکی پێشکەوتوی ئەو چەرخانە بون، گومان لەوە ناکرێت کەپێشکەوتو بون و ئەوروپا بە ئەوروپیە کێویەکان بەناوبانگ بوە.. بەڵام پێشکەوتنی تەکنەلۆژیای ئەوان وایکرد کە ببنە باڵا دەست.. مانای ئەگەر شۆڕ ببینەوە ئەوا دەبێت کورد خاوەنی هونەر بو بێت یاخود لە شانۆ نزیک بوبێتەوە، ئەگەر سەیری جێماوەکان بکەین لەگرد و تەپۆڵکەکان جێماوە و شوێنەواری میرو وەزیرو قەڵاو شوراکانی کە ساڵەهای ساڵ زانستی ئاساریان لەسەر بوە، جێماوەی ئاڵتون و مس و دەیان مادەی دەست ڕەنگینیان تێدا بوە،

بێگومان ئەمانە ئەوە دەرئەخەن کە لەو چاخانەدا و بەپێی بارودۆخی هاوکاتی جیهان کورد پێشـکەوتو بوە، لێرەدا پرسیارێک سەرهەڵئەدات لە بون و نەبونی ئەو جێماوە هونەری و مەعریفیانە ئەویش لەیەک خاڵدا گرێ دەدەین، کە زۆربەی میرنشـینەکان بەهۆی شـەڕو گەمارۆدانەوە لەناو چون و داگیرکەر هەمو شتێکی بردون.. بۆیە ئێمە ئەمە بەهۆیەک دادەنێین کە جێماوەیەکی مەعریفی و هونەری و زانسـتیمان بەدەسـت نەکەوتوە نەبونی دەسەڵات و مەعریفە خۆی پرسیارێکە؟ ئەگەر ببوایە دەبو کارتێکردنی بەسـەر عەقڵ وخودی مرۆڤـی کوردییەوە هەبوایە.. گەڕانەوە بۆ ئەم جێماوەیە ڕەنگە لە زۆر گومان دڵنیامان بکات.. چونکە کە عەقڵی کوردی شـی دەکەینەوە هەمان بنەمایە کە تا ئێسـتا بناغەی لـەوە تێپـەری نەکـردوە، مانای ئەگـەر جێماوەیەکیش هەبـو بێت ئەو دەورە گرنگەی نەگێڕاوە ئەمەش لە دوای ئیسـلامەوە ئاشـکرایە تەنها گومانەکەمان بەر لەوەو هیچی تر.

ئـەوەی لێرەدا گرنگە ئاماژەی بۆ بکەین شـانۆیە گەڕانەکەمان بەدوای دۆزینەوەی بونیاد وچەمکی ئەو دایە، چونکە شانۆ جێماوەیەکی هونەر یانەی نیە هەتا لەناو نیشانەکاندا (العلامات) مابێتەوە، لەسەر ئاستەکانی تریش هەمان چەشـن و ئەمەش پرسیارێکی سەرسـوڕهێنەرە.. لێرەدا ئەگەر بەراوردێک بکەین بۆ ئاستی دێرینەی شانۆ و ڕۆشنبیری جیهانی پێویسـتە بزانین بۆچی بەدرێژایی مێـژو کورد خۆی بۆ ڕێکنەخراوە و دواکەوتو بوە.. ؟ ئەوادەگەڕێینەوە بۆ چەند خاڵێک:

1. باری جوگرافی کوردسـتان.. کە ناوچەیەکی سـەخت و شاخاوی و دور لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاسـت بوە و بەم هۆیەش لە پەیوەندی جیهانی و ناوخۆیی داخراو بوەو نەیتوانیوە خۆی دابمەزرێنێت*.

2. نەبونی سنوری ستراتیژی دەریا.. کە ئەم هۆکارە زۆر گرنگ بوە لە بواری پەیوەندی جیهانی و لە بازاری هاوبەش و پەیوەندی و بازرگانی جیهان دابڕاوە و نەیتوانیوە فێری مەعریفەی جیهان ببێت.

3. سەختی و چڕی ناوچەکە.. کاریگەری ئەوەی هەبوە کە ڕێگەو پردو هاتوچۆی ناوخۆیی کەم بێت و ئەمەش کاری کردۆتە سەر پەیوەندیەکانی لـە هەمو رویەکەوە بۆیەش هەمو میرنشـینێکی بە هێرشـێک روخاوە چونکـە پەیوەندی هـات وچۆی تەواو گـران بوە.. بەتایبەتـی نەهاتنی

داگیرکەر کە تا ئێستاش میسر شانازی بە ناپلیونەوە دەکەن کە فێری شارستانی کردن.. بۆیەش کوردستان تەنیا ئەو شارستانیەتەی بوە کە خۆی بەرهەمی هێناوە.. هاتنی ئەسکەندەری مەقدۆنی لە تورکیا شاهیدی ئەم راستیەن.. چونکە کوردستان هیچی تیا نەبوە نەبۆتە جێگەی تەماع تا تیایا بمێننەوە.. هاتون کاولیان کردوە و رۆیشتون.. هەتا دۆزینەوەی نەوەت کە راستەوخۆ سەردەمی زێرینی کورد و چاو کردنەوەی بو.

4. تێکچونی شیرازەی چینایەتی.. بەم هۆکارانەوە شیرازەی چینایەتی پچڕاوەو بە درێژایی مێژو خۆی بۆ رێک نەخراوە.. چونکە بەشداری هیچ شۆڕشێکی پیشەسازی و ریشەیی و بۆرژوازی نەکردوە و دەسەڵاتێکی بەردەوامی نەبوە و بەهۆی دوری لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و نەبونی بازاڕی ئابوری ستراتیژیەوە.. نەیتوانیوە خۆی رێک بخات.. گۆڕانی چینایەتی بۆ نەکراوە.. جگە لە پیشەی خۆماڵیش پیشەسازی نەبوە و تەنیا کشت و کاڵ و ئاژەڵداری کردوە کەئەمەش وەک خۆی بەبەردەوامی هێشتویەتیەوە.

5. یەکنەگرتنی شێوەی زمانی کرمانجی سەرو خوارو.. بەهۆی نەبونی خوێندنەوە و نوسین و سەختی ناوچەکە کۆمەڵێک شێوە زمانی ناوچەیی هەبوە و ئەمەش کاری کردۆتە سەر دروست نەبونی زمانی رۆشنبیری.. لە دوای ئیسلامەوە فێری خوێندنەوە و نوسین بوەو بەهۆی داخراوی و نەبونی پەیوەندی ناوخۆیی و جیهانیەوە و نەبونی پێگەی رۆشنبیریەوە زمان و رۆشنبیری دروست نەکردوە و تا هاتنی چاپەمەنی کە علی حرب لە چیاکانی لوبنانەوە ناوی زەمەنی مۆدێرنێتەی بۆ عەرەب لێدەنێت.. بۆیەش تا ئەو زەمەنەی چاپخانە ناتوانین باس لە مۆدێرنێتە بکەین.. وەک باختینیش ئاماژە بە زەمەنی خوێندنەوە و نوسین دەکات بۆ رۆمان.. چونکە هەوڵی زۆر هەبوە وەک شەرەفنامە.. مەم و زین.. .هتد کە دوای چەند سەدەیەک بینراون.

6. هەوڵدانی گوندنشینی و خۆبچوک کردنەوە بەرەو شاخ و سەختی و دور کەوتنەوە لە شار و شارستانی.

ئەمانە کاریگەری ئەوەیان هەبوە کە دەسەڵات دروست نەبوبێت.. چونکە میرنشینیەک دروست بوبێت بەهۆی گۆڕانێکی مێژوییەوە

دەسەڵاتێکی بەردەوامی نەگرتوەتە دەست.. هەتا لەو نێوەندەدا وتارێک سەرهەڵبدات.. بەر لەئیسلام کەسێتی کورد خۆی لە بەردەم ئەفسانەو کێشە ئاڵۆزەکانی گەردونـدا دەدی.. هاتنی ئەمانیش وەکو گوتارێک عەقڵی نەتەوەیی داپۆشی و بو بەچاودێری و یاسای عەقڵی.. لەبەر ئەوەی خۆی دەسەڵات و خوێندنەوەی نەبوە.. لێرەدا دەتوانین ئاستەکان بکەینە چوار قۆناغ:

یەکەم: پێش زەرادەشت کەسێتی کورد لەنێوان خود و ئەفسانەدا بوە، شەپۆلی نەستی لە دەرکەوتەو غەیبانیەت تێکەڵاو بوە، دوای زەرادەشت لەنێوان خود و کەینونەیەک یان پەروەردگارێکی شەفەوی دا و ئاکارێکی کۆمەڵایەتی و ئاینی گەورەی هەبوە.. ئەو بەهایەی بەبێ داهێنان ماوەتەوە.

لەدوای ئیسلام لەنێوان خود و ڕاستەوخۆ پەروەردگار.. شەپۆلە نەستەکەی هەمو وێنەیەکی لێکردوە بەو.. چەمکی نەست بوە بە یاریدەدەری زاڵبونی گوتاری ئیسلامی.. چونکە بەهۆی ئەو هۆکارانەوە عەقڵی کوردی هاو کات گونجاو بوە بۆ ئەوەی ئەم گوتارە ببێتە باڵا دەستی بیرکردنەوەی، بەهۆی ترسی خواوەند و بڵاوبونەوەی ئاینەوە مل کەچ بوە.. ئەمەش لەڕوی نەبونی مەعریفی و بونیادنەنانی عەقڵی خۆیەوە ئەم زەمینەیەی خۆشکردوە.. ورد تر هەمیشە بەهۆی ئاینەوە کەوتۆتە ژێر ڕکێف چونکە هۆکاری ئەو چەمکە هەمیشە ترساندویەتی، لەگەڵ ئەوەی ئیسلام چۆتە زۆربەی وڵاتانی جیهان و بەڵام ئەوان توانیویانە سودیشی لێوەربگرن و خۆیان دروست بکەن.. چونکە خوێندنەوە و گوتاری خۆیان هەبوە.. دەبو ئیسلام ببوایە بە پانتاییەکی کراوە چونکە خوێندنەوە و نوسینیش لەوەوە فێر بوین و یاسا کۆمەڵایەتیەکانش لە ئاینی ئیسلامەوە پیادە کراوە.. بەڵام کورد چونکە بەهۆی داخراویەوە پرۆژەی خۆی نەبوە و ئەو هۆکارانەی کە ئاماژەمان پێدا وەک هەمو بیر و ئاینەکانی تر بۆتە کارێکی ترسناک بۆی.. ئەگەر ئاسایی بڕوانین کورد لە خاکێکی سنوردار و چڕو شاخاویدا ژیاوە و دەسەڵاتێکی عەشایەری یا نیمچە ناوچەیی و دەسەڵاتێکی خۆبەخۆیی هەبوە، لە بوارێکی بەیاردا، هەمو ئەمانە بونە هۆی ئەوەی کە گوتاری ئاینی زاڵ بێت بەبێ ئەوەی کورد پرۆژەیەکی خۆی هەبێت و لەو نێوەندەدا

کەسێتی کوردی نەتوانێت خۆی بدۆزێتەوە.
ئەگــەر لێــرەوە بەرەو ســەرهەڵدانی ئاینــی بچینەوە دەبینیــن ناکۆکی لەئایندا نیە، چونکە مرۆڤ دەخاتە ناو نەســتێکی شــاڵاو بەرەوە چونکە هەمیشــە ئایین لــە دڵیــدا دەگەڕێت، سەربەســتی وەرناگرێــت چونکە ئایین ســـەرەکیترین دەرکەوتەی کۆمەڵایەتیە، ئیش کەرێکە خەڵک ڕێک دەخات، بەپێچەوانەی ئابوریەوە کەلە دەرەوەی ویژدانی کۆمەڵایەتیدایە، جگەلەمەش پشــتیان بەوە نەبەســتوە کە دەرکەوتــەی فیکری و گیانی بەیەکــەوە ببەســتنەوە، هــەر بۆیــە خــودی مرۆڤی کوردی پێناســەی کەســێتی خــۆی نەکردوە، لەســەرەتای مێــژووەوە ڕەوتێک بەســەریدا کشــاوە، ئاشــکرایە هەرگیز عەقڵ بەئاســانی ڕزگار نابێت لە کۆمەڵێک دەرکەوتەی ســەرەتایی کە ڕەگی لە عەقــڵ و ناخی مرۆڤدا داکوتا بێت، یاخود لە نەســتدا ئەو جێگەیەی کەوێنەی خەیاڵ و ئەفســانەیە، ئەمەش نەوە بەنەوە چین بە چین بەجێیان هێشتوە.
لێرەشــدا بەرەو خاڵــی چوارەممان دەچین کاتــی خۆیەتی پەردەی ئەو ڕاستیە هەڵبدەینەوە بەهۆی ئەو شاڵاوە زۆرەی کراوەتە سەری لە دوای ئیســلامەوە مەغۆل و تاتار و عوســمانی و فارس و عەرەب و تورک، چونکــە چوارەم خاڵمان گوتارە تێکەڵەکانــە، گوتاری جێماوەی کۆن و گوتاری ئیستعمارگەریی، زۆر جار بەم هێرشانە هەموی شوێنەوارێکی بــوە بە کای ســەرملە، هەر بــەو پێودانگەش جێمــاوە مەعریفیەکان بە دەرناکەون و عەقڵی کوردیش گۆڕانی تیادا نەکراوە.
هەرلێــرەوە دەگەینــە ســەرهەڵدان و جێماوەی مەعریفــی.. چونکە کە مێــژوی ئەســینا دەخوێنینــەوە ئــەوا بەهــۆی ئەفلاتون وســوقرات و ئەرســتۆوە هەمــو زانیارییەکی ئەو کاتــە وەردەگرین، بۆیــە ئاماژەی جێمــاوەی مەعریفیــەکان بۆ ئێمــە ناکرێت، چونکــە گرنگترین خاڵ خۆ نەدۆزینەوەی خودی مرۆڤی کوردیە تا ئەم ســاتە، چونکە سیســتەمی نواندن هەمیشــە جێگەی خۆی بەجێدێڵێ بۆ توانای شــتەکان، لەجێگەی خۆیاندا ڕاســتەوخۆ بێ ونبــون، بەبێ ئەوەی شــیرازەیان بپچڕێت، لە کرداری زهنیدا دەمێنێتەوە.
ئاساییە ئەگەر بڕۆینە ناو پانتایی یەکی تر بەرەو خۆ نەدۆزینەوەی خود و نەبونی حەفریاتە مەعریفیەکان لەســەر ئاســتی هونەر، چونکە ڕزگار

بونی جیاکاری نویٚ لەگەڕانەوەی ئەو شتانەی کەنواندنی خودی خۆیان دەکەن لەڕێگەی ترەوە، نەوەکو ئەو وێنانەی کەلە بیر دەچنەوە، چونکە ئەگەر بگەڕێینە بۆ ئارکیۆلۆژیا ئەو چەمکێکە لە شـــتەکاندا، لای (فۆکۆ) (میتا الاشـــیاء)، بۆیە ئەو گەڕانەی بۆ دابڕانێکی ئەبستمۆلۆژی بێت ئەوا دەبێت دۆزینەوە و لابردنی شـــتێکی کۆن و هێنانە کایەی شـــتێکی نویٚ بێت، چونکە خۆ دۆزینەوەی خود لەڕوبەری مێژوەوە ســـەر هەڵدەدات ئەو مێژوەی کە ڕێڕەوی خۆی پاراستبێت.

(مێژوی لکاو و بەردەوام بەرامبەرێکی پێویستە بۆ ڕۆڵی دامەزرێنەرانەی خـــود، هەر ئـــەو دەتوانێت ئەوەی کە لێی ونبوە بـــۆی بگەڕێنێتەوە، پیٚ لەســـەر ئەوە دادەگرێت کە زەمەن جیاوازی لە نێوان شـــتەکاندا ناکات، تەنهـــا بۆ ئەوە نەبێت کە یەکێتیەکەیان بگەڕێنێتەوە، ئەوەشـــمان لە بیر نەچێـــت هەمو ئەو کار و کردارانەی کە جیـــاوازی ڕایماڵیون لە توانای خود دایە (لە وێنەی هۆشـــمەندی مێژوییـــدا) ڕۆژێک لە ڕۆژان بیگرێتە خۆی بۆ ئەوەی باڵا دەست بێت لەسەریدا و ئەوەی تێدا بەدی بکات کە دەکرێت ناوی بنێین نیشتەجیٚ.)١٥

لێرەدا فۆکۆ ئەو پەیوەندییەمان نیشان دەدات کە ئاستی خۆ دۆزینەوەی خـــود و جێماوەکان و پەیوەندی کاری مێژوییین، هەرلێرەوە بەرەو ئەو خۆنەدۆزینـــەوە و داهێنانە مەعریفیە دەچین، ئەو دەســـەلاَتە غەیبیانەی کـــە بەســـەر عەقڵی کوردیدا زاڵ بـــوە و مێژویەکی لـــکاو و بەردەوامی مەعریفی خۆی نەبوە، لە شـــالاَوی گوتارە تێکەڵەکانەوە ژێر دەســـتەیی چەند زمانێکی جۆرا و جۆر بوە.

جگـــە لەمانـــە خاڵێکی گرنگ هەیـــە ئەویش هاتنـــی ئـــەو گوتارانەیە کە وەک و گوتارێکـــی یاریـــدەدەری رزگاری هاتـــون.. کەچـــی ئەوانیـــش جۆرێکـــی ناعەقلاَنیانەیـــان گرتوە لەوانە مارکســـیزم ڕاســـتەوخۆ بو بە یاســـای پێوانەیی بەســـەر عەقڵی کوردیـــەوە، هیچ دابـــڕان و گۆڕانێکی نەکرد، چونکە خودی مرۆڤی کوردی خۆی لە بەردەم مارکســـدا دەدی، مارکســـیەکان نەهاتـــن شـــیکردنەوەی سۆســـۆلۆژیای کـــورد بکـــەن و لەنـــاو میکانیزمـــی عەقڵی کوردیەوە مارکســـیزم بـــڵاو بکەنەوە وەک و (ماکس فیبر) سۆســـیۆلۆژیایەکی نویٚ دابرێژن، بەڵکو ئەوانیش وەک و مەلاکان مارکســـیەتیان بە پیرۆز کردن هێنا.. مارکس و لینین و ستالین

چیـان گوتبو هەر ئەوە بو، یا تەنیا کێشـەی بونـی خواوەند و نەبونی، سـەردەمانێکی زۆر ئەم ڕسـتەیە عەقڵی کوردی داگیـر کرد بو، دوای ئەوەش بیری وجودی سـارتەر کە لەوە باشـتر هەنگاوی نەنا، سەیرە ئەم بیرە فەلسـەفیانە لەناو هەمو ولاَتانی ڕۆژهەلاَت و ڕۆژئاوادا دەبنە مایـەی گۆڕانێکـی گـەورە.. بەلاَم لـەلای ئێمە هەمو بونەتـە حاڵەتێکی نـا عەقلاَنی چونکە ئێمە سـەیری هەر مەزهەبێکـی ڕەخنەیی ئەوروپی دەکەیـن دەبێـت ڕەچاوی ئەوە بکەین کە لە بنیـادی کلتوری خۆیانەوە بنیاد نراوە، ئێمە توانای تێگەیشتنمان نەبوە لەوان.. لێرەدا خاڵێکی گرنگ هەیـە بەرهەم هێنانی عەقڵ لە میکانیزمـی کارکردندا نەکو بە واتایەکی تەقلیدی ڕەخنەگرتن لەناو عەقڵدا کە پێوانە بێت چونکە ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ فینۆمینۆلۆژیا لای (باشلار) عەقڵ بەرهەمێکە لە بەرهەمەکانی زانست و مەنهەجیـش وەک و عەقـڵ وایـە، لێرەدا بـەرەو پەیوەندی ناوەوە و دەرەوەی کـردار دەڕۆین، چونکە ئەم خاڵە گرنگە لەسـەر تێکشـاندنی ئەو چەمک و بونیادانەی عەقڵی کوردی و نەگەیشتنی تیۆرە زانستی و مەعریفیەکان، بەشـێوەیەک کە خودی مرۆڤی کوردی دروست بکەن و لەسـەر ئاستێکی سۆسـیۆلۆژی بینای کۆمەڵگای کوردی بینا نەکراوە، ئـەم خۆ نەدۆزینـەوەی خودە دەرفەتی ئەوەی نـەداوە کە بتوانێت لقە مەعریفیەکانی دابمەزرێنێ و لەسـەر ئاسـتی شـانۆش ئەو کارەساتانە بەربەستیان لێ کردوە.

لێـرەدا تەنهـا گەڕانمان بۆ لقێکـی تری مەعریفیە، ئـەو پەیوەندیەی کە کەسـێتی بـە شـانۆوە هەیبوە، ئەگەر ئاسـایی بڕوانینـە مێژوی کورد لەسـەرەتاوە بەهـۆی خـۆ دۆزینـەوەی لەگـەڵ ژیـان و دیاردەکانیدا ڕوبەڕوبونـەوەی پێداویسـتیەکانی، ڕاوکـردن و ژیانـە تایبەتیەکانـی ئەشـکەوت، لەمانـەوە کەشـێتیەکی بەرفـراوان لەناوی دا بـوە، ئەوی دیار و ئاشـکرا بێت لەدوای زوحاکەوە، شێوەکاری لاسایی کردنەوەی بیـرەوەری و ئاهەنگسـازی خـۆی دەسـت پێکردوە، بەوپێیـەی ئاو و هەواو خاک و مێژو ڕەو ڕەوەیەکی تایبەتی گەڕانێکی ئاهەنگسازیانەی کۆمەڵی بوە، دوای سـەرکەوتن بەسەر زوحاکدا ساڵ بەساڵ چیرۆکی ئـەو سـەرکەوتنە نوێندراوەتـەوە.. ئاگرلەسـەر چیـاکان کراوەتەوە و خەڵکی بەجلی جوانەوە بەشـدار بون، چەندەها روداوی لەم جۆرە باو

بوە، لەڕەوشـت و بیـری کۆمەڵایەتیدا بزوتنەوەی سـەمایی و ئاهەنگە کۆمەڵایەتی وخێڵایەتی و ئاینیەکان و سۆفی گەرێتی و خەڵوە و وەرزا و وەرزی خێـڵ و هـۆز و خێڵایەتـی و قـەرەج و کـۆچ و کـۆچ بار و شـت ومەکی دەستکردی هەمە جۆرەی کۆمەڵایەتی، ئەمانە بەشەفەوی شـێوەیەکی سـارەتایین بـۆ کەشـێتی و بنەمای هونەری شـانۆ، زۆر قوڵایی گرنگیش هەیە وەکو ئاینی زەردەشـت و کەشـێتیەکەی، لاسایی کردنەوەی میرو وەزیرو دەستەڵاتداران و یاری و ئاهەنگی قەشەنگ و بەهلەوانێتی، بەپێی مێژو بەهۆی جەژنە ئاینی وەرزییەکانەوە حیکایەت و گۆرانی و ئەفسانە کوردیەکان، ساڵانە بوکە بەبارانە، ئەمانە و دەیان شێوەی تر سـەرەتایەکی گەورە و پەیوەندیەکی سەرتاسەری چێژێکی هەمیشەییان بەنەتەوە بەخشـیوە، بۆیە هەر لەسەرەتاوە، پەیوەندیەکی خۆرسـک بەشـانۆوە هەبوە ئەمەش پەیوەندیەکی مەعریفیانەیە، بەڵام نەبونی شـانۆیەکی ڕەسـەنی کوردی سۆسـیۆلۆژیای تایبەت بەخۆی پرسـیارێکە سەرهەڵدەدات، ئاشکرایە وەکو توخمێکی هونەری شانۆ لە شوێنکاتی ڕۆشنبیری هاوچەرخیدا خۆی نەدۆزیوەتەوە.

لێرەوە بناغەو لقە مەعریفیەکان و پەیوەندیکاریان بەشانۆوە شیکرایەوە، بـەرەو بناغەیەکـی گرنگ دەچین کە شـانۆ دامەزراندنـی خۆی بکات، کاتێـک کە شۆڕشـی نوێخـوازی و هاوچەرخێتی دەسـت پێـدەکات.. گۆران بەسـەر بەسەر شتە سـواوەکانی رابردودا دەکات، ئەوانەی کە مـردون و توانـای نوێ بونەوەیان نیە، ئەم خاڵـە گرنگە بەرەو گرێدان و گەیشـتنی واتای ئەو بناغەیەمان دەبات کە بۆ شـانۆی کوردی ببێتە بناغە، چونکە گەڕانەوەمان بۆ کەلەپور لەسـەر ئاستە مێژوییەکان باس بکرێـت پەیوەندی بـە گوتاری شـانۆوە کارێکی گرنگـە ڕەنگە یەکێک بێت لەو نەخۆشـیانەی شـانۆی کوردی کە بەبێ چارەسەر ماوەتەوە.. ئاشـکرایە هیـچ کاتێک ژیانمان واتای ڕاسـتی وەرناگرێت ئەگەر هەمو چەمکە شێوێنداراو و لەکەڵک کەوتوەکان داڕن نەکات، چونکە شۆڕشی نوێخوازی ناگەڕێت بە شـوێن شـتی کۆن و دوبارەوە بو ئەوانەی کە نواندنیـان ناکرێـت، بۆیە کاتی خۆیەتی ئاماژە بەوە بکەین کە شـانۆی کـوردی نەیتوانیوە خوێندنەوەی مەعریفیانـەی مێژوی خۆی بکات، لە چەمک و بونیادەکانی ڕابردو سـود وەربگرێت، یاخود لە عەقڵی ئێسـتا

و روانینیدا بیخاتە کار، زنجیرەی زنجیرەکانی مێژو بەیەک گەشتن و جیاکاری و دابڕانیان بدۆزێتەوە بۆ زەمینە دارشتنی خۆی، بەبەردەوامی و لەسەر ئاستەکانی گەیاندن و دابڕان بیانخوێنینەوە، ئەم چەمکە شێوێندراوە لە شانۆی کوردیدا بۆتە ئەفسانە، نەیتوانیوە ئاوڕدانەوە و خوێندنەوەی مەعریفیانەی لەسەری هەبێت، لەبەر ئەوەی نیەتی ژیان بەیەک گەیشتنێکی بەردەوامە بە واتایەکی زیندوی بەردەوامی، کە ژیانی ئێستامان پەیوەندی کۆمەڵێک ویست و خواستە چونکە هەمیشە ڕابردو کاتێکی بەسەرچوە و ژیانیش بەردەوامە، تەنها تاقیکردنەوەیەکە کە پێشکەش بە جیهانی دەکات، ئەمەش لە دەنگی تایبەتی خۆی و شێوە و هاوکێشەی تایبەتی، چونکە ئەگەر ڕابردو تەنها بیر کردنەوە بێت، ئەوە چێژی لێ وەرناگیرێت.. پەیوەندی نێوان ڕابردو و ئێستا لەسەر بناغەی درکاندنی ڕاستی ئەو نهێنیانەیە کە جێماوە، کرداری ئێستامان پەیوەندی هەیە بە داهاتووە، ئەوە کارێکی بێگومانە، چونکە پەیوەندە بە جێماوە و سەر هەڵدانەکانەوە، ڕابردو زەمەنێکی بێ کۆتاییە کە دەمانگەیەنێت بە ئێستاو بە داهاتو، تەنها ڕێڕەوێک ئەوەیە ڕابردومان دەخاتە بەردەم، لێرەدا دەچینە ناو نەبونەوە، لە نقومبونی ڕابردودا لە خەونی وندا سەرگەرم دەبین یان خەیاڵاتێکی بێ وێنە، بەڵکو دەبێت رابردو لە بەردەوامی و ساتە گرنگەکانی پەیوەندیکاری مێژو بێت، ئەم چەمکە لای فۆکۆ لە زنجیرەی زنجیرەکان و دەستنیشان کردنیاندا یاخود نەخشەکان (الجداول). کە ئەمەش تەقەنیەی سینەما و بزوتنەوەی لە نیشانەدا (العلامە.)

کەلەپور لە ناوەڕۆکی زمانمادایە نەوەکو بیرێک بێت، بەڵکو هەڵوێستەیەکە کە لە ئامادەبوندا چونکە نامەیەکی نەوەکانە.. ئەم سیستەمە جیابونەوەی نابێت لە ئێمە بەڵکو ئێمە جارێکی تر لە دەریای ڕوانینی لە دایک بو دروستی دەکەینەوە نەکو بیرکردنەوە.. بەبەردەوامی لەگەڵ زنجیرەی ئێستا و داهاتو و رابردودا دەبێت لەساتەوەختە مێژوییە گرنگەکاندا لەدایک ببێ، ئەو کاتە لە ڕوانینی ئێمەوە وێنەی داهاتو ڕەنگ دەداتەوە، ئەوی گرنگە لێرەدا دواندن و لە دایک بونی کەلەپورە یاخود گەڕانەوەی بەرە و مێژو چونکە ئێستا مێژو لە ڕواڵەتێکی فیکری و مەعریفی باڵادایە ئەو کاتە بەسەر چو کە هەڵکۆڵینی مەعریفی هەوڵی جێگیرکردنی

جێماوەکان (الاثر) بکات لە شوێنەواری مردوەوە، چونکە جێماوەکان خامۆش بونن لە رابردودا و مانەوەی لەسیستەمێکی ئاماژەکاندایە وە مێژوی ئێستا بەرگێکی نوێی گرتوە، کێشەکان پەیوەندیان بەکۆی زنجیرەکان و دیاری کردنی توخمەکانیان هەیە(ئەو مەدلولە ئاسۆییە کەزنجیرە یەک لەدوای یەکەکان دروستی دەکەن، هەروەها ئەو وێنە پێویست و باڵا دەستانەی کە دەکرێت لە نێوانیاندا گەشە بکەن، وە هەمو ئەوانەی دەکرێت جیاوازی زەمانە جیاکان وێنە جۆراو جۆرەکانی مانەوەی لێ لەدایک ببێ، هەروەها ئەو کۆمەڵە لێک جودایانەی کەلەهەمان کاتدا لە ڕەگەزەکان خۆیانی تیا ئەنوێنین، بەکورتی بەوەوە ڕاناوەستێ لە بەرگێکی نوێدا پرسیار لە زنجیرەکان بکات، بەڵکو زنجیرەی زنجیرەکان، یان بەواتایەکی تر نەخشەکان. .)١٦

بۆیە مێژو لە ئاوڕدانەوەی تەقلیدی و بیرکردنەوەی بێهودەییدا ناتوانێت خوێندنەوەی هیچ ئاستێکی مەعریفیان بۆ بکات کە لەدایک بون لەسەر زەمینەی ئێستادا لەخۆ بگرێت، باشترین شێوە بۆ ئەوەی مێژو لەدایک بون لەخۆ بگرێت، لە بەرگێکی نوێی هاوچەرخی و نوێدا بدۆزێتەوە چەمکی جیابونەوەیە بۆ ئەوەی لەگوتاری مێژوییدا ڕێک بخرێت دوای جموجوڵەکانی خۆی کە ئەمەش چەمکی جیابونەوەیە، جێگەیەکی گەورەی هەیە لەلقی مەعریفی مێژوییدا، پانتایی خۆی داگیر دەکات، مێژوی کورد ئەو بەسەردا چونە مەعریفیەی نەبوە ئەو پرۆسە گرنگەی نەکەوتۆتە کار کە توانای لابردنی لەلای مێژو نوس هەبێت، چونکە ئەمە وێنەو ئەرکی خۆی چۆنیەتی تر وەردەگرێت لەناو حەفەریاتەکاندا، لەمەیدانی توانای خۆیدا، بەرهەمهێنانی مەعریفی لابردنی شتێکی کۆنە کە تەقنیەک بچێتە جێگەی ئەوی تر، ئەو پانتاییە دەبێتە منداڵێک بۆ مەیدانی لە دایک بون. چونکە زنجیرەکان پێویستیان بە دیاریکردنی توخم و سنور دەسەڵاتیانەوە هەیە لە شوێن کاتی خۆیاندا، وەپەیوەندی کاری جیابونەوەیان، لەسەر بناغەی یاسای جیابونەوە و ڕێکخستنیان. لێرەدا گەڕانەوەمان بۆ مێژو مانای ڕاستەقینەی خۆی و ئاستەکانی مەعریفیانەی دەردەکەوێت، دور لەو هەڵدێرەی کە بیری لێدەکرێتەوە لە شانۆی کوردی و بگرە لە بوارەکانی تریشدا، چونکە کەلەپوری زیندو هەمیشە هاو ڕێگا و هاو دەنگمانە گوتارێک دروست دەکات، کاتێک

کەدەنگێک دێتە بەر گوێ وێنەیەکی فۆتۆگرافی خۆی نیشان دەدات، ئەو کاتە هەست دەکەین کە لە زیندویەتی وێنە و دەنگێک لەبەر چاودایە، بۆیە دەبێت شـانۆ لەڕوانینی کەلەپوردا خاوەنی گوتارێکی ڕەسەن و تایبەت بەهەسـت و دەرونی ئەو نەتەوەیە خۆی بێت، کاتێک کەلەپوری زیندو بخرێتە بەرچاو لەوێنەیەکی هاوچەرخی و هاوکاتدا ئەوە تەنیا شـتێکی ڕابردویی هەسـت پێدەکرێت، لەو هەستەدا لە منداڵدانی ئێستادا، چونکە کەلەپور ئەگەر نەتوانێت مانای لەدایک بون هەڵبگرێت مانای مردوە یان بەمردویی دەخرێتە بەرچاو وەک و دەرهێنانەوەی ئێسقانە لە گۆڕێکدا، چونکـە ئەگەر موفرەداتی کەلەپور وەربگرین، مردوە، خاڵێکە لە مێژودا بۆ توخمێکی سەرەکی زیندو دەبێتەوە، لە ناو ئێستای سیستەمی شانۆدا وەکو کەلەپور نامێنێتەوە، بەڵکو وەکو لەدایک بونێکی نوێ چونکە مێژو خوێندنـەوەی خـۆی هەیە، ئەگەر چاوێک بە مێـژوی هونەری خۆماندا بخشـێنین ئەم دابڕانـە نەبوە بەقەد ئەوەی وەکو خۆی نیشـان دراوە، وەکو وێنەو خەیاڵ، بیرکردنەوە، لەناو قاڵبی بەرگێکی شێواودا، گەیشتن لەمانای کەلەپور سەرلێشـێوان بوە، ئەگەر کەلەپـور مانای زیندویەتی خۆی لە بیرو باوەڕ و هەسـت و نەسـتماندا دروسـت کـرد بێت ئەوە گشت کاتێک لەسەر بناغەیەکی نوێ خوازیانە دەوری دەگێڕێت.. چونکە شـانۆ تریفەیەکـی پاکژە، بۆ پاکـژی مرۆڤایەتی و مادەکانی پێویسـتە شـتی کـۆن و دوبارەوە بو لە خۆی نەگرێت مانـای کەلەپور دەبێت لە بەرگری هاوچەرخی دا پرسیارە مەعریفیەکانمان بۆ دروست بکات لەم ساتەدا، چونکە هەمو ئەو مادانە دەبێت لە پرۆسەو پرۆسیسی خۆیاندا مانایەکی تازەگەریانە هەڵبگرن لە (جەستە و زمان وگیاندا) لە دایک بون لە شوێن و کات و کەش و بارو دۆخی تایبەتیدا، بۆ ئەوەی لە نەخۆشی باوک پارێزراو بین، چونکە کەلەپور نابێت تەنیا پیرۆز کردن بێت، بۆیە هەڵگرتنـی ئەو واتا گرنگەی کەلەپور پێویسـتی بەو بەسـەراچونانەوە هەیە، ئاشکرایە شانۆش تەنیا بریتی نییە لەو یاخود توخمێکی سەرەکی ئەو بێت، بەڵکو شانۆ زمانە، ناتوانێت قسەی گەلێک بکات جگە لە ڕێگای زمانـی خۆیەوە نەبێت، چونکە کەلەپور بە گشـتی ئـەو جێماوەیەیە کە لە سـەرەتای چەرخەکانەوە ماوەتەوە، لە دایک بوی کرداری نەوەکانە نەتەوە لە مەعریفەیەکی فراواندا کۆ دەکاتەوە، هەمو ئەو شتانەی کە لە

نرخی شارستانی مێژویی دەکەن، نوسراو، یا هەڵکەندراو، بە واتایەکی ترئەوانەی باپیران بەجێیان هێشتبێت، داهێنان و بەها بەجێ ماوەکان، بەگێڕانەوە یاخود بە نوسراو، کەلەپور مەرجێکی گرنگە بۆ هەمو فیکرو داهێنانێک بە دەستکەوتێکی فیکری رابردوەوە.. پەیوەندی بە شانۆوە تازە نییە لە سەردەمی ئەغریقیەوە هەبوە، لە کۆندا یەکێک بوە لە پێکهاتە گرنگەکانی شانۆ، لە سەر جەستەی ئەکتەریش کاریگەری خۆی هەیە، بە مەرجێک لە ناو زمانی شانۆدا مانایەکی لە دایک بو لە مێژودا وەربگرێت.

مێژو لە شێوەی کۆندا هەوڵدان بو بۆ جێماوەکانی ڕابردو.. بەڵاَم ئێستا مێژو بەرەو بونیادی جێماوەکان دەڕوات، ئەو نومایشی چەند یەک لە توخمەکان دەکات، دەکرێت داببڕێن و کۆ بکرێتەوەو ڕزگار بکرێن پەیوەندیەکانیان لە ناوەوەی کۆمەڵەکاندا، مێژو ئەگەر گەڕانەوە بێت بۆ مادەکانی رابردو هەڵە دەکەوێتەوە، بەڵکو لە ڕێگەیەکی بنچینەیی بەڵگەنامە بۆ جێماوەکان کە مێژو مانای لە دایک بون وەربگرێت، دەبێت نزیک بکەوینەوە لێی بەگوتار.. چونکە بەرەو حاڵەتێکی لە دایک بو دەڕوات.. بەرەو سەلماندنی پەیوەندی هەمو ئەو شتانەی کە پێمان دەگات لە بونیەی گوتارێکی مەعریفیدا کە مادەو شوێنەوار و جێماوەکان بگرێتە خۆ.

ئاشکرایە شانۆ نابێتە توخمێکی سەرەکی بۆ کەلەپور، بەڵکو شانۆ پێکهاتەی کۆمەڵێک زانستی و بیرو باوەڕی زانستی و هونەرە، وەکو دەرونزانی و ڕەگەزناسی و ئیستاتیکا و فەلسەفە و زانستی مرۆڤ. .هتد. وە هەروەها پێکهاتەی چەند هونەرێکە وەکو تەشکیلی و مۆسیقا و سەما.. هتد بۆیە دەبێت بەها ئیستاتیکیەکانی خۆی لەدەست نەدات، گوتاری شانۆ بپارێزێت.

لێرەوە بەرەو ئەو خاڵە بنچینەییە بچین دەکرێت دامەزراندنێکی خۆڕسک بۆ شانۆ بکەین، چونکە زۆربەی شانۆی جیهانی لەسەر بناغەی کەلەپور دانەمەزراوە، وەکو شانۆی مەلحەمیانەی بریخت و شانۆی تەعبیری ئەڵمانی، بەڵکو ئێمە لێرەدا بڵێی، ئەو خەرمانەی کەلەپور هەرکەس دەتوانێت لە واتایەکی لە دایک بو سودی لێ وەربگرێت پەیوەندی بە هەوڵی خۆیەوە هەیە، چونکە شانۆ دەتوانێت لە نێو چەمکەکانی

ئێستادا خۆی دابمەزرێنێت.. ئەمەش بە خوێندنەوەی نوێ و بە تیئۆری شانۆ و پڕ کردنەوەی کەلێنەکانی.. لێرەوە گەڕانەوەمان و خوێندنەوەی پێکهاتــەی بناغەکانــی دامەزراندنی شــانۆی کوردی لــەم گەڕانە ماندا جەمسەری خۆی گرت لەسەر ئاستێکی نوێدا بۆ میکانیزمی کارکردن و خۆ دۆزینەوەی بەرەو ئاینده.

سەرچاوەکان:

١. اركيولوجيا المعرفة/ ميشيل فوكو/ ت-سالم يفوت/ص٩

٢. فلســفة المانية حديثة/ تاليف/ روديجر بوبنر/ ت. فؤاد كامــل، ص٨٦، مراجعة وتقديم: د.عبدالامير الاعسم/ سنة ١٩٨٧دار الشؤون الثقافية العامة.

٣. اركيولوجيا المعرفة/ص٩

٤. اركيولوجيا المعرفه/ص٧

٥. المعرفة والسلطة مدخل الى قراءة ميشيل فوكو/ جيل دولوز/ ت: سالم يفوت ص٨٩

٦. المعرفة والسلطة مدخل الى قراءة ميشيل فوكو/ص٨٩

٧. اركيولوجيا المعرفة/ص٩

٨. گۆڤاری گوتار/ ژمارە١/ دەسەڵات و نوێگەری/ جۆرج باڵاندیه

٩. گۆڤاری گوتار/هەمان سەرچاوەی پێشو

١٠. فلسفة المانية حديثة /ص٨

١١. فلسفة المانية حديثة /ص٧٠

١٢. گۆڤاری گوتار/هەمان سەرچاوەی پێشو

١٣. فلسفة المانية حديثة /ص٩

١٤. اركيولوجيا المعرفة/ص١٣

١٥. اركيولوجيا المعرفه/ص١٣

١٦. اركيولوجيا المعرفة/ص١١

*زۆر لەو خاڵانە لە ڕێبازی بزوتنەوەی ئازادی خوازی کوردستان/ سەرکردایەتی کاتی (پ.د.ك) ١٩٧٩ ئاماژەی پێکراوە.

*دەستنووسە کۆنەکە هەڵەی زۆر تیا کرابو هەڵەکانم ڕاست کردۆتەوە جارێکی تر دامڕشتۆتەوە و گۆڕانم تیا کردوە. لە گۆڤاری شانۆی ژمارە (٧) ی ٢٠٠٨ بڵاو بۆتەوە

سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاکارەکان

لەم خاڵەوە دەچینە نێو قوڵایی باسەکەمان کەهەڵگری کۆمەڵێک پرسیارە لەسەر ئاستی سۆسیۆلۆژیای شانۆ.. کەپێک هاتەی گوتاری جیاکار و چەمک و روانین و بونیادی شانۆی کوردییە.. ئاشکرایە ئەم شۆڕبونەوەیەمان لەبەر تیشکی هونەری شی کردنەوە و بەراورد کاری و روانینی نوێ و هاوچەرخی و تازەگەری بێگومان توشی دودڵی و رارایی و گومان و کۆمەڵێک پرسیاری گرنگمان دەکات، لە گێژەنگی ئەو هەمو کەلەبەر و بۆشاییە هونەری و مەعریفی و گوتارە جیاکارانەی کەلەم چەرخە پڕ بایەخەدا.. لە سەردەمی روناکبیری (عصر الانوار) دا بەجەستەی شانۆی کوردیەوە بۆتە نەخۆشی کوشندە.

ئاشکرایە رەوتی هونەر و لە کار کەوتنی کارێکی سەختە لەسەر سۆسیۆ رۆشنبیری کۆمەڵ.. چونکە هونەر تەنیا ئەوە نیە بڵێین هەمانە یان پراکتیکی دەکەین، بەڵکو ئەوەیە بزانین چیمان دەداتێ و چی لایە؟ کام پرسیارانەی هەڵگرتوە؟ چی پەنجەرەیەکی نوێ دەکاتەوە؟ چۆن ئایندەمان نیشان دەدات؟ .. .هتد. بە پێچەوانەوە دەبێتە خاڵێکی بەربەستەی پێشکەوتن.

سەلام جەلال

ئەم شۆڕبونەوەیەمان لەم ئاستەدا سەرەتا بەرەو ئەو پرسیارانەیە کە ئێستا واقیعی ژیان و هونەر لێمان دەکەن.. یاخود مێژو لەبەردەم رەوتە نەوەستاوەکەیدا دەیکات.. ئاشکرایە هەتا ئێستا شانۆی کوردی نەیتوانیوە ببێتەشانۆیەکی رەسەن و تالەسەر ئاستی سۆسیۆلۆژی بونیادی خۆی دانەمەزرێنێت.. نەیتوانیوە تیۆر و روانین و خوێندنەوەیەکی قوڵ و سەرتاسەری خۆی هەبێت، جگە لەلاسایی کردنەوەی ناعەقڵانیانەی شانۆی عەرەبی و جیهانی.. چونکە هەوڵدانەکانی شانۆی لەسەر ئاستی نومایشتی شانۆیی زۆر سەرەتایی پێناسەی دەقی کردوە و زۆربەیان بە مانای دەقی شانۆ مردون.. یان دەقە بیانیەکانی وەک خۆیان هێناوە بەبێ جیاوازی زەمەن و شوێن و روانینی نوێی دەرهێنان.. نکۆڵی لە هەوڵێکی سەرەتاییانەی وەرگێڕان ناکرێت لە دەق و رەخنە و باسی شانۆیی.. یاخود چەند هەوڵێکی دڵسۆزانە.. بەڵام ئەمانە نەگەیشتونەتە ئەو ئاستەی تینوێتی شانۆ بشکێنن.. شانۆ لە بونیادەکانی خۆیدا دانەمەزراوە.. رەخنەو لێکۆڵینەوە لەسەر ئاستێکی هونەری نەیتوانیوە لە دەروازەی شانۆ بدا.لێرەوە ئەگەر لەسەر دو ئاستەوە شی بکەینەوە:

1تویژینەوە و رەخنەی شانۆ.. لە بواری توێژینەوەی شانۆیی ئەوە هەژاری بە جۆرێکە خوێندنەوە بۆ وەرگرتنیش نەکراوە.. بواری رەخنەش رەخنەیەکی بێ توانا و مردو بوە.. توانای ئەوەی نەبوە لە ناوەوەی بونیاد و دەقدا کار بکات.. توانای دواندنی دەق (استنطاق النص) و دۆزینەوەی بونیادە دەلالی و موفرەداتەکانی شانۆی نەبوە.. بە قەد ئەوەی کەپێک هاتەی کۆمەڵێک رستەی سواو بێ کەڵک بوە.. ؟ بارت گوتەنی:نەگەیشتۆتە ئەو ئاستەی پێی بگوترێ: (میتا زمان).. هەر بۆیەش ئەو ئاستەی شانۆی کوردی نادیارە ئەگەر کارێکی جوانیش بوبێت لەو گێژەنگەدا بزر بوە.

ئاشکرایە کاری رەخنە لەدەقدا دۆزینەوەی دەلالەتەکان و دواندن و کار کردنە لە تەوەرەکانی بونیادەکانی دەق و دۆزینەوەی روانین و چەمکی ئیستاتیکایی و گوتاری شانۆیە. لە نومایشتی شانۆشدا هەمان چەشن و بگرە قوڵترە بەرەو زمانی جەستە (لغە الجسد) و مادە و شتەکان و چۆنیەتی پەیوەندی کار کردنی (سیمیوطیقي) بە دەق و نمایشتەوە.. بارت لای وایە: شانۆ ئامێرێکی سیبرنیتیکیە.. چونکە شانۆ

هەڵگری بونیەی نیشـانەیە (علامات) رەخنەی شـانۆی کوردی بەهۆی
ئیفلیجی خۆیەوە نەیتوانیوە خۆی لەم ئاسـتە بـدات.. لە ئامۆژگاریەکی
سـادە تێپـەڕی نەکردوە.. یاخـود رەخنەیەکی کۆن و سـواو.. ئەمەش
کەلێنێکی گەورەی دروسـت کردوە.. رەخنـە وەکو گوتارێکی رەخنەیی
کاری خۆی ئەنجام نەداوە.. جیا کار بوە لە بونیادە دەلالیەکانی شـانۆ..
هەر بۆیە شـانۆ توانای گەشە سەندنی نەبوە.. گوتارەکانی بەجیاکاری
کاریـان کردوە.. توانای ئـەوەی نەبوە گوتارەکانی لە سۆسـیۆلۆژیای
شانۆدا رێک بخات.. کەلە ناو زمانی شانۆدا کار بکات.. ئەمەش نەبونی
سۆسـیۆ رۆشـنبیری کوردی لەسـەر ئاسـتی سـەرخان و ژێرخانی
(البنـاء الفوقـي – و البناء التحتـي) هەر بۆیەش نەتوانـراوە بنەمایەکی
تیئوری دابمەزرێت و هەر هیچ نەبێت خوێندنەوەیەک بۆ ئەو وەرگرتن
(أقتبـاس)ە بکرێـت ؟ یاخود لـە تەقینەوەی روانینـی دەرهێنەرەوە ئەو
جیاوازیانـە بزانیـن کە لە شـێوە و زمانی شـانۆ و هـۆکاری تەکنیک
و روانینـی دوارۆژ و بزوتنـەوە و گوتـاردا بەرجەسـتەیە.. بۆیـەش
سۆسیۆلۆژیای شانۆی کوردی دانەمەزراوە.
لێرەوە لەم ئاستەوە گریمانەو گەڕانمان لەسەر ئاستی کردەی شانۆی
کوردی و زەمینەی سەرەتای کار کردنیەتی تا ئێستا و خۆ دۆزینەوەی
لـە بونیـادی گوتـارە جیـا کارەکان و چۆنیەتی میکانیزمـی کار کردن
و لەگـەڵ ئاوڕدانەوەیەک لە شـانۆ و ئاسـتەکانی هونـەری لەجیهاندا..
بـۆ یەکگرتـن و دۆزینەوەی ئـەو چەمک و گوتـار و بونیادانە.. چونکە
یەکێک لە ئەرکەکانی (نیشانە) (علامة) لە شانۆدا یەک بونی توخمەکانی
نومایشـتی شانۆیە و یەکخستنیانە لە شێوەی گوتاردا.. سۆسیۆلۆژیای
گوتاری شـانۆیی لە میکانیزمی خۆیـدا.. والا کردنەوەی ئەو پەردەیەی
کەسەڵەهای ساڵە شانۆی کوردی لە تراژیدیا نوقم کردوە و نەیهێشتوە
لە روانینێکی نوێدا کاری خۆی بکات.. شێوازی هەرەمەکی سواو توشی
کارەساتیان کردوە.. هەمیشە بەهۆی زاڵ بونی گوتارێکی شێواو زمانی
شـانۆ لاڵ بـوە.. چونکـە پتر عەقڵی شـانۆی کوردی لەپێوانـەدا کاری
کـردوە.. ئـەم پێوەدانگە زۆر جار تیوری سـەدەیەک لـەوە بەر بوە و
لەبەر پێودانگی عەقڵێکی سـواو پیادە کراوە. یاخود لە حاڵەتی نەسـت
(لاشـعور) کاری کردوە.. یاخود لە شالاوی تراژیدیای دوبارە بونەوەدا

بوە.. لە سەر ئاستی سۆسیۆ رۆشنبیری توانای داهێنان نەبوە.. چونکە وەک خود خۆی لەپەیوەندیکاری کۆمەڵدا نەدۆزیوەتەوە.. لەم گێژەنگەدا کەوتۆتـە نـاو کـردەی پیرۆز کـردن.. بۆتە عەقڵێکی سـۆفی گەری بۆ تیورێکـی جیهانی بەبێ خوێندنەوە و بەرهەم هێنان و خسـتنە سـەر.. هەر ئەمەش باڵا دەسـتی گوتارێکی کردوە سیاسـی یان درامی.. .هتد. چارەسەرێکی سۆسیۆلۆژی سەربەخۆی بە گوتارەکان نەداوە لە بەهای ئێسـتاتیکی دا.. بـە دۆزینەوەی ئەرکەکانی خـۆی و بۆ بەردەوامی ئەم بەهایە یاخود بۆ ژیاندنەوەی لە بارودۆخێکی دیاری کراودا.. شیرازەی ئەم پەیوەندیانە پێویستیان بە قوڵ بونەوە و شۆڕبونەوەیەکی بەردەوام و تازەگەریانە هەیە.

لەسەرەتای شانۆوە هەتا چەند چەرخێکی بەسەردا چو زیاتر لە هەمو جیهانـدا تەنیا بایەخ دان لەسـەر درامـا و کاری دراما بوە.. وەکو تەنیا دراما داهێنەری سەرەکی شانۆ بێت.. ئەوە ئەو قۆناغە هەوڵ و بنچینەی سـەرەتای شـانۆ بون و بەپێـی گۆڕانەکانی مێژو گۆڕانیان بەسـەردا کـراوە، بەڵام پـاش تێپەڕبونی چەند سـەدەیەکی شـانۆی جیهانیدا، لە شانۆی کوردی دا هەتا ئێستاش باس کردنی کاری شانۆیی راستەوخۆ دراما و چەند ئەرکێکی تەقلیدی و کۆنە.. بەبێ ئەوەی هۆشیاری گۆڕانە گەورەکانی دراما بن.. لێرەوە کاتی خۆیەتی لەچۆنیەتی شانۆ و ئامانج و رەوشت و ئێستاتیکای بپرسین؟ لەگەڵ قۆناغەکانی مێژودا کە بەسەریدا رۆیشـتوە.. ئەگەر لەسەردەمی ئەغریقەوە پرسیار بکەین.. ئەوان پابەند بون بە دروشـمی ئاینی ریتواڵ بۆ گەلی یۆنـان.. بەڵام دراما هەنگاوی گەشەسەندنی خۆی ناوە.. لەرێگەی ئاهەنگی دیۆنیزی کەشێتی و سەما و سرودە جۆراو جۆرەکانی گۆڕانی بەسەردا هاتوە.

ئیلام سـەرەتا کتێبەکەی بەوە دەست پێدەکات : کە ئایا دەتوانین کتێبی هونەری شیعری شێوە ئەرستۆ دوبارە بکەینەوە لە زمانێکی سیمیاییدا، کـە مانـای هەمـو بیروباوەڕەکان(پەیوەندیەکان، نواندنـەکان، لۆجیک، ئەندێشە، زمانەوانی، بونیەویەت لە شانۆ و درامادا بێت.)

ئەم خاڵە پرسیارێکی جەوهەری چرە.. ئەگەر چاوێک بە مێژودابخشێنین دەبینین ناکۆکی مرۆڤایەتی رۆژ بەڕۆژ لە گۆڕاندا بوە.. هەر لە کۆمۆنەی سـەرەتایی و کۆیلایەتـی و دەرەبەگایەتـی و سـەرمایەداری.. جگە لە

گۆڕانەکانی تری نێو خۆی ژیان و سروشت و جیهان.. بەم پێیە بەپێ ی هەمو ناکۆکی و گۆڕانکاریەکان بێگومان دراماش لە شـانۆدا رواڵەتێکی تـری وەرگرتوە.. چونکە ئەگەر لێرەدا وشـەی (دراما) بگرین بە مانای ناکۆکـی دێت بۆیە هیـچ کات نابێت لە قاوغێکـدا بمێنێتەوە چونکە ئەم مانەوەیەی مانای ژەنگ هەڵهێنان و مردن دەگرێتە خۆی.. چونکە ناکۆکی وەستاو نی یە.. هەمیشە لە شەپۆڵ دایە.. کاتێک بوەستێ زەنگی کۆتایی ژیانە.. مانای دراما بێ سنورە.. لەگەڵ گۆڕانەکانی مێژو و ناکۆکیەکاندا لە دایک دەبێت.. لای من (میتا گیانە*) لەسەرو گیانەوە.

ئەگەر بە وردی چاوێک بخشـێنین ئەو گۆڕانانەی کە لەروی هونەری یەوە بنچینەی درامای گرت.. لە سـەدەی شەشـەمەوە شانۆ گۆڕانێکی گـەورەی بەخۆیـەوە گرت.. کە لـەو رەوتەی خۆی هاتـە دەر و لەناو زمانێکـی ناوچەگەریـدا.. گۆڕان و ئاڵوگۆڕی زمان شـەپۆلێکی خسـتە شـانۆوە.. ئەمـەش یەک خاڵـی گرنگی بە دەسـتەوەدا کـە ناوەڕۆکی شانۆی کردە دەقێکی درامی.. چونکە ئاشکرایە پێشکەوتنی دراما پتر لە هەمو شتێک پەیوەندی بە ناکۆکی یە مرۆڤایەتی یەکانەوە هەیە.. لێرەوە هونـەری شـانۆ رەوڕەوەی گەشەسـەندنی گرتـوە.. چونکە لـە گیانی ئاینی لای ئەغریقی و سـەدەی ناوەڕاسـت شێوەیەکی گەلی و خەیاڵی وەرگـرت.. کـە ئەم روبەرە گۆڕنێکی گـەورە و هەژاندنێکی زۆر بو بۆ ئەوەی بەرەو پێشـی ببات.. هەتا لە سـەردەمی مەلەکیەتی ئینگلتەرەدا کەوتـە ناو مەودا و قـوڵ بونەوەیەکی تر.. ئەمانەش بەپێی شـوێنکاتی خۆی بوە.. چونکە شـانۆ بە بەردەوامی پێویسـتی بە گۆڕان و سۆسیۆ رۆشـنبیری هەیە.. شۆڕشـە بەهێزەکەی رۆمانسـی لە سۆز و توانای روانینی رۆمانسیانەدا لە قۆناغێکی تردا شانۆی گرتە ئامێز و رواڵەتێکی تری پێ بەخشـی.. دراما لەم پەیوەندیە سۆز و روانینە قوڵەدا هاتە ناو مەیدانێکی تری گەشە گرتو.. لەو قاوغەی کلاسیک هێنایە دەر کە تەنیا گێڕانـەوەی ژیان بێت.. کە بەردەوام ئاراسـتەی جێگەیەکی تر دەکرێت کە لە رابردودا دیاری کراوە.. بەڵکو هاتە سـەر ئاسـتی دروست بونی واقیع و دۆزینەوەی راسـتیەکان.. دوای ئـەوەش رەخنەی کۆمەڵایەتی شـانۆی هاوچـەرخ و هەوڵدانی هونـەر دۆزینەوە و شـی کردنەوە و رەخنە گرتنی واقیعی کۆمەڵایەتی و سـریالیەت و رەمزیەت و ئیمائیەت

و تەئسـیریەت و واقعیەتی سۆسـیالیزمی و عەبەسیەت. کە هەر هەمو ئەمانـە بون بەهـۆی زەمینە خۆشـکردنی ناکۆکیـە مرۆڤایەتیە قوڵ و جیاجیاکانی جیهان و توانیان شۆڕشـی هونەری بۆ بەرە و پێش چون و گەشەسەندنی دراما بکەن.

هەرچەنـدە ناکۆکیە قـوڵ و جیاجیاکانیان کارتێکەرێکی راسـتەوخۆی شـانۆ بون بەگشـتی.. بەڵام لەم خاڵەدا لێکۆڵینەوەکەمان لەسەر گۆڕانە بنەڕەتیەکانـی درامایـە لە شـانۆدا.. (کیـر ئیلام ئـەو جیاکاریە دەکات بەوەی کەمەبەست لە وشەی شانۆ ئەوەیە کە دەگەڕێتەوە بۆ پێکهاتنی دیاردەی هاوبەشـی لە مامەڵەی (گەیەنەران و بینەران) واتە لە بەرهەم هێنانـی واتا و گەیاندنی لە رێگەی نومایشـت خۆیەوە و ئەو رەوتانەی کە بناغەیان بۆ پێکهێناوە.

وشـەی دراماش مەبەسـت ئەو خەیاڵ بردنەوەییەی چاودێری نواندنی شـانۆییە کە لە سـەر پێکهاتنی درامـی تایبەت بنیات نراوە.. لێرەشـدا باسـکردنی شـانۆیی کورت دەبێتەوە بۆ ئەوەی لە نێوان گەیەنەران و بینەراندا رو دەدات.. ئەمەش لە کاتێکدا ئاماژە بە کۆمەڵێک هۆکار دەکات کە بە خەیاڵکردنی ئەکتەرەوە دەبەسـترێتەوە لە نێوان دو جەستەدا کە جیاکردنەوەیەکـی رەهـا نیە.. بەڵام ئەم جیاکردنەوەیـە بە واتایەکی تر جیاوازە بۆ دیاردەی یەک رۆشـبیری بۆ هۆکاری شـیکردنەوە.ئەمەش لەوەوە سەیر دەکات کە لێکۆڵەرەوەیەک لە شانۆدا دەڕوانێتە دو رەوتی جیاوازی تەواو بۆ مادەی دەق، ئەو رەوتەی لە شانۆدا بەرهەم هێنراوە و ئەو رەوتەی لە پێناوی شانۆدا ئامادە دەکرێت).١

ئەگـەر رەوتـی شـانۆی درامی لە ئەسخیلۆسـەوە دەسـت پێ بکەین دەبینیـن هەتا (بەرنادشـۆ) و (بیراندیلۆ) و (ئارسـەر میلـەر) هات و لە شـانۆی ناماقوڵ (لامعقول) دا کۆتایی پێ هات.. ئەویش لەسەر بناغەی کردنـەوەی کێشـەی ناکۆکیەکان.. ئەوان نـوێ بونەوەیان لـە دراما‌دا بەجۆرێـک سـازاند کە بۆ ناوەڕۆکی درامـی و کردنەوەیەکی نوێ بو.. ئەمەش ناکۆکی دۆزینەوەی دایەلۆژە کە ناکۆکی دا لۆژیکی ترە.. وە دابڕ کردنی پەیوەندی گەیانـدن.. بەپەیوەندی گەیاندنی ترەوە.. لێرەدا دراما لـەو قاڵبە کۆنەی خـۆی هاتە دەرەوە.. ئەگەر لەم خاڵـەوە بگەڕێینەوە بۆ گۆڕانی (ئەبسـن) کەلە دراما‌دا کردی.. ئەویش بەگشـتی کێشەیەکی

خەبات کردنی گرتەخۆ.. زیاتر بەوەش کەڕەوتی شـانۆی لە شـیعرەوە گواسـتەوە بۆ پەخشان و هەنگاوی باڵای لە نوسەرێکی کۆمەڵایەتیەوە بۆ نوسـەرێک کە تێڕوانینی قوڵ و تێڕامانی هەبێت و لە سـایکۆلۆژیادا قـوڵ ببێتـەوە.. ئەو بەراورد کاریانـەی کە لە تەبیعیـەوە بۆ ڕەمزیەت کردی.. ئەم گۆڕانانە لەجیهانی شانۆدا بەربڵاون.. چونکە ڕەنگە دەیانی تر هەبێت کە ئاماژەیان بۆ بکرێت لەناو پانتاییە قوڵەکانی شـانۆدا هەر لە شکسپیر و راسین و.. هتد.

لێـرەدا گرنـگ ئـەو گۆڕان و نـوێ کاریانـەن کە هاتـون.. نکۆڵی لەو تازەگەرێتیەی سترند بێری ناکرێت لە گواستنەوەی بیناسازی جێگرەوە بـۆ بونیەی ناشـێوەیی و هەروەها لای بریـو و ڤیدیکتر و هاوپتمان و پێتـس و برنادشـۆ.. کە هەریەک لەمانـە لە روانینێکی قوڵـەوە کاریان تیـا کردوە.. بەڵام سـەرجەم لەو زنجیرە یەک لـە دوای یەکانە بون کە لە گوتارێکـی درامی رزگاریان نەبوە.. هەتا گۆڕانە سەرتاسـەریەکەی شـانۆی ناماقوڵ.. دوای ئەوەش لای برێخت و پیتەر فایس و چەندانی تر.. بەڵام ئەم ڕەوتە لە شانۆی کوردیدا بۆتە گوتارێک و زاڵە.. روانینی هونەریانـە و گوتـاری ڕەخنەیـی زیاتر تەنیا درامـا و گرنگی دانە پێی لەسـەر بناغەیەکی زۆر زۆر کۆن.. ئاسـاییە کە دراما واتای ناکۆکیە و نـوێ ترین شـێوازی درامیش ناکۆکیە مرۆڤایەتیەکانـە.. چونکە ئەمرۆ جیهـان لـە بارودۆخێکی تری ململانێکانـدا دەژی.. دراما سـنوری نی یـە وەکو عەقلە سـەلەفیەکان لـە تەوقێکی ئاسـنین دا (دۆگمانیزم) لێی دەڕوانـن.. چونکە (دراما) نابێتە هۆی بەرهەم هێنانی دەق.. چونکە دەق بەرهـەم ناهێنێ.. ئەگـەر بگەڕێینەوە بۆ (زمان) ئەوا نکۆڵی لێ کردن لە زیندوێتی زمان کارێکی مەحاڵە.. دراما لەناو بونیادی زمانەوە دروست دەبێ.. دراما چی یە؟ ئەمە پرسـیارێکە؟ ئەگەر لە بونیادی دەقدا نەبێت مانای بونی نی یە.. چونکە ئەو کەینونەیەکی غەیبی نی یە.. ئەگەر زمان نەبێت.. زمانی قسـەکردن و جەسـتە ناکۆکی لە کوێـوە پەیدا دەبێ؟ .. چونکە سەرتاپای روانینەکانی دەق دایدەپۆشی.. چونکە دەق پێک هاتەی دەلالەتی فراوانە.. هەڵگری بونیەی سیمۆلۆژیە.. بۆیە هەر ڕەخنەیەک بۆ دراما لە زمان و بونیادی دەقەوە نەبێت مانای تەنیا ڕەخنەیەکی جیاکار و دور لـە دەق ونمایشـت و بونیادەکانیانە.. چونکـە دراما توخمێکە لە

توخمە هونەریەکان.
شـانۆ تەنیا بریتی نییە لە دراما.. بەڵکو پێکهاتەی بونیادی دەلالیە.. کار کردنێکی سـیمۆطیقی یە کـە پەیوەندی هەیە بەچۆنیەتـی پەیوەندی لە نێوان نومایشت و دەقدا.. لێرەدا کاری رەخنە لەوە قوڵتر دەبێتەوە.. کە بە تەنیا دراما وەک ئێسـقانێک دەربهێنێ و لە شـوێنەردا شی بکاتەوە.. چونکە شانۆ گەڕانێکی نوێیە.. ناگەڕێت بە دوای شتی سواو و دوبارەوە بو.. بەڵکو هەمیشە لە نوێ بونەوەدایە.
ئـەم رەوتە لە شـانۆی جیهانـی دا گۆڕانێکی هونەری باڵای بەسـەردا کرا.. چونکە دراما دیل نیە تابخرێتە قاڵب و سنور دیاری کردن.. بەڵکو ناکۆکییـە.. ناکۆکـی بەردەوامـە.. بەپێی بارودۆخ و سـەردەم و چرکە گۆڕدراوە.. بە تایبەتی لە چەرخی بیسـتەمدا.. گۆڕانی بنچینەیی و قوڵ و ناکۆکی فیکری و فەلسەفی و ناکۆکی مرۆڤایەتی باڵا و جەنگی سەر مانگ.. ئەمە کارێکی کردۆتە سـەر ئەوەی دراما بێ سـنور بێت.. ئەگەر نمونەیەک لە شانۆی رەش بین (غضب) بهێنینەوە.. لای (ئەلبێر کامۆ) بون لەهەر وێنەیەکدا بمێنێتەوە باشـترە لە نەبون (عدم) بەڵام لای ساموئیل بیکت هەمو شـتێک نەبونـە (عدم) ئەم ناکۆکیە قوڵە مانای لە سـنوری بیرکردنەوەی شانۆی ناماقوڵدا گۆڕان و جیاکاری و ناکۆکی جیهانیمان دەخاتـە بەرچـاو.. ئەو گۆڕان و مـل ملانی فوتوییانـەی رۆژانەی رو دەدەن و بێ سنورن.. نەوەکو وەک یاسایەکی (دۆگمانی) ئەگەر سەیری شـانۆی تورەیـی (غضـب) بکەین، لای (ئۆز بـۆرن) و (جۆن ئاردن) و (هارۆڵد بینتەر) و (تۆم ستۆبارت) ئەوە دەبینین هەریەک لەمانە روانین و جۆرێک بەکارهێنانی درامایان هەیە.. کە هەریەکە جیاوازە لەوی تر.. چونکە واتای ناکۆکی و کێشە و مل ملانێ مرۆڤایەتیەکان بێ سنورن.. ئـەوە هەر لە شـانۆی سیاسـی و پێشـرەو تورەیی (غضـب) بەراورد بکەین.. چەندەها گۆڕان و روانینی جۆراو جۆر دەبینین.. دەتوانین تەنیا لـە شـانۆی رامیاریەوە، لای (بیسـکاتۆر) و (برێخـت) و (پیتەر فایس) کـە هەمویان لەیەک پانتاییدا کاریان کردوە.. لە بیرکردنەوەی شـانۆی رامیاریدا بەڵام لای هەریەکەیان شێوازێکی تری وەرگرتوە.. بچوکترین نمونە ئەگەر سەیری یاسای دژ بە دژ بکەین لە دیالتیکدا کاتێک ناکۆکی نەمێنێ ژیان دەوەستێت.. دوا خاڵی یاسا تەقلیدیەکەی دراما چارەسەرە

کە ئەمە وەستانی ناکۆکیەکانە.. بە دەستەوەدانی وەڵامە.. ئەگەر بەپێی تازەگەرێتی بڕوانین ئەوا هەر دەقێک وەڵام بو مانای ژیانی لە دەست داوە و مردوە.. چونکە دەبێت هەڵگری پرسیاری مەعریفی بێت.. کە لە ناوەوەی کایە ئەبستیمیەکانی عەقلی مرۆڤایەتیدا کار بکات و پرسیار بێت.

لێرەدا دەگەینە ئەو خاڵە گرنگە کە دراما بێ سنورە.. لە دیاری کردنی ناکۆکیەکاندا.. هاوکێشە و پێوانەی نی یە.. لێکۆڵینەوەی دراما پەیوەستە بە بونیادی کارە شانۆییەکەوە بەزمان و گوتاری شانۆوە.. دەق لە زمان پێک دێت.. لەو ئاستەدا لە بونیادی سیستەمی زمانەوە خاڵی درامی شی دەکرێتەوە.. لەسەر ئاستی پەیوەندیەکانی بە توخمەکانی ترەوە.. هەر لەم خاڵەشدا بۆ ئەو چەمک و بونیادانە بچین کە پێک هاتەی ناکۆکی دەکەن.

دراما واتای ناکۆکیە.. چینایەتی.. خۆشەویستی.. رامیاری.. کۆمەڵایەتی.. مرۆڤایەتی.. هتد.. ناکۆکی لەو روداوەی کە هەیە.. ئەگەر ورد ببینەوە دەلالەت یاخود روداوێکی ئاسایی ناتوانێت زاڵ ببێ.. لەبەر ئەوەی دەق کۆی دەلالەتە تەنیا گوتارێکی ئایدۆلۆژی.. دەرون زانی.. نییە هەڵگری بونیاد و دەلالەتی فراوانە.. کە لە تیۆرەکانی شانۆ و زانیاری مرۆڤەوە بەرهەمی دێنێت.. مانای یەک خاڵی میتێۆدی دەبێتە هۆی هەرەس هێنانی دەق.. چونکە خاڵی دوەم لە تازەگەرێتی دا زاڵ نەبونی ئایدۆلۆژاپایە.. واتا کاتێک کە ئایدۆلۆژیا زاڵ بو بەسەر دەق و نومایشتدا یان هەر کارێکی هونەری ئەدەبیدا.. هونەر تەنیا دەبێتە گوتارێکی رامیاری.. شیعارات.. گوتاری شانۆ و سۆسیۆ گوتاری شانۆ تێک دەشکێ.. چونکە ئەدەب و هونەر لەو رەوتە تەقلید ئامێزە دەرچون و کۆی دەلالەتن.. نەکو چەمک و بیروباوەڕێکی تاک رەو و داسەپاو زاڵ ببێ و ببێتە سیستەمی سەرەکی چونکە شانۆ مانای قوڵ و فراوانەکەی هونەر و بونیاد و وێنە ئێستاتیکی جۆراوجۆرەکانی دەخاتە بەرچاو.. ئاشکرایە دەقی درامی چەمکێکی رەمزی و پێک هاتەی وشەو ئاماژەیە.. کۆی دەلالەتە.. یەکەیەکی زمانی دەلالەتی جۆراو جۆرە و بەپێی هەمو سەردەمێک گۆڕانی دەلالیانەی قوڵی خۆی دەکات.

ئەگەر لێرەدا لە شانۆی رەمزی و شیکردنەوەی واقیعی و شانۆی

پێشـڕەو و رامیاری.. هتد پیا ببێین ئەوە هەست بە گۆڕانە سەرەکیەکان دەکەیـن.. چونکـە روداوی درامی هـۆی ناکۆکیە لە شـانۆدا.. روانینی نوسـەر لـە هەمو چەرخ و بـارو دۆخێکدا شـێوەیەکی بەرهـەم هێنی درامـی نوێی هەیە.. نومایشـتێکی نوێ دادەهێنێ.. شـێوازێکی هونەری نوێ.. لەلایەکی تریشـەوە پێک هاتەکانی شـانۆ مانای دراما ناگرێتەوە بـە تەنیا.. بەوەی بەسـەر کارە هونەری یەکانـدا زاڵ ببێ.. یاخود ببێتە گوتارێکی باڵا دەسـت چونکە دەق لەپرۆسـەی شـانۆدا دەتوێتەوە.. لە کاری هونەریانەدا هەمو توخم و گوتار و زمانەکان دەبنە زمانی شانۆ و لەناو ئەو زمانەدا کار دەکەن.. هەمان چەمک و واتا لە سـەرچاوەی دەق و لە روانینی هونەریانەدا.. بۆیە خۆپاراستن لە گوتارە جیاجیاکان گوتارێـک کە لە زمانی شـانۆدا یـەک نەخرێت.. یاخـود گوتارێک بێت گوتارەکانـی تر لاببات.. ئەوە کارێکی گرنگی میکانیزمی کار کردنە ئەم بۆشـاییە بۆتە هۆی لاوازی شـانۆی کوردی.. تێگەیشـتنی دراما تەنیا لـە قاڵبە کۆنەکەی خـۆی دەرنەچوە.. زیاتر بایەخ بـە دراما دراوە.. بە تایبەتی لە سـاڵانی رابردودا و تا ئیسـتاش.. هەرچەندە شانۆی کوردی لـە چەند تاقی کردنەوەیەکی تردا خۆی دی.. کە بەردەوام هەرشـتێکی نوێی بهێنایە راستەوخۆ دەبوە گوتارێکی جیاکار.

ئەگەر لەم خاڵەوە بگەڕێینەوە بۆ دراما ئەوە ئەم رەوتە هەتا شـانۆی ناماقـوڵ (لامعقـول) لـە هێزدا بـو.. (چونکە شـانۆی ناماقـوڵ) هێنانی گوتارێکـی دەرونـی بـو.. زیاتر گرنگی بـەم چەمکـە دەدا.. ئەویش لە ئەنجامـی تیۆرەکانـی فرۆئیـد و دەنـگ دانەوەیـان لـە جیهانـدا. کە راسـتەوخۆ زۆربەی دەرهێنەرانی جیهان کەوتنـە ژێر کار تێکردنیەوە چونکە فرۆید توانی شـی کردنەوەی دەرونزانی لە شـانۆدا بکات وەکو لـە ئـەدەب و زانسـت و مرۆڤایەتـی دا کـردی.. میکانیزمـی دەرونی بەسـتەوە بە میکانیزمی عەقڵی مرۆڤایەتی.. بەخۆڕایی نییە کە زۆربەی تیئۆرزانانـی ئەوروپی فرۆید بەو کەسـە دادەنێن کە توانیویەتی دابڕان لەگەڵ پێشودا بکات و لە کلتوری پێشو دابڕێت.. شی کردنەوەی فرۆید پەیوەنـدی مـرۆڤ و میکانیزمـی دەرونی مرۆڤ بو.. بەو جۆرە شـی کردنـەوەی خوێندنەوەی شـانۆ لە رێـگای دەرون زانیەوە تەفسـیری دەکـرا.. بە تایبەتی شـی کردنەوەی گرێی ئۆدیـب (عقدە اودیب) دەنگ

دانـــەوەی جیهانی هەبو.. ئـەم هۆکارانەش کار تێکردنی دەرونیان کردە گوتارێکی باڵا دەســتی شــانۆ.. ئەمەش وەک ڕۆڵان بــارت ئاماژەی بۆ دەکات: کاری پزیشــکەکانە.. چونکە شــانۆ تەنیا بریتی نی یە لە دەرون زانی وەکو پێشــتر لە دراما‌دا ڕەچاو دەکرا.. ئەم ڕەوتە لەناو شــانۆی کوردیشــدا هەوڵی لەســەر درا.. لە زۆر تاقی کردنەوەدا و تا ئێستاش.. هەرچەندە ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ ســەرهەڵدانی لەجیهانیدا ئەودا دەبینین لەسەردەمی(ئەنتۆنان ئارتۆ) ەوە زاڵ بو بەسەر شانۆدا.. وەکو گوتاری دەرونــی.. یەکێک لــەو هۆیانەی کە بەربەســتی گەیشــتنی ڕەخنەکانی ئارتــۆی کــرد مانەوەی بو لەم بازنەیەدا.. چونکــە هەوڵی ئارتۆ دەرون زانــی بو.. مانــەوەی بو لە کرداری نــاوەوە (باطن) دا ئەمەش نەســت (لاشــعور) زاڵ دەکات بەســەر هەست (شــعور) داو لە هەمو شتێک بێ بەشمان دەکات.. تیئورەکانی ئارتۆش لەو خەونەدا تێپەڕی نەدەکرد:

(شــانۆی توند و تیژی بەڕاســتی شــانۆیەکە بۆ خەون، بەڵام خەونێکی قورس، واتە پێویســت و سنور دارە.. بەشــێوەیەکی موتڵەق، خەونێکی پێــش بینی کراو و ئاڕاســتە کــراوە، دژ بەو ئــاژاوە ئەزمونگەریەی کە ئارتۆ لە خەوە خۆبەخۆیەکەیدا دەیبینێ، ڕێ و شوێن و وێنەکانی خەو دەکرێت بەدەسەڵات گرتن بەسەریدا گوێیان لێ بگیرێت)٢

هەرچەندە ئارتۆ بیری شــانۆی شیکردنەوەی دەرونی ڕەتکردەوە.. کە بە شــانۆی دەرونی نــاو ببرێت.. یا خود درامای دەرونی بێت.. لەشــی کردنــەوەی دەرونــی فرۆید خــۆی دورە پەرێز دەگرت.. دەیویســت لە ڕێگای شانۆوە لەخەون نزیک ببێتەوە.. کە لە خەون کەشتیەکی ڕەسنی لێ دروست بکات.

بەڵام ئەو خەونە ئارتۆی لە نەســت (لاشعور) نزیک دەخستەوە چونکە هۆشــمەندی لای ئارتۆ لــە کوشــتنەوە دەژیایەوە.. هۆشــمەندی یەکە بەکوشــتن.. چونکە ئارتۆ هەوڵی کوشتنی باوکی دەدا (مقتل الاب) دژی خواوەندی شــانۆ کە مل کەچی دەســەڵاتی وشــەو دەقە.. بەم پێ یەش چوە ناو جیهانی نەستەوە:

(لەدواییدا.. شــانۆیەکی شــی کردنەوەیی دەرونی پڕ کێشی دەکات.. کە بــەرە و جەمســەری پیرۆزی دەڕوات.. بەمە ڕۆژئــاوا لە پرۆژەکەی و لە ڕێڕەوی خۆی دا دەچەســپێنێ، بەڵام شانۆی توندوتیژی شانۆیەکی

کەشی یە.. گەڕانەوەشی هەر بۆ نەستە)٣.
لێرەوە پەردە لەسەر جیهانە نەستەکەی ئارتۆ لا دەدرێت.. چونکە ئەگەر ئاسایی بڕوانین ئارتۆ لە شێتی یەوە توانی داهێنانی خۆی بکات کە ئەمە توانا و گرنگیە مەزنەکەی ئارتۆیە.. بەڵام توانا و هەوڵی ئارتۆ لەو بارودۆخە ناهەموارەی تێیکەوت ئەو شێت خانەیە بو کە لە ئامێزی گرت.. بەم پێیە شانۆ دوای ئەویش کەوتە ژێر گوتارێکی دەرونی.. لە شانۆی پێشڕەودا بایەخێکی گەورەی پێ درا.. هەرچەندە ئەمە کودەتایەک بو کارێکی گەورەی خستە سەر پێشکەوتنی شانۆی جیهانی ئەویش ئەنجامی تێکەڵ بونی شاڵاوەکانی جەنگی جیهانی یەکەم و دوەم و کپ بونەوەی مارکسیزم لە عەقڵی رۆژئاوا و ئیستیبدادیەتی ستالینی بو.. ئەگەر لەروانینی ئێستاوە سەیری بکەین.. دەبینین تیۆرەکانی فرۆیدیش بۆ نەست (لاوعي) بو کە هەست (وعي) هیچ دەورێکی نەدەما.. زاڵ بونی ئەم چەمکەش لە هەمو شتێک بێ بەشمان دەکات.. ئەم کودەتایەش لەلای (کلۆدلیڤ شتراوس) و (جاک لاکان) کۆتایی پێ هات، لە رەوتی شانۆشدا بەهۆی روداوەکانی جەنگی جیهانی و کارەساتەکانی مرۆڤایەتی گوتاری رامیاری سەری هەڵدا.. واقعیەتی سۆسیالیزمی شانۆی خستە ناو گوتارێکی ئایدۆلۆژی.
ئەم رەوتەش لە جەنگی جیهانی یەکەمەوە رچەی گرت.. واتە شان بەشانی گوتاری دەرونی لای (ئاروین بسکاتور) لە ئەڵمانیا.. لە ئەنجامی تێک شکاندنی سەربازی جەنگی جیهانی یەکەم.. پاش ئەوەی تەعبیریەت نەیتوانی بەهۆی سۆز و قوڵ بونەوەی چەمکە مرۆڤایەتیە پڕ لە سۆزەکانیەوە تێپەڕی گێژاوەکانی جەنگ بکات بۆیە شانۆی رامیاری ئەو کەلێنەی پڕکردەوە.. هەوڵەکانی بسکاتۆریش گرنگی دان بو بەرامیاری و کێشەکانی و پەیوەستەی هونەری شانۆ.. ئەم هەوڵدانەشی لەسەر ئاست و بیرکردنەوەیەکی رامیاریانە بو.. ئاشکرایە شانۆی رامیاریش پڕۆپاگەندەی رامیاری و فێرکردن دەگرێتە خۆی.. هەروەک بسکاتۆر خۆی ئاماژەی بۆ دەکات.
لەلای برتولد برێخت بە تەواوەتی کەوتۆتە ناو پانتاییەکی فراوانتر.. شانۆی مەلحەمیانە تیئور و بناغەکانی لەسەر ئەم بناغەیە و واقعیەتی سۆسیالیزمی دارشت.. دواییش شانۆی (وثائقی) بەڵگەنامەیی پیتەر

قایس ئەم هەوڵدانە زاڵ بونی ئایدۆلۆژیا و جیاوازی چینایەتی سـور و رەش کە تێکەڵ بونی (دراما و مەلحەمە) یە.
(کیر ئیلام لە شیکردنەوە قوڵەکەیدا ئاماژە بە بونیادگەرانی پراگ دەکات کە دوای ساڵی ١٩٣٠ چەند لێکۆڵینەوەیەک دەرکەوتن لای اوتارکارزیش زانسـتی ئیسـتاتیکاو هونەر و دراما.. کە ئەو رەوتـە باوەی گۆڕی کە شاعیریەتی درامی و زانستی وەسفی باڵا دەست بێت.. هەروەها گرنگی پەیوەنـدی نێـوان رەوتە ناهاو رەگەزەکان کە ئەمیان سـەر بەویانە لە شـانۆدا.. هەروەها ئالیەتی دەقی نوسـراوی لابـرد و کە لە رەوتەکاندا جێگـەی خۆی دەگرێتەوە.. کە هەڵدەسـتێت بە نواندنی درامی هەموی.. چونکە بابەتی شانۆیی خۆی جێگەی مەدلولە جیاوازەکان دەگرێتەوە.
دوای ئەو مۆکارۆڤسـکی شـیکردنەوەی بونیەوی پێکهێنا.. بەرێرەوی سـیمیایی تایبـەت بە نومایشـت.. وای دانـا کە هەر کارێکی نمایشـتی شـانۆیی وەک هەمویەتی.. دەقی نومایشت نیشانەی گەورە بێت واتای خۆی لە سەر بنەمای روداوێکە کە هەمویەتی.. یەکەیەکی سیمیاییە (هەر شتێک لە شانۆدا بێت دەبێتە نیشانە).. ئەو ستراتیژیەتەی مۆکارۆڤسکی و هاوڕێکانی ئەوە بو کە بنەمای لێکۆڵینەوەی نومایشـت نیشـانەیەکی تەنیـا نیە بەڵکو یەکەی سـیمیاییە پەیوەندی دەکـەن بە رەوتە جیاوازە ناکاتەکانەوە.
دوای ئەوەی بۆگاتیریف پێشنیازی جەستە و شتەکانی کرد کە ریشەیی دەگۆڕدرێـن تیایدا کە دیاری کـراون.. بەمەش هەوڵی جیاوازی مادەی شـانۆیی کرد کە هەڵگری مەدلولە دەبێت مێزی شـانۆیی لە مێزێکی تر جیا بکرێتەوە کە ئەندێشـە ئامێزە.. چونکە بابەتی شانۆیی دەگۆڕدرێت بەوی تر بۆ یەکەیەکی سـیمیایی. ئەمەش یاندریش هونزل و برۆسـاک و چەندانـی تـر پەرەیان پێدا و (تاودیـۆ کاوزان) ی پۆڵەندی کە توانی ئاماژەی سروشـتی و دروسـتکراو لێک جیا بکاتەوە بـەم پێودانگە کە نومایشت نیشانەی سروشتی دەگۆڕێت بە نیشانەی دروستکراو.. لێرەدا دەتوانرێت نیشانە دروست بکرێت.
وەهەروەها لای لاونس و ڤلتروڤسـکی چەندانی تر کاریان کردە سـەر گۆڕانی باڵا لە شـانۆدا.. ئەمەش کارێکی کرد کە سەرتا سەری شانۆی جیهان هەوڵی دامەزراندنی بیر و باوەڕی دەلالی شـانۆیی بدەن.. دوای

ئەوەش لە زۆر وڵاتی جیهان پرۆژەی سیمیایی بەرز بووەوە.
ئیلام جیاوازی لە نێوان سیمیاییەکی درامی و ئەوی ترا لە نێوان جیهانی خەیاڵی و حەقیقەتی داسەپێنراوەوە دەردەخات.. ئاماژە بە بیتر هاندکیە و ئەزمونـــی بیراندیلـــۆ دەکات کـــە جیهانی درامی فـــراوان دەبێتەوە کە نوســـەر و بینەران و هەتا شـــانۆش بگرێتەوە.. پێویستە گەشەسەندنی ژینگەی ئەکتەر ئاماژە بۆ شانۆ و دیکۆر بکات وە بۆ نمونە ئەکتەرەکان کەسەرچاوەی درامین.. لێرەوە پەیوەندی ئیمائی و بونیەی بەرهەم هێن بەدەست دینێت.
لە شـــانۆدا گرنگی گەورەی درامی لە رۆڵی ئـــاگادارە بێژەییەکانەوە لە فەراهەم کردنی جیهانی درامیدا دەبێت.. وەســـفکردنی نیشـــانەی نیشانە پێکـــراو گرنگ لە رەوتی ئامادەوە بێت کە هاوتـــای رەوتەکانی ئێرەیە.. کامە راســـتیە کە داڤید لویـــز ئاماژەی پێدەکات ئەوە ئـــاگادارە وەکو(أ) لێرە ئێســـتا لە گەڕانەوەیدا پشـــت دەبەســـتێت لە ســـاتەوەختی بێژەیی. لای ساندروسیرپیری پەیوەندی کەسایەتی درامی بینراوە وە بیستراوە کە چەســـپاوە و ریشـــەو پەیوەندی هەندێک بە هەندێکی ترەوە یان بە شـــتەکانەوە یان بە فەزای شـــانۆوە.. لە رێگەی پەیوەنـــدی فەزاییەوە.. لەبەر ئەوەی شـــانۆ گێڕانەوەی راســـتەوخۆیە بۆ ژیان نەکو جیابونەوە لە گێڕەرەوە.. باوەڕی دارشـــتنی نواندنی درامی خەیاڵکردنەوەی ئامادە بونی جیهانی ناسراوە.. پێویستە کەسایەتی درامی پابەند بن بە دراماوە بە گشـــتی و کرداری درامی هەمیشە دەکەوێتە ئێستاوە.. ئەو تێپەڕینی زەمەنی ئێســـتا لە درامادا دیاری دەکات.. ئێستا دەروات و دەگۆڕدرێت بـــۆ رابردو لێرەدا دەوەســـتێت بەو پێیەی ئێســـتایە.. ئێســـتا تێدەپەڕێت ئامادە بونێکی نوێی جیاواز دادەمەزرێنێت.
بـــەم پێەش دراما قەرزار بـــاری بونیەویەتـــی براغە کە سلاڤنســـکا و جانســـن توانیان توخمە درامیەکان دیاری بکەن و بە تیئوری هلمسلیف شیکردنەوەی وشە بکەن کە لەگەڵ شێوەی درامیدا گونجاو بن.. یەکەیەکی بنەرەتـــی دیاریکراو بە هاتنەناوە و چونە دەرەوەی کەســـایەتیەکان.وە مارتشلوپانیینی شوێن کەوتوە گێڕانەوەییەکانی پیادە کرد کەلای بارت لەســـەر خۆرافەیە لە دراما.. ســـیرپییری لە لێکۆڵینـــەوەی دابڕینی بۆ دەقـــی درامی پیادەی کـــرد.. هەروەها لە رومانیـــا و وڵاتانی تر هەوڵی

پەیوەندیـــان دا لـــە نێـــوان دەقی درامـــی و دەقی نومایشـــتدا. پەیوەندی دەقی نوســـراو|دەقی نومایشـــت پەیوەندیەکی پێکهاتەییە لەو ڕێکخستنە ئاڵوگـــۆڕەوە کە کەپەیوەندی دەقئاوێزانێکی ئەکتیڤ پێکدەهێنێت.. هەمو دەقێـــک شـــوێنەواری دەقێکی تری تیایە بۆ ئامادەبـــون هەروەک جۆلیا کریستیڤا ئاماژەی پێدەکات. . ئەمەش جەدەل دروست دەکات. ٤

شـــانۆی کوردی لەو هەوڵە تێکەڵاوەیدا سەردەمانێکی زۆر بەپێی باری چەوساندنەوە و کامڵ نەبونی خۆیەوە کەوتە ژێر کارتێکردنی گوتاری سیاســـی چەند ڕستەیەکی ســـواو گوتاری شانۆی دەمراند.. چونکە خۆ بەســـتنەوە بـــە بســـکاتۆر و پیتەر ڤایـــس و برێخت بەشـــێوەیەکی زۆر ناعاقڵانیانە بوە.. ئەو ڕاســـتەیش بخەیتە بەرچاو هەتا ئێستاش زۆربەی شـــانۆی عەرەبی بەم دەردە دەتلێتەوە.. ئاهەنگ ســـازی لەلای (عبدول کەریـــم بەرشـــید) تەنیا جیاوازیەکـــی لەگەڵ برێختـــدا ئەوەیە ئەو لە دو ڕەنگـــەوە جیـــاوازی چینایەتی دەردەخـــات و ئەم لەچەنـــد ڕەنگێکەوە.. بەڵام شـــانۆی کوردی چونکە خاوەنی تیئـــور و لێکۆڵینەوە و ڕوانین و بەرهـــەم هێنانی ڕۆشـــنبیری خۆی نەبوە.. ئـــەم کارە ناقوڵا کەوتۆتەوە وەرگرتن و گواســـتنەوەیەکی سادە و ناعەقڵانیانە.. چونکە ئەو هۆیە و ســـتەمی ڕۆژانەش ئەم هێزەی زیاد کردوە.. هەر بۆیە گوتاری شانۆ ئاڵۆز و جیاکار بوە و هەر ماوەیە گوتارێک باڵا دەســـتی گوتاری شانۆ بـــوە.. بـــە مانای هونەر دەوری ئێســـتاتیکای خۆیان نەگێـــڕاوە.. چونکە ئەگەر بەوردی ســـەیر بکەیـــن دەبینین ئەم گوتارە هونـــەر دەخنکێنێ.. ئەو مەیدانەی کە ئابوری لەســـەر شی دەکرێتەوە نزیک دەکەوێتەوە لە ئایدۆلۆژیا.. چونکە چینی باڵا دەست لە هەمو زەمانێکدا بیر و باوەڕێکی ســـەپێنراو و تاک ڕەو و باڵا دەســـتە.. هەروەکو مارکس و ئەنجلس لە ئایدۆلۆژیەتـــی ئەڵمانیادا ڕونی دەکەنەوە.. چونکە ئەگەر پەیوەندیەکانی لەســـەر ئاستی ســـەرخان و ژێرخان (البناء الفوقي _ البناء التحتي) شی بکەینـــەوە.. ئایدۆلۆژیا و چینی باڵا دەســـت تـــاک ڕەو دەبێت پەیوەندی بەبونیەکانـــی ترەوە بکەن.. لەســـەر بناغەی سۆســـیۆلۆژیای کۆمەڵگای مەدەنی.. چینە باڵا دەستەکان لەڕێگەی گوتارێکی ئایدۆلۆژیانەدا دەژین.. باڵا دەســـتن.. لێرەدا ئەگەر بونیەی ســـەرخان و ژێرخان شی بکرێتەوە بەهۆی ئایدۆلۆژیای باڵا دەســـت تەفســـیری توخمەکانی ســـەرخان بۆ

ژێرخانی کۆمەڵایەتی و ئابوری دەپچڕێت.. لێرەدا بونیادەکان کاری توخم کاری خۆیان ناکەن.. لەم خاڵەوە ئایدۆلۆژیا و زاڵ بونی بەسەر هەر کارێکی ئەدەبی و هونەریدا مایەی خنکاندن و نەگەیشتنیەتی.. بۆیە دەرباز بون لەو هەوڵە تەقلید ئامێزانە و رزگار بونی هونەری شانۆ لەو سیستەمە ناعەقلانی و تێکەڵاو و جیاکارانە.. چونکە شانۆ پێک هاتەی دەرون زانی و درامی و ئیستاتیکی و ئایدۆلۆژی و رەگەزە زانست و.. هتد.. نەوەکو (ئایدۆلۆژیا)و (دەرونزانی) و (دراما).. ببنە گوتارێکی باڵا دەست.. گوتارێک کە توانای رێکخستنی گوتارەکانی تری نەبێت (لە شانۆدا سیستەمی باوک دروست بکات).. ئەوی گرنگە ئاماژەی بۆ بکەین هونەر بەر لەهەمو شتێک (گوتارێکی ئیستاتیکی) ە پێویستە هەمو زمانەکان لەیەک زماندا کار بکەن کە زمانی رەسەنی شانۆیە.. چونکە کێشەو مل ملانێ و روداوەکان مانایەکی ئیستاتیکی دەبەخشن.. سروشت و کاری هونەری روانین و گەڕانەوەی گوتارێکی ئیستاتیکیە بۆ یەکتر.. لێرەوە بەرو بونیاد و چەمکی ئیستاتیکی و دەلالەتە قوڵەکانی شانۆ و گوتاری شانۆدا رۆدەچین.

بەرەو سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاکارەکان و یەک خستنیان لەناو زمانی شانۆدا.. لای ئیلام جیهانی گوتار تێپەڕی بازنەی جیهانی درامی دەکات کە بینەران دایدەمەزرێنن.. لێرەدا قسەکەر روداو و کەسەکان بیر دەهێنێتەوە بەبێ وەستان.. بابەتەکانی گوتار ئەو بونەوەرە واقیعی و ناواقیعیانەن کەدەتوانین قسەیان لەسەر بکەین.. تایبەتمەندێتیەکانی جیهانی دراما بابەتی داهێنانە.. یەکەم جیهانی گوتارە واتە هەر شتێک کە قسەکەر بۆی دەگەڕێتەوە و دایدەمەزرێنێتەوە.

گوتار پێکهاتەی کۆمەڵێک ئەدلەیە.. لەسەر دو روانگە دەست پێدەکات و ئەویش پەیوەستە لە نێوان یاساکان و پێک هاتەی شتەکانە.. نوسراو یان گوتراو بەڵکو قوڵتر ببنەوە راراییەکە لە هەستماندا.. لەناو هەمو کۆمەڵێکدا بەرهەمی گوتار چاودێرە.. رێکخەرە بەپێی ئەو دەورەی کەلە دەسەڵات دور دەکەوێتەوە و دابەش دەبێت.. لەشی کردنەوەی دەرونیدا جۆرێکە لە بابەتی ئارەزوەکاری.. بەڵکو ئیدایە کە ناکۆکی لە رێگاوە دروست دەبێت.. یاری خوێندنەوە و نوسینە.. یاخود لە ئاڵ و گۆڕی ئەو نێوەندە دروست دەبێت کە دەبێتە هۆی دروست بونی رەمز لێرەدا

سیســـتەمی دال (نظام الدال) دەسەپێنێ.. چونکە گوتار – چەمکی روداو و زنجیرەیەکــە پەیوەندی بەچەمکــی ترەوە دەکەن بەبــێ جیابونەوە.. ئەمەش پەیوەندیەکی جەدەلیانەی بەرەو ئەو مادانەی کردار تیا کراون.. نەکو تەنیا پەیوەندیەکی جەســتەیی.. بەڵکــو پەیوەندی کار کردنە.. ئەم دۆزینەوەیــەش لەو پرۆســەیەدا ســەرەنجامی خــۆی هەڵدەگرێت.. کە هەیەتــی و ئــەوە دەبێتە گوتــار.. چونکە ورد تر بۆ کێشــەکە بڕۆین – مەیدانێکی گشتیە.. بونیادە بۆ کۆمەڵێک دەستەواژە (العبارات) ئەمەش لە بناغەیدا کارکردنە لە میکانیزمی خۆیدا.. دەلالەت ئاماژەیەکە بۆ وەسف کردنی لە کۆمەڵێک دەســتەواژەی دیاری کراو.. لای فۆکۆ دەســتەواژە لەســەر سێ ئاست شی دەکرێتەوە ئاستی مەنتیقی کە لە بونیەی خۆی دەردەچێــت.. لێکدانەوەی ئەوەی کە کۆمەڵێــک توخمی زمانیە لەوێنەی رســتەدا.. کرداری زمانــی کە جیابونەوەی زمان دەســتەواژەیە یاخود جەســتەیەکی بینراوە.. کە دەستەواژەی لێوە دروســت دەبێت.. لێرەوە بنەمای گوتار کرداری بنچینەیی خۆی دەکات.. پەیوەندی بەچەمکەکانی ترەوە دروســت دەبێت.. چونکە شــانۆ لەپێکهاتەی سیســتەمی دەلالەتە قوڵەکەیدا (نظام الدلالە) هەڵدەســتێت بەئەرکی سیمیائی نیشانە (علامة) بونیــەی ئەمەش جۆراو جۆرە کە لەپێک هاتەی شــانۆ و لە تەفســیری ئەرکەکانــی بونیــاد و دەلالەتەکانــی گوتارەکانی واقعیــەوە و دەلالەتە نهێنیەکانــی دروســت دەبێت.. هەریەکەیــان گەڕانەوەیە بــۆ ئەوی تر.. چونکــە نیشــانە (علامة) لە شــانۆدا تەنیــا گرنگی دان نییــە بەوەی کە بڕوانێتە شــتێکی خەیاڵی و بەس.. بەڵکو ئەندامێکەلە ئەندامەکانی یاخود دالێکــی بــێ زمانیە.. کــە هەوڵی دروســت بونی زمان دەدات.. لەســەر تەختــی شــانۆ بەرهەمی ناکۆکی لە نێوان نیشــانە (علامة) و دروســت بونی وێنەدا.. گوتاری نومایشتەکە و لە ڕێگەی سیمیائی نیشانە (علامة) لەســەر تەختی شــانۆ.. چونکە سروشــت و کاری هونــەری چەمکێکی نێوەندە بۆ مادە ئەم گەڕانەش ئیستاتیکیە.. نیشانەی بێ زمانیە.. چونکە شانۆ پێک هاتەی بونیەی ئاماژەییە.

نیشانە لە شــانۆدا لەڕێگەی بەستنەوە و پەیوەندی هەندێک بەهەندێکی تــرەوە.. لە بینــای کۆمەڵێک دالدا دەردەکەوێت.. (ســیمیاء) لە شــانۆدا توانای گواســتنەوە و گۆڕینی هەیە لە مادەیەکەوە بۆ یەکێکی تر.. ئەم

دەسەڵاتەشی لە توانای نومایشتی شانۆییەوەیە.. ئەگەر لێرەوە (سیمیاء) ئاماژە شــی بکەینەوە زانستیەکە گرنگی بەلێکۆڵینەوەی (انظمة علامات) دەدات.. زمان و سیســتەمی نیشــانەی (نظام الاشــارات) و فێرکردن و هتد.. کە ئاماژە مادەیەکی هەســت پێکــراو وێنەیەکی ناوەند لە روانیندا دەگرێت.. بەشێوەیەک کە گەمارۆدانێکی گرنگی یە لە ئیحای پەیوەندیدا.. چونکە نیشانە (علامة) ئەو نیشانە دالەیە کە توانای گەیشتنی واتای هەیە.. پەیوەندی نێوان دال و مەدلولە.. پەیوەندی نێوان هۆ و هۆکاردایە.

لێرەوە بۆ قوڵایی ئێســتاتیکا رۆبچین.. لەو وێنە ســواوانە دەرباز ببین کە بونەتە هۆی پەک خستنی گیانی شانۆ.. ئەمەش لە ئەنجامی دروست بونی گوتارێکی ئێســتاتیکیەوە چارەســەر دەکرێت.. چونکە ئاشــکرایە ئێســتاتیکا بەرەو رۆچون لە ناوەرۆکی بیرکردنەوەیدا لە ســەردەمێکی نوێــدا دواندنی دەلالەتە قوڵەکانی کارێکی گرنگی زانســتی ئێســتاتیکی یە (علم الجمال) کە بەواتای ســۆز و تەفســیری درەکەوتەی هونەریە.. هەروەک لە پێناویدا وشــەی (ئێســتاتیکا) مانای مەلیکەی هەست کردنە هەوڵی ئەوە دەدات کە کام هەست پێ کراو و دیارە.

هونەر وێنەیەکی واقیعیە.. هاوکێشــەی ئــەم ئەزمونە قوڵەش لە رێگای زانســتەکانی ترەوەیە وەک دەرون زانی و زانســتی مێژو و رەوشــت و کۆمەڵایەتــی و زانســتی هاوجوت بون (المماثلــة) و ئەوانی تر کە لە زانســتی ئێســتاتیکا نزیک دەبنەوە ئەم وشــەیە مانای هەســتی خودە.. یاخود هەست کردنە بەپەیوەندی لە مەعریفەدا.. ئەگەر لە دو روانگەوە ســەیری بکرێت.. لە (هەســتی و عەقڵی) یەکەم زۆر ئاڵۆزە.. دوەمیشی ئاشکرایە.. لێرەوە زانستی ئێستاتیکا لە مەیدانی ئەو دو نێوەندەدا خۆی دەدۆزێتەوە.

ئەگــەر بگەڕێینــەوە بۆلای هێگەڵ لای ئەو هەســتی و عەقڵی و رۆحە.. هەرچەنــدە ئــەو رزگاری نەبــو لــە مانای ئێســتاتیکا میثالــی.. چونکە تەفســیری زانســتی بەشــێوەیەکی گشــتی نوانــدن و روت بونــەوە و هەڵبــژاردن و نــاوەرۆک و لێکۆڵینەوەیە لە تیئۆرزانیدا.. بەڵام زانســتی ئێســتاتیکا خۆی نواندنە لە زیهنی خوێنەردا.. ئەگەر سیستەمی رەمزی (نظــام الرمزي) ســیمای بکرێتە دو بــەش: مەنتیقی و ســۆز.. مەنتیقی پەیوەندی بەڕوانینی بابەتی بۆ جیهانی دەرەوە هەیە کەخۆی دەسەڵاتی

دەکات.. پەیوەندییەکە دور لە سۆز.. لێرەدا دەلالەتی ئێستاتیکا شتە هەست پێ کراوەکانە.. ئەرکەکانیشی تەنیا گەیشتنی نامەیەک ناگرێتە خۆی بۆ واتا بەڵکو لەسەر ئاستی خۆی خودێکە.. ئەگەر قوڵ لێی بڕوانین مادە و نامەیە.. ئەمەش ئەرکی دالی ئێستاتیکی ئەو ئاوەڵ واتایەی هەیە کە جاکۆبسن ئاماژەی بۆ دەکات (ئەرکەکانی شیعرییە) چونکە زانستیەکی فەلسەفیە گرنگی دەدات بەفەلسەفەی ئێستاتیکا نەکو تەنیا بەمەرجەکانی ئێستاتیکا لە ئەدەبدا وەکو بیر هەیە.. جیاوازی ئەم ڕوانینە لەگەڵ هونەردا تەنیا لەوەدایە کە لە هونەردا هەستی یە (حسی) لێرەدا تەنیا مەبەست وشە و دەنگ نی یە.. یاخود وشە و دەستەواژە چونکە هاوکێشەکەمان لەوە قوڵتر ڕۆچوە.. دەنگ هەڵگری وێنە و واتا و سۆزە.. بۆیە لە هونەردا هەستیەو لە ئەدەبدا هەستی فیکریە.. لەم خاڵەدا بگەڕێینەوە بۆ ئەو پەیوەندی کاریانە لە شانۆدا.. کە کودەتایە لە عەقڵی مرۆڤایەتی.. ئەمەش لەسەر گوتارێکی ئێستاتیکی یە چونکە بینەران لە وێنە فۆتۆگرافی و بینراوەکانەوە بنەمای کارە شانۆییەکە دەخوێننەوە لە گریمانەی ئەو مەیدانەوە کە ئەکتەر بونیادێکی ئێستاتیکی دەخاتە بەرچاو.. نەکو وێنەیەکی سواو.. ئەم گوتارە پەیوەستە لە هەمو بۆشایی و ڕەوت و بزاوتە و مادە هونەریەکانەوە.. تەنانەت بەشوێنەوە.. ئەمەش تایبەتمەندی خۆی لەوەوە وەردەگرێت کە دیاری کراو نەبێت.. تەنیا مەبەست لە بوعدی ماتماتیکی یاخود فەلسەفەی نی یە.. بینەر لە هۆڵێکدا دانیشتوە لە وێنەی ئێستاتیکای ئەو ژیانەدایە کە دەخرێتە بەرچاوی و دەلالەتە قوڵەکانی دەخوێنێتەوە.. چونکە شوێن لە کەشێتی شانۆوە لەڕێگەی پرۆسەی دەرهێنان و نواندنەوە ئەو ڕوانینە دەخاتە بەرچاو کە جێگەی ڕودانی ڕوداو و وێنە مێژوییەکە بێت.. واتە شوێن ئاسمان و زەوی پرۆسە هونەریەکەیە.. هەر لێرەوە نمایشتی شانۆیی چەند ئەرکێکی هەیە بۆ دیاری کردنی پەیوەندی.. چونکە نیشانە (علامة) لە شانۆدا دەبێت گۆڕینی مادی بکات.. ئیشکردن لە بینینەوە بۆ بیستن و بەپێچەوانەوەش.. وە هەروەها توانای گۆڕین کاری تەواوی هەبێت.. بۆیە پێویستە دیاری کردنی پەیوەندی یەکەم و دیاری کردنی شوێن.. چونکە شوێن لەجێگەی نمایشدا ڕوبەرێکی ترە.. دەبێتە (دال) ئەویش دەبێت ببێتە هۆی پرسیار، لەلای بینەر چونکە

چەمکی ئێستاتیکا دەخاتە مێشکی بینەرەوە.. لێرەدا بگەڕێینەوە سەر گرنگترین کێشە ئەویش بوعدی فەلسەفەیە.. دیاری کردنی جێگە دەبێت کەشیتی لەروانیندا بسازێنێ ببێتە متمانەی خوێندنەوەی بینەر ئەویش لە هەوڵ و کرداری دوبارە نەبو.. دور بون لە جوینەوە و سازدانی چەمکی ئێستاتیکی لە مێشکی بینەردا.. چونکە نمایشت دەبێت لە دایک بون بگرێتە خۆی.. شوێن سیستەمی نیشانەیە (نظام العلامة) ئەکتەر لە روانینێکی هونەریانەدا یاری هونەری دەکات.. گۆڕان بەسەر زەمەن و جێگەی روداودا دێت.. لەحاڵەتێکەوە بۆ یەکێکی تر.. لەپلە و پایەیەکەوە بۆ جێگەیەکی تر.. ئەم گۆڕانە بەپلەی یەکەم لە شوێندا و دوایی لە توخمەکانی تر وەکو دیکۆر.. چونکە دیکۆری نیشتەجێ تا کۆتایی نابێتە کردەی لەدایک بون لەبەر ئەوەی دیکۆر ئەگەر وەک لەسەرەتاوە تا کۆتایی مایەوە مانای لە دایک بون ناخولقێنێ.. مانای نیشانە (سیمیاو) پەیوەندی خۆی دروست ناکات.. چونکە دیکۆر بەپەیوەندی بە مادە و کەسێتیەکانەوە هەیە.. نیشانە و ئاڵ و گۆڕین هەیە.. بۆیە دیکۆری وەستاو وەکو زۆربەی هەرە زۆری شانۆی کوردی وەکو ئەوە وایە ئەندامی جەستەیەک لە کار بکەوێت.. ئەم ئیشکردنە بە کار خستنەی لە ڕێگەی گۆڕانەوەیە.. بەتیشک.. کەشێتی.. یا گۆڕانی بنچینەیی.. یاخود پەردە و گواستنەوە.. ئەوە کاری دەرهێنەرە.. ئەم گۆڕانکاریە لە چەمکی جێگەدایە.

سیستەمی نیشانە (نظام العلامة) یەکێک لە ئەرکەکانی نیشانە لە شانۆدا یەکەیەکی توخمە نمایشی شانۆییە.. نمایشی شانۆیی یەکەیەکی سیموتیقیە لە هۆشی بینەردا.. بەبێ وەسفکردنی و شی کردنەوە و باسکردن.. بەڵکو بەهۆی گەیاندنی دەلالەت و چەمکە ئێستاتیکیەکانەوە.. دەق قسە دەکات لە ڕێگەی پەیوەندی خۆی و هونەرمەند و نومایشت و دیمەنەوە.. لەگەڵ خۆی وەکو هەمو بابەتی خۆی بێت هەتا بگاتە بینەر.

لێرەدا دەلالەت پێک هێنەرەکانی نمایشی شانۆیی دیاری دەکەن.. ئەکتەر کە دێتە سەر شانۆ.. مرۆڤێکی ترە.. پیر.. گەنج.. ژن.. پیاو.. دەبێت کۆمەڵێک مەدلولی نوێ بخاتە بەرچاو.. کەلەوەبەر نەبینرابێت.. (سمطیقیە)ەی شانۆیی پەیوەندی بەئەکتەر و سیفەتە جەستەیی و

زمانە جەستەییەکەوە هەیە (لغة الجسد) یەکەیەکی دینامیکی یە (وحدة دینامیکیە) بۆ کۆمەڵێکی تەواو لە نیشانە و توانای گێڕانەوەی نواندنی جەستەی ئەکتەر و گۆڕینی بۆ شتێکی دی هەیە.
لێرەوە دەکەوینە نێو ئەو تۆڕەی کە هونەر لە کۆتاییدا جێگەی چاوپێکەوتنی نێوان داهێنەر و ئەرکەکانیەتی.. دەکەوینە نێو ئەو پەیوەندی کاریەی کە بونیادەکان بە یەکتری دەبەستێتەوە.. بنەمای دەلالی پەیوەندی یەکتریان دادەمەزرێنن.. چونکە ئەگەر وەکو بنەمای جەمسەر بونی سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاکارەکان بکەین ئەوە دەبینین لە بینای سەرخان و ژێرخان دا پەیوەندیەکان پەیوەندیەکی سۆسیۆ رۆشنبیرین.. هەمویان پەیوەندیان بەیەکترەوە هەیە.. بەبێ جیابونەوە.. یاخود زاڵ بونی گوتارێکی ئایدۆلۆژی یان دەرونزانی.. یا درامی.. بەڵکو کاری شانۆ لەوە قوڵتر بۆتەوە.. لەو بونیادانەو پەیوەندیان بەیەکترەوە خۆی دەدۆزێتەوە.. یەکێک لە ئەرکەکانی نیشانە لە شانۆدا یەک بونی توخمەکانی نومایشتی شانۆیی و رێک خستنیانە لە شێوەی گوتاردا.. چونکە شانۆ پێک هاتەی کۆمەڵێک زانستی و بیرو باوەڕی زانست و هونەرە.. دەبێت بەها ئێستاتیکی یەکانی لە دەست نەدات.. چونکە هەمو توخم و زانست و هونەرەکان لەیەک زمان و گوتاردا کۆدەبنەوە کە گوتار و زمانی شانۆیە.
لێرەوە پەردە لەسەر ئەو تراژیدیایە هەڵدەدرێتەوە کە شانۆی کوردی گرتۆتەوە.. بیری داهێنانی گوتارێکی ئێستاتیکی نەکردۆتەوە نەیتوانیوە خۆی لەم بونیاد و چەمکانە بدات.. چونکە ئەگەر سەیری شارای شانۆ و درەنگە کاتی سەرهەڵدانی بکەینەوە و نەبونی تیئور و رەخنە و لێکۆڵینەوە ئەوا دەبینین کارەکان لەسەر روانین و رۆشنبیریەکی تاک رەو کراون بۆیە ئەو کەلێنانە کەوتونەتە سەری.. پێویستە بپرسین ئایا بونی شانۆی کوردی تەنیا بۆ ئەوەیە بڵێین ئەوە شانۆ و فلممان هەیە بە کوردی ؟ یاخود بۆ بونێکە کە جیاوازی خۆی هەڵگرتبێت؟ کە ئێمە بخاتە ناو بیرکردنەوە و پرسیارەوە ؟ کە گۆڕان دروست بکات و بتوانێت واقیعمان لێبگۆڕێت و ئێستامان لێ بکاتە ئایندە.. ئەمەش بەوە ناکرێت کە تەنیا هونەر بە کوردی ببینین بەڵکو جیاوازی و خوێندنەوە و تێپەڕاندن و لێکدانەوەی نوێ و خەونی ئایندە و خستنە سەر و داهێنانە

لــە هەمو رویەکەوە.. کامە هەڵگری کێشــە مەعریفیەکانی ئێمەیە؟ چۆن دەبێتە ئاوێنەی ئۆتۆمبیلەکەی هۆســرل ؟ ئەم گۆڕانانە زۆریان دەوێت جێگەی سەرسوڕمانە کە دەرهێنەری زنجیرەیەکی درامای تەلەفیزیۆنی کتێبێک یان خوێندنەوەیەکی جیهان بینیانەی لەسەر تەنیا ئەو أقتباسەوە نەبێــت کــە لە ســینەمادا دەیکات.. یا خود شــانۆ.. جگە لــەم نامۆ بونە ســەیرە لە دەیەها پرسیاری بێ وەڵام دەچن زنجیرەیەکی درێژ دەکەن کە لە ئاستی کلتوری ئەوروپاشدا قورسە.. یەک فەیلەق ئەکتەری دەوێت ئەمــە بەر پرســیاریەتێکی گەورەیە.. چونکە برۆ لە بــازار ئەکتەر پەیدا بکــە.. بەس پێــی بڵی ئاوا بجولێرەوە.. ئەی کامەیە چێژ و ئیســتاتیکا و زمــان و فەلســەفەی ئەکتــەر؟ کامەیە پەیوەندیەکانــی دال و مەدلول و خوێندنەوەکان.. ؟ یاخود پەیوەندیەکانی بینەر و ئەکتەر؟ ئەمەو دەیەها پرسیاری تر.. ئەگەر بۆ دەق و سیناریۆ بچین ئەوا جگە لە زەلیلیان ئەو روداوانەن کە بینراون و ســواون.. تۆ بڵی هارییپۆرتەرت نیشــان بدەن ؟ .. یان هەڵەبجەو ئەنفال ببنە ســەر مانگ ؟ .. عیشــق ئێســتا چۆتە ناو ئەســتێرە بە ئەفســانەی تەکنەلۆژیا تێکەڵ بوە کەچــی بە داخەوە جگە لەو عیشــقی زەمەنە تەقلیدیەی دیویانە بە بێهێزی هیچی تر نیە.. نامەی قوتابیەکانی سەرەتایی بە هێز ترە لەو دەقە مردوانە؟ لە هەموی سەیر تر ئەوەیەلە ســەر کەناڵەکان دەڵێن ســینەمای کــوردی.. کام کوردیە؟ چیت هەیە لەزانســتەکان؟ کە ســینەما بەر لە هەمو شتێک زانستە.. چی خستنەســەرێکت بــۆی هەبوە؟ چی جیاوازیەکت دروســت کردوە؟ کام گۆڕانە لە بیر و تەکنیک و زمان و شێوەدا؟ کام ریشە تیئوریەت هەیە.. ؟ ئەمــە زۆر ترســناکە زۆر وا دەزانن بە گۆڕینــی چاکەت و پانتۆل بە جلی کوردی مانای ســینەمای کوردی بەرجەســتەیە.. دوا پرســیارمان ئەوەیــە ئێمــە هونەرمان بۆ چیە.. ؟ ئەگەر نەبێتــە مایەی کارتێکەری و گۆڕان و یاری عەقڵ و بیر و هۆش و ببێتە ئاوێنەی ئایندەمان و ئێستا و رابردومان بخاتە بەر توێژینەوە.. نەوەکو نیشاندانی رابردویەک کە لاڵە و هیچی نادیاری تیا نیە.. نهێنیەک نیە بیدەم بە نەوەی چەرخی بیســت و دو.. یا خود لە ئێســتادا قســە کەر بێت.. من بیر دەکەمەوە کەواتە من هەم ســەرقاڵم بکات.. کەلەم پانتاییەشدا دەکرێت ئاماژە بکەین بە رۆڵی ســینەما لە بەشەکانی تری کوردســتان کە جیاوازە بەهۆی کارتێکەری

کلتوری تورکی و فارسی لەسەریان.. ئەمەش پرسیارێکی گرنگی بواری ڕۆشــنبیری و کلتوری ئێمەیــە کە خوێندنەوەمان بۆ ئــەو جیابونەوەو یەکگرتنەوەیەش نیە.. وە هەروەها بۆ چەند هەوڵێکی جوان کە لە بواری کورتە فلمدا کراون.؟

لێرەوە پرســیارەکانمان بۆ هەوڵدان و بەســەرا چونــەوە و ڕەچەیەکی نــویێ هەتــا بتوانێت لەســەر بناغەی قوڵەکانــی شــانۆ کاری هونەری خــۆی بکات.. چونکە شــانۆ هەڵگــری هەمو ئەم بونیــاد و چەمکانەیە.. بەبــێ ئەوانە ناتوانێت گیانی زیندوی خــۆی دەربخات بۆیە لێرەوە ئەو بناغەیە دەردەکەوێت.. لە خەرمانەی تێ بینیەکانەوە کە شانۆی کوردی کاری لەســەر کردوە.. بۆیە ئێمە لەسەر ئاستی سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاکارەکانــەوە شــیکردنەوەی ئەو بونیاد و چەمکە ســواوانەمان کرد بــۆ بونیــاد و چەمــک و دەلالەتی نویێ.. بــەرە و دامەزراندنی شــانۆی کــوردی و ڕێک خســتن و کار کردنی هونەریانــەی خۆی.. چونکە بون و زیندوێتی و بناغە دارشــتنی شــانۆ گرنگیەکــی مێژوییە لە گۆڕەپانی ئێستای سۆسیۆ مێژویی و سۆسیۆ ڕۆشنبیری کۆمەڵگای کورد.

تێبینی: لەرۆژی ١٩٩٢/٨/١١ لە رۆشنبیری جەماوەر ئەم لێکۆڵینەوەیە لە کۆڕێکی فراواندا خوێنرایەوە. بۆ جگەر گۆشەکانم (هونەرمەندەکان) لەگەڵ (ئارکیۆلۆژیای شانۆی کوردی) دا (بەهەمو ئەو هونەرمەندانە پێشکەشە کە پارچەیەکن لەجەرگم و لەناو جیهانی خۆشەویستیمدا دەژین بەنەمری.)

لە ١٩٩٨/٦/١١ لە ڤیستیڤاڵی شانۆی عێراقی دا لە بەغداد لە هۆڵی منتدى المسرح لە کۆڕێکی تایبەتدا پێشکەش کراوە.. کە قسەم لەسەر نومایشتەکانی ڤیستیڤاڵیش کرد.. بەڕێوەبەری پەیمانگای هونەرە جوانەکانی بەغداد گوتی : تا ئێستا کۆڕی وا دەوڵەمەند لە سەر شانۆ لە پایتەختی بەغداد نەگیراوە کە کاکە لەو شاخەوە هات و پێشکەشی کرد.هەر ئەو رۆژە بۆ شەوەکەی لەسەر رەخنەی من ستیودیۆی ئەکتەر لە بەغداد بڕیاری کرانەوەی درا.

سەرچاوەکان:

١. بڕوانە سیمیاء المسرح والدراما: کیر أیلام : ت. رئیف کرم :١٩٩٢

٢. مسرح القسوة وحدود التمثیل، الکتابة و الاختلاف، جاك دریدا، ت کاظم جهاد، ص .٨٩

٣. هەمان سەرچاوە ل ٩١

٤. بڕوانە سیمیاء المسرح والدراما: کیر أیلام، هەمان سەرچاوەی پێشو.

(*میتا گیان) (میتا) وشەیەکی یۆنانیە.. لە (سەرو) لەگەڵ وشەی گیاندا لێکداوە واتە (لەسەرو گیان)وە وەك (میتا زمان.(

**دۆگماتیزم: بریتی یە لەو وشەی کە لە بەرگێکی ئاسنی نەگۆڕدا دەمێنێتەوە.. دژی دیالیکتیکە یاخود بەپێچەوانەوە.

لەگەڵ دەستنووسە کۆنەکەدا تەواو دەستکاریم کردوە و بەهێزم کردوە.. کە بەشێکی لەگۆڤاری شاکار ژمارەی (٣٢)ی وەك کۆنەکە بڵاوبوەوە نەیانزانی بو کەدەستکاریم کردوە.. بەشی دوەمیشی بڵاوبوەوە لە ژمارە ٣٣ ی ٢٠٠٨ی هەمان گۆڤاردا.

فەزای شانۆ

فەزای سیمیایی سدرا ڕەمز و کۆدەکانی نمایش

سـەدرا نمایشێکی فیسـتیڤاڵی شانۆی عێراقی بو لە بغداد لە ١٩٩٩/٣/٢١ پێشکەش کرا.

نوسینی: دخزعل الماجدی

دەرهێنانـی: د.فاضـل خلیـل/ ڕاگـری ئەکادیمیای هونـەرە جوانەکانی بەغداد

ئەکتەرەکان

1 عزیز خیون ________ حام ______ کوڕە گەورەی سدرا
2 د.میمون الخالدی _____ سدرا______ پیرە باوک : سدرا ______عمرا_______ برای سدرا
3 أقبال نعیم ________ لیلیث ______ ژنی سدرا
4 هیثم عبد الرزاق ______ هام ________ کوڕی بچوکی سدرا
5 فیصل جواد ________ یافث ________ کوڕە ناوەنجی سدرا

بەرلــەوەی بکەوینە خوێندنەوەی بونیاد و ڕمز و نیشــانە و کۆدەکانی ســدرا پێویستە تەنیاو تەنیا چرپەیەک لەسەر فەزا (الفضاء(SPACE)) بکەین، چونکە ئەم زاراوەیە نوێیە ئێستا بۆتە زانست، ئەمەش ئەنجامی بایــەخ دانی بــو لە هەمو بوارەکانــدا. هەر بۆیە لەلای زانــای ئەمریکی ئیدوارد هال بو بە زانســتی بونیاد (علم البون أو البونیه) واتە زانســتی جێگە (علم المکان) بۆیەش ئەم زاراوەیە لەسەر ئاستی شانۆ زۆر نوێیە و بایەخێکی گەورەی پێدراوە، چونکە فەزا لە شــانۆدا هەر گشتگیریەک نییــە، بەڵکــو لە فــەزای جێگەوە بۆ فــەزای درامی و فــەزای وەهمی و فــەزای ڕەمــزی و فەزای دەق و فــەزای.. .. هتد. ئەمــەش بێگومان بۆ شــانۆی گەلانــی کەنار قورســایی و زەحمەتــی هەیە، بە هــۆی کەمی ســەرچاوە و زۆر هــۆکاری تر، لەکاتێکدا ڕۆژ بــەڕۆژ لەجیهاندا پەرە دەســتێنێ.. . بەردەوام ســیمائیەکانی زانستی بڕۆکسیمیا بەرهەمهێنانی لەســەر دەکەن، هەر بۆیەش ئەم زاراوەیە بەوەوە نەوەســتاوە کە تەنیا بەڕوبەر یان بەپانتایی ناو ببرێت، چونکە بوعدێکی فیزیکی و فەلسەفی و هەندەسیشــی هەیە و لەســەر ئاســتی زەمانیش بەهای تایبەتی خۆی هەیە. لەشانۆشــدا بەردەوام لەلایەن تیۆر زانانەوە گەشــەی پێدەدرێت، (پیتەر بروک و ئۆبرســفیلد) لەســەر ئەوە تەبان کە شانۆ لەسەرتادا و بەر لەهەمو شتێک شوێنگەی بەتاڵە (الفضاء الفارغ) ئەمەش مانای شانۆ لەهەمو شــوێنەوارێکی بینایی ودیکۆر و شــتی تــر خاڵی بێت، ئەمەش شۆڕشە بەسەر هەمو ئەو شتانەی لەشانۆدا بەمردویی دەمانەوە، بۆیە فەزای بەتاڵ مانای گۆڕان.. گۆڕانی هەمیشەیی لەشتەکاندا لەشتێکەوە بۆ شتێکی دی. ئەمەش لەفەزای بەتاڵەوە کە بەدەنگ و جوڵەی کەسەکان و پەیوەندی شــتەکان فەزا پڕ دەبێتەوە، ئەمەش دەرخستنی هێزی فەزا و جیهانبینیەتی، بەم پێیەش هەمیشە کردەی گۆڕانی شتەکان دەکات، هەر بۆیە ئەم زاراوەیە ئەرک و ســیفاتی لەشــانۆدا زۆرە و ڕۆشــنبیریەکی فراوانی دەوێت بۆ پیادەکردنی لە شــانۆدا لەهەمو لایەنەکانەوە، چونکە تەمەنــی ســەرهەڵدانی خودی زاراوەکە (٥٠) ســاڵە کــە دواتر برەوی پێدراوە و بۆ شانۆش زۆر نوێیە. ئەوانەیشی کە گەشەیان بەم زاراوەیە دا:

(جاســتۆن باشلار و یۆری لوتمان و ناثان نوبلر جیندریک هونزل، کیر

ئیلام، یاسـین نەصیر، ئۆبر سـفیلد، پیتەر بروک، سامیە ئەحمەد، سیزا، ئەحمەد قاسم، ئەدوارد هال.. .تاد)
بەتایبەتی لەلای ئەدوارد هال ئەم زانسـتی برۆکسـیمیایە لێکۆڵینەوەی تەواوی هەیە بۆ هەسـتی مرۆڤایەتی بەرامبەر بە شتەکان و بایەخێکی گەورەی لەلای هال وەرگرت.
(کەئەویـش لەبنەڕەتدا چارەسـەری چەمکی ڕوبەر دەکات لە دەرەوەی مەیدانی هۆشدا (١)، ل.٤٦
بـەم پێیەش بایـەخ و تایبەتمەندی زۆری هەیە بۆ شـانۆ و پەیوەندی بەهەمو کۆدەکانی شـانۆ و کۆدەکانی سـینۆگرافی و وێنە و بیناسازی و دیکۆر و ئیکسیسـوار و مۆسیقا و شـیکردنەوەی دراما و پەیوەندی کەسەکان و پەیوەندیە ئابوری و کۆمەڵایەتیەکان و ئایینیەکان و زمان.. . هتـد، هـەر بۆیـە لای ڕەخنەگر و زانایانـی عەرەب بـەدوا گەڕانێکی زۆریان لەسەری هەیە بەگەڕانەوەیان بۆ ڕاکانی (عەبدوالقاهر جرجانی) و (ئیبن سینا) (ابن خەلدون) (محمد مورتەزا ئەل زوبەیدی و سەیفەدین ئەلئەمەدی و جوبران مەسعود و فەراهیدی و چەندانی تر.
(فەراهیدی دان بەوەدا دەنێت، فەزا: (جێگەیەکی فراوانە) جەبران مەسعود لە فەرهەنگی ڕائیددا پاڵپشـتی دەکات پێناسـەی فەزا دەکات بەوەی کە سیفەتێکی چۆڵ و فراوانی هەیە)(٢) ل.٨
بـەم پێیـەش جێگە (المکان) و فەزا لێکۆڵینەی زۆر لەسـەر وەسـف و سـیفەت و واتایان هەیـە، لای زۆر لە تیۆر زانان جێگـە بە کێڵگەیەکی دەلالی چڕ دەزانن یا بە سەرچاوەی لەدایک بون. هیدیجر لە بیرچونەوەی جێگە (المکان) بەمەرگ دەزانێت
(لێرەدا بون پیرۆزی جێگە ئاشکرا دەکات، جێگە ئەو شتەیە کە ڕێگا بۆ مرۆڤ دەکاتەوە کە مرۆڤ بێت، ونبونی جێگە مردنە(٣ ل.١٨
ئەمەش ماناکانی جێگە، بەڵام جیاوازی جێگە و فەزا و توێژەران فەزا و بوعدی فەزا و وەسفکردنی بەزیاتر دەزانن لە جێگە (المکان.)
(فـەزا سـیفەتێکی کراوەیە بۆ جێگە (المکان) بەڵام خـودی ئەو جێگەیە نییـە، هەروەها وەسـف کردنی زیاتـرە لە جێگەیەکی گەمـارۆ دراو و دیاری کردنی بەتەنیا سیفەتی(٤ل٨
بەم پێیەش فەزا سـیفەتی زیاترە لە جێگە هەروەک بەرامبەر بە وشـە

لاتینیەکـەی کە هەیەتی کە لەبنەڕەتـدا لای زۆر لە زانایان مانای درێژ بونەوەیەکـی دیاری نەکراوە کە پێک هاتوە لە درێژ کراوەی بچوکتر و دیاریکراو.(*)

بـەم پێیـەش فەزا بێسـنورە.. . لـە بواری شانۆشـدا گـۆڕان لە هەمو بونیادەکانی شـانۆ و بـوارە کۆمەڵایەتی و ڕۆشـنبیریی و هونەری.. . تاد دەکات، چونکە فەزا شـێوەیەکی گشـتگیرییە (شـمولیە) لە شـانۆدا کۆمەڵێـک ئەرکـی تایبەتی لە هەمو ڕوبەرەکاندا گرتـوە، هەروەک لای ئیبن خەلدون

(ڕوبەری خانو وەک مزگەوت وایە فەزایەکە بۆ ئەوانەی تەواف دەکەن (٥ ل.٢٩

فەزا جگە لەوەی کە ئێسـسـتا زانستە لەوەو بەریش خوێندنەوەی قوڵی لەسـەر کراوە هەر بۆیـەش بەرامبەرەکەی بەکوردی بـە دواگەڕانێکی زۆری پسـپۆرانەی دەوێـت نەوەک بەپانتایی دابنرێت، بەڵکو پێویسـتە فەزا ماهیەتی خۆی ون نەکات ڕۆحی زاراوەکە بەکوردیەکەی ببینینەوە. هەرچەندە ئێمە پاشـخانی لـەوەو بەرمان نییە بە تەنیا هەوڵێک بەناوی (فـەزای کراوە لەنێـوان فەزای داخـراو لە(ڕۆمانی مۆسـیقای مەرگی ناوەختە) م دییوە لە نوسـینی سـیامەند هادی کە ئەویش توێژینەوەی ڕۆمانـە(**) لەم لاو لا وەرگێـران هەبوە، بەڵام زۆربەیان هەر پانتاییە ئەو بوارەش دەگمەنە. هەرچەندە لە شوناسی نادیار و سروشتی ڕۆمانی کـوردی لـەم دواییەدا ئاماژەم بە فراوانی دابو، بەڵام دیسـان هەسـت دەکـەم کە بوعدی فەلسـەفی نیە وەک فەزا بیریاران قسـەیان لەسـەر نەکردوە، بۆیە پێناچێت هیچ وشەیەک جێگەی بگرێتەوە، هەر بۆیە ئێمە پاش خانی تەواومان نییە بۆی بۆیە من هەر فەزام داناوەتەوە.

فەزا لە شانۆدا توانی هەمو بوارەکانی نمایشت بگرێتەوە، دەق، ئەکتەر، دەرهێنـان، بەم پێیەش لێرەوە فەزای دەق.. سـەکۆیی، ڕەمزی، درامی.. . تاد، کە هەمویان پەیوەندیان بەرێکخسـتنی فەزاوە هەیە، هەر بۆیەش گۆڕانێکی بنچینەیی و سەرتاسەری سازاند.. . ئەگەر بە شانۆی چەرخی ١٩ بەراوردی بکەین کە بەدیکۆر دەستی پێدەکردو بەبەندیخانە کۆتایی دەهـات ئەوا ئەو جیاوازی و گۆڕانکاریە دەبینین، چونکە شـانۆی نوێ فەزایەکی بەتاڵە، نەوەک دیکۆرێکی نیشـتەجێ لەسـەر شانۆ بمێنێتەوە

هەر بۆیەش فەزای شـانۆیی بەهای خۆی هەیە پێویستە بەسیفاتەکانی خـۆی لە فەزا خەیاڵی و کۆمەڵایەتیەکان جیا بکرێتەوە، هەروەک عەواد عەلـی ئەو ڕەخنەیە لـە ڕەخنەگر و وەرگێڕەکانی عـەرەب دەگرێت کە لەشـیکردنەوەیاندا بۆ فـەزای درامی لەناو نمایشـتدا ئاوێتە دەکەن بە ئاماژە پێدان و وێنا کردنی بە فەزای تری کۆمەڵایەتی:

(فەزای کۆمەڵایەتی وەک ماڵ و کۆشک و ژور، یان فەزای ڕۆشنبیریی وەک هۆڵی موحازەرە و هۆڵی سینەما، یان فەزای سەرکوت کەر وەک بەندیخانە و فەزای ئایینی وەک کەنیسە و مزگەوت، یان فەزای پیشەیی وەک بەڕێـوە بەرایەتیـەکان و کارگە و تاقیگا و یان بە پێچەوانەوە ٦ل ٣٣)

بەم پێیەش عواد زاراوەی فەزای شانۆیی لەجێگەی شانۆ و فەزای درامی دەزانێت، چونکە فەزای جێگە کە سـەرجەم ڕوداوەکانی شـانۆی تیادا دەبینرێت بۆیەش بەپێی تیۆرەکەی ئوبرسفلێد پۆلێن کاری دەکات:

1ـ جێگەی شانۆیی و شار

(جێگەی شانۆیی بەپەیوەندیە مادی و بینا سازیەکانی بەشارەوە دیاری دەکرێت) دواتر ئەو جێگەیەیەی کە لەناو فەزای شاردایە.)

2ـ جێگەی سەکۆیی (المکان المنصي) شوێنی هونەرمەندە ئەزمونکارەکانە، هەمو ئەو پێویسـتیانەی دەبێتە هـۆی چالاکی و جوڵەی ئەکتەرەکان و کۆرە تایبەتیەکان و بونی دیکۆر یان نەبونی.

3ــ فەزای سـەکۆیی (الفضاء المنصي) بەلایەنی کەمەوە دەسـەپێنرێتە سەر سەرجەمی ڕوداوەکان کە دەچنە سەر سەکۆ.

4ـ فەزای درامی کە ئەمەش لە دو چەمکەوە گەشە دەکات،

أ) فەزای سـەکۆیی کە دەتوانێت فەزایەکـی مادی دیاری بکات بۆ دەقە شانۆییەکە

ب) فـەزای وەهمـی کە لە دەقەکەوە وەرگیراوەو لەویشـەوە سـروش وەردەگرێت (٧ ل.٣٥)

هــەر لێـرەوە گرنگی فـەزا دەردەکەوێـت و گۆڕانـە بنچینەیەکانی لە شانۆدا بەم جۆرە زاراوەیەکی قوڵە و فەزا لێکۆڵینەوەی زۆری دەوێت، هەروەک پزیشـکی ئەمەریکی هیمفری ئوزمون سەرەڕای ئەم پانتاییانە وای پێشنیاز کردوە:

(ناو نانی چەند نمونەیەکی فەزا وەک فەزای کێشکەر بۆ کۆبونەوە وەک ئەو گۆڕەپانانەی کە خەڵکی تیادا کۆدەبێتەوە یان گازینۆی پاریسی و بیانزای ئیتاڵی، ئەمەش هاوشێوەی فەزا بەدوکەوتوەکانە.. . وەک ژوری چاوەڕوانی نوسینگە گەورەکان، کلینکی پزیشکیەکان و دەرونیەکان کە ئیشیان بە دابڕینی خەڵک دەناسرێتەوە(٨) ل.٥١)
لێرەوە تەنیا پەنجەرەیەکمان لەسەر فەزا کردەوە کە لەلای ئیدوارد هال ئەم زانستە بەداسەپاندنێک دەزانێت لەپێشکەشکردنی مرۆڤ بۆ فەزا و چالاکیەکانی بینا سازی ناو ماڵ و مەدەنیەت.

****

لێرەوە لە فەزایەکی بەتاڵ (الفضاء الفارغ) یان جیهانێکی پاکژ و نوێ، خاڵی لەهەمو شوێنەوارێک وەک پەڕەیەکی سپی بۆ جیهانی بینەران کە گومانی خۆیان و ئاماژەکانیان بە خەیاڵی خۆیان تەشکیل بکەنەوە، چونکە بینەران لە هۆڵێکدا دانیشتون سەیری جێگەیەک دەکەن کە هیچ شوێنەواریەکی تیدا نییە، جیهانێکی نوێیە ئەمەش پێچەوانەی بینەری شانۆی تەقلیدییە کە بەر لەنمایشت و بەر لە ڕوداوەکان لەدیکۆری جێگیرو وێنە و شتومەک وئەو موفرەدانەیان دەڕوانی کە لەسەر سەکۆی نمایشت هەبون وەک شوێنەواری چێشتخانە و ماڵ بە جێگیری دەمانەوە، ئەمەش لەشانۆی نوێدا بە پێچەوانەوە فەزای بەتاڵ هەر لەسەرەتاوە پەیوەندی نێوان بینەر و ئەکتەر لەسەر بنەماکانی خەیاڵ و و وەهم دروست دەبن بەرامبەر بەو جێگەیەی کە لەجیهانی واقیعیدا نییە، چونکە فەزای بەتاڵ وەک لاپەڕەیەکی سپی وایە شتی مردو نیشان نادات و هەمیشە هەڵدەستێت بەگۆڕانی شتەکان. بینەر سەرەتا هیچ شتێک نابینێت و لەگەڵ ڕوداوە کتوپڕیەکاندا ئەندێشە دەکات.. . چونکە شیکردنەوەی بینەر سەرەتا بۆ دەقی شانۆییە کە کە بەپێی باری ڕۆشنبیری و ئایدۆلۆژی خۆی هەمو کۆدەکانی نمایشت هەڵدەوەشێنێتەوە (فک الکودات) بۆ بەکۆد کردنی نوێ (تکوید) ئەمەش واتای ئەو لەدایک بونەیە لەشانۆدا و مانای ئەو گۆڕانەیە لەشتێکەوە بۆ شتێکی دی و بەپێچەوانەوە، چونکە پرۆژەی شانۆ گۆڕانە، گۆڕان لەهەمو شێوازەکان ئەمەش بە پێچەوانەی ئەو نمایشتانەی کە بەکۆداتی وێنەیی وەرگیراو دەڕازێنرێنەوە و پێشانگایەک بۆ بینەر دەسازێنن،

چونکە سروشــتی شــانۆ جیاوازە لەپێشانگا و ڕوانینی کەل و پەلی ناو مــاڵ بەڵکــو پەیوەندی بەئاڵ و گۆڕی شــتەکانەوە هەیە، چونکە شــانۆ تۆڕێکی نیشانەییە و بۆ دامەزراندنی سیستەمی نیشانە هەوڵ دەدا، بەم پێیەش شــانۆ دەبێت ئەو شــتانەی کە کاریان پێدەکات لەگەڵ داهێنانی ئەکتــەردا بێت، چونکــە لەجیهانە واقیعیەکەی خۆمــان جیهانێکی ترمان نیشان دەدات،

هەر لێرەوە گەمەی ئەکتەر و بینەر دروست دەبێت، ئەکتەر و ئەکتەر، یان بینەر و بینەر،

ئەمــەش لە فــەزای خەیاڵیــەوە بەرجەســتە دەبێت.. . چونکــە گوتاری شــانۆیی پێکهاتــەی جیهانە درامیەکەیــە، ئەوەی کە بینــەر تێی دەگات و بونــی هەیــە، بۆیەش پەیوەندیەکان لەو ســاتەوە دروســت دەبن کە ئەکتەر بەجوڵە و دەنگی خۆیان فەزا دەخوڵقێنن، چونکە تازەگەرێتی لە شــانۆدا لە بەدیهێنانی فەزاوەیە کە هەوڵی گواستنەوەی بیناسازی دەدا بۆ دینامیکیەتی بونیەتی ناشێوەیی (لاشکلی)

هەر بەم پێیەش بنەماڵەی سدرا

لە جیهانێکەوە> > بۆ جیهانێکی تر،

لە لافاوەوە بۆ> > وشکانی،

لە گوناهەوە> > بۆ پاگژی

بەتۆری گومانە ئەزەلیەکەیان.. بەرامبەر بە بون و نەبون، لە دۆزینەوەی جێگەیــەک لە جیهان، لــە جیهانێکی ونەوە بۆ جیهانێکــی تری نەزانراو هاتن کە لە ئێســتای ئامادەبونی بینەردا.. . لە ڕێی ڕسکاندنی خەیاڵەوە جیهانێکــی وەهمی خوڵقاند، ئەمەش داهێنانی فەزایە لەڕێگەی دایەلۆژی کەســەکان و بونیان لەو جێگەیەدا ئەمەش دیاریکردنی فەزای جێگەبو، کە لە فەزای دەقەوە ســەرچاوەی گرتبو، چونکە هەمیشە ئەو پرسیارە دەکرێــت کە دەق چــی فەزایەک دەخوڵقێنێ؟ ئەمــەش تواناو زیندوێتی دەقــە بۆ دیاریکردنی فەزا، چونکە ئاشــکرایە دەقی شــانۆیی هەمیشــە لە ســنوری فەزادا هەســتی پێدەکرێت، هەروەک ئــەو پەیوەندیانەی کە دەقەکــە دایدەمەزرێنێت، فەزای درامی ســدراش چنینی ئەو ڕوداوە بو کــە لەدەقەوە ســەرچاوەی گرتبو.. . چونکە دەقی ســدرا خوێندنەوەی دەرهێنەر و جیهان بینی هێزێکی تری پێ بەخشی بو، ئەمەش بەکردەی

دەقئاوێزان (التناص) ئەمەش بەچەند دەقێکی شکسپیر وەک ماکبێس و هاملێت و شالییر و ئۆتێلۆ و چەند دەقێکی تری.)

خوێندنەوەی دەرهێنەر بۆ دەقی شانۆیی پێویستی بەڕوانین و جیهان بینی نوێ هەیە، ئەمەش دەلالەتی گۆڕان و هاوچەرخیمان لەلا نیشان دەدا وهەڵگری کێشە و مەعریفەکانمانە، چونکە دەق ڕەنگدانەوەی زەمین و زەمان و شارستانی.. . کاتی خۆیەتی، پێویستە لە ئێستادا وەک ئێستا مامەڵەی لەتەکدا بکرێت.

(تا ئێستاش بەردەوام لێکۆڵینەوەی سیمیائی دەقی شانۆیی پەیڕەو دەکات وەک بەشێکی ئەدەبی هاوشێوە بەڕۆمان و چیرۆک. لەکاتێکدا مامەڵە لەگەڵ نمایشتکردنی شانۆییدا تەواو دەبێت لەڕوی بۆچونی سیمیاییەکی ترەوە (٩) ل٥٨)

لێرەوە چۆنیەتی خوێندنەوەی جۆرا و جۆر بۆ دەقی شانۆیی هەیە و دەردەکەوێت کە بەردەوام پێویستی بە جیهان بینی نوێ هەیە.. . چونکە شانۆ ئەو ئاوەیە کە ناتوانرێت دو جار خۆی پێ بشۆرێت. ئەمەش بەو هەمو گۆڕان و جیاوازیانەی بەسەر پەیوەندیەکانی دەق و دەرهێنان و نواندن کە بەگشتی لەکردەی نمایشتدا ڕەنگ دەدەنەوە. ..

شانۆی تەقلیدی لەسەرەتاوە دەقی دەخوێندەوە دەرهێنەر مل کەچی نوسەر و ئەکتەر ملکەچی دەسەڵاتی دەرهێنەر، زۆر جار ئەو دەقانەی کە هی چەند سەدە لەوەو بەربون بەهەمان ڕواڵەت و جیهان بینی و زەمەنی خۆیەوە نیشان دەدرا، کە ئەمەش هەڵگری کێشە مەعریفیەکان نەدەبو.. . شانۆ ئێستا پێی ناوەتە قۆناغێکەوە کە کودەتا بەسەر دەقدا بکات، کودەتای دەرهێنەر سەرەتا بۆ دەق دوای ئەوە کودەتایەکی کۆمەڵی کە جیهان بینی ئەکتەرەکان و دەرهێنەر.. . کودەتای ئەکتەرە لەسەر دەسەڵاتی دەرهێنان.. . چونکە ئەوان خۆیان داهێنەری فەزا و زمان و ڕوداون داهێنەری وێنە و.. .. تاد

شانۆ ئاوێکە بۆیە نابێت لە خەون و ڕابردوی چەند سەدە لەوەو بەر نوقمان بکات، بەڵکو دەبێت لە ئێستادا قسەکەر بێت.. . چونکە پێویستە هەڵگری کێشە مەعریفیەکانمان بێت، بۆیە هەڵبژاردنی هەر دەقێک بۆ نمایشت پێویستی بەخوێندنەوەی نوێ هەیە.

سدرا دەقێکی (د. خەزعەل ئەلماجیدی) بو، پرۆژەکانی ئەویش دروست

بونــەوە و ڕوخانــە، ئــەم دەقــەش دەقێکــی نوێ بــو هەڵگری کێشــە مەعریفیەکان بو، لەلای دەرهێنەریش خوێندنەوەیەکی نوێ و جیهانبینی و دارشتنەوەیەکی نوێی بۆکرد بو ئەمەش وایکرد کە نمایشتەکە هەڵگری چەمکــە مەعریفیەکان بێت.. . هەروەها پێوەندیەکانی (تناصیە) دەقگیری کــە بــو بەمایەی گــۆڕان.. . جیهان بینیەکــی نوێی دایــە دەقەکە.. . بەو کردەی بەیەکا ترژانی دەقەکانیش هێزێکی تری بەم نمایشــتە بەخشــی و ناکۆکی و پەیوەندی ئاڵ و گۆڕ دروســت بو، تۆڕی ڕەمز و نیشــانە بەرجەســتە ببو.. . هەروەها پەیوەندی گشــتی بە فەزای شانۆوە و ئەو پەیوەندیانەی کە فەزای دەق بەرجەستەی کرد بو چونکە پەیوەندیە نێو دەقیەکان کاریگەری تەواویان هەبو» جولیا کریستیڤا» ئەو پەیوەندیانە بەم جۆرە دیاری دەکات:

(دەق گۆڕانــکاری دەقەکانــی دییە، پرۆســەیەکی نێو دەقیــە، چونکە لە فەزای تەنیا دەقێکدا وشــە و ڕســتەی دەقی دیکە هەیە کەیەک یەکتری بەتاڵ دەکەنەوە(١٠) ل.١٤٥)

بەم پێیەش ســدرا پرۆژەیەکی بەهێز بو لــە پەیوەندیەکانی نێو دەقی و بــە یەکا ترژان، ئەمیــش بەرهەمهێنەری گوتاری شــانۆیە و پەیوەندی بەو داهێنانەی ئەکتە ڕەکان هەیە کە لەنمایشــتدا کردیان، چونکە شــانۆ نامەیەکی شێوە زمانی دەگەنێت لەبەر ئەوەی فەزای درامی لەوشەکان دروست دەبێت و چەمکێکی تایبەتی هەیە بۆ فەزای سەکۆیی کە دەبێت فەزایەکی مادی بۆ دەقی شــانۆی دیاری بکات، چونکە هەرجێگەیەک لە فەزای ســەکۆیی وێنەیەکە لەجێگەی ئێمە لە عالەمی واقیعی، ئاشــکرایە فەزای جێگە ســروش لە فــەزا دەقەوە وەردەگرێت هاتنی کەشــتییەک لە جیهانێکی رابردو شــۆراوە بەلافاوێکی ســەرتا سەری، تەنیا و تەنیا بنەماڵەی ســدرا و کەشــتییەکەی ئەمیش لەبابەت کەشــتییەکەی نوح و هەمــان ڕوداو بۆ مرۆڤایتی.. .ئەگــەر بەپەیوەندییە نێو دەقەکانیش بێت ئەوا پەیوەندی بە بەشێکی ئەو ڕوداوە وە هەبو، (نوح) کوڕەکەی بەجێ هێشت تا بخنکێت.. . سدراش (یام) ی بەجێ هێشت.

لێــرەوە لەلافــاو و دوای لافاو و پێش لافاو کردەی ئامادەبون و ونبون دروســت دەبو، ئەمەش هەڵگری دەســەڵات و چەمکەکانی دەسەڵات بو لەپێش زەمەنی ڕوداوەکان و دوایی.. ئەو دەسەڵاتە دەسەڵاتێکی غەیبیە

یان دەسەڵاتی ئێستای جیهان کە بەجەنگی سارد لەیەک چرکەدا جیهان خاپور دەکات؟!
هەر لێرەوە پەیوەندی ئەو جیهانە بەجیهانی واقیعەوە.. . ئێمە لە جیهانی واقیعەوە سەیری ڕوداوێکمان کرد کە لەواقیعدا بونی نەبو، ئەمەش ئەفسانەیەکی دروست کراو بو هەروەک" بارت " ئاماژەی پێدەکات، ئەم ڕوداوەش لەهێزی دەقەوە سروشتی وەرگرتبو کە توانی بوی نوحێکی هاوچەرخ لەچرکەساتی ئێستادا نیشان بدات، نەوەک ئەو نوحەی پێشو، یاخود هەمان ڕوداو، بەڵکو سود لەو ڕوداوە بە شێوەیەکی فەنتازی وەرگیرا بو، ئەمەش لە هێزی دەقەکەوە سروشتی ئەو ئەفسانەیەی وەرگرتبو، ئەمەش پێوەندیەکانی فەزای خورافیە بە فەزای واقیعییەوە و ئاستی ئەو پەیوەندیانە دەردەخات.
فەزای دەق بە جیهانبینی نوێ و هێزی خۆی فەزای جێگەی دیاریکرد و لە فەزایەکی بەتاڵدا یاری کەسەکان و پەیوەندی ئاڵو گۆڕی شتەکان و تیشک و مۆسیقا و زمان (من، ئێرە، ئەوێ) ئەمەش دیاریکردنی فەزایە.

***

شوێنکات لەڕابردو و ئێستا دیاریکراو نەبو، ئەو جیهانەی کەشتیەکەی لێوە هاتبو تەنها لەلایەن کەسی قسەکەرەوە لەئێستادا دەگێڕایەوە لەڕێی سەردەوە ئامادەبونی ڕابردو هەبو، ئەوەی لە فەزای سەکۆیی دەبینرا، ئەمەش سروشتی فەزایەکی وەهمی بو، چونکە گێرانەوە لە فەزای سەکۆیی پابەندی وەهمە بۆ جێگەیەک لە عالەمی واقیعی، ئەمەش پەیوەندی بە وەهمەوە هەیە هەر بۆیەش گیرانەوەی ئەو جیهانەی ڕابردو بەلافاو و کارەساتە کتوپڕیەکە فەزای وەهمی خوڵقاند، گرنگی ئەم نمایشتە لە وەدا بو لەچوار چێوەی ئەو فەزا وەهمیەوە بە وێنەیەکی خەیاڵی لەلای بینەر تەشکیل دەبوەوە، چونکە نیشاندانی ئەو جیهانە دیسان ئەم جیهانە واقیعیە بو لە ڕێی وەهمەوە تەشکیل دەکرایەوە هەر بەم پێیەش پەلکێشی ڕوانین و جیهانبینی نمایشتەکە دەبوین لەخوێندنەوەی ئەو ئاماژەو وێنە و ڕەمزانە کە هەبون و بەردەوام هەڵوەشاندنەوەی کۆدەکان و بەکۆد کردنی نوێ و کۆدە لاوەکیەکان و بەرەو کۆداتی کۆمەڵگەی بونیەی گشتی دەبردین.

هۆڵی شـانۆ خاڵی لە ڕێی سـەکۆی بەرز و (پەردە.. ستارە) جیاوازی نێـوان فەزای نواندن و هۆڵی بینەران دەبینرا، چونکە جیاوازی ئەمەش بـۆ فەزای شـانۆیە کـە فەزایەکی کراوەی چۆڵ بو، کەسـەکان لە ڕێی تۆمارکردنی زانیاری خۆیانەوە لەسەر لافاو، ڕابردو، شتنەوە، کوشتار، ناکۆکـی، دەسـەڵات ، مرۆڤایەتی.. . فـەزای شـانۆیان خوڵقاند لێرەوە گومان و وەهم بەرامبەر بەکێشـە و سـەرنج لەڕەمز و نیشـانەکان و کۆدەکان. ..

کەشتی ڕەمزی دەسەڵات بو هەروەها ئامادە بونی ئاو، ئەمەش ئامادە بونـی ون بوو بـوو، ئاو دەلالەتـی دوانی هەبو، لەلایـەک بەرامبەر بە جێگەیەکی نادیار و لەلایەکی تر جیهان و مرۆڤایەتی بەم پێیەش بەرامبەر بەو جیهانەی رابردو پرسـیارە مەعریفیەکان دروسـت دەبو، بەرامبەر بەجیهانێک کە لە ئێسـتای ئامادە بوندا بونـی هەبو لەڕێگەی وەهمەوە لەعالەمی واقیعدا جێگەیەکی دەگرت، ئەمە پرسیارەکانی دەوروژاند ئەو جیهانـە چی بو ؟ بەچی تاوانێک مرۆڤەکانی نوقمی شـەپۆل کران ؟ بۆ تەنیا بنەماڵەی سـدرا بەکتێبـە پیرۆزەکەیانەوە دەرچون؟ ئایا پەیامێکی غەیبی بو ؟ یان دەسەڵاتێکی تر لەپشتی زەمەنی ڕوداوەکانەوە هەبو؟ کـە هەر ئەو کۆمەڵە کەسـەی کە ئامادەبون لەسـەر فەزای سـەکۆیی لەجیهانـی واقیعدا بونیـان هەبو، ڕوداوی ئـەو ڕوداوە ڕابردوییەیان لە ئێسـتای ئامادە بوندا دەگێڕایەوە، بەم پێیـەش فەزای وەهمی بەرامبەر بـە بون و نەبون لەو پاکژی و لافاوە لـەو زنجیرە ڕوداوەی کە تۆڕی دەلالەتـی نمایشـتەکەیان پێک هێنابو، بەردەوام بینەرانی خسـتبوە نێو کردەی ئێستا و ڕابردو.

ئەکتـەری یەکەم بە ڕاکێشـانی پەتی کەشـتیەکە، دوایـی دوەم ئەویش هەمـان چەشـن وێنـەی ماندویـی یەکـەم لـە جەسـتەی دەبینرایەوە بەراکێشـانی کەشـتییەکە ئەوسـا ئەکتەرەکانـی تر.بەهـاوارو دەنگـە سیمیوتیکەکەی سەرەتایانەوە و بەو سرودە بە هێزە بەتێکەڵی تیشک و مۆسیقا فەزایان پڕکردەوە، کەسی یەک و دوەم ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا یا باکور و باشور یان ڕاست و چەپ فەزای جێگەیان گرت، کە دەلالەت بو لە دابەشکردنی دەسەڵاتی جیهان.. .یاخود دیاریکردنی جوگرافیا.. .یا بەشکردنی میرات.. .تاد

ئەوسا کەشتیەکە وەستاو کەسەکان لەسەر ئێستا و رابردو دایەلۆژیان پێک هێنا:
(*مـن، تـۆ، لێرە، لەوێ.. .ئێسـتا) دەسـتی پێکرد، ئەمـەش واتە ئێمەی فەزایی.
هەر لێرەوە فەزا لەبێ شێوازییەوە دروست بو لەنێوان (لافاو وشکانی) هـەر لەگەڵ پڕکردنەوەی فەزا ئەو فەزا درامیەی لەئەنجامی گێڕانەوەی نمایشتەکەوە فەزای وەهمی خوڵقاند بەرامبەر بەو فەزا ڕەمزیەی کەڕو بەری شانۆی کرتەوە ئەمەش سیفاتێکە لەسیفاتەکانی شانۆی زیندو:
(*ئەم کاتە پیرۆزە نەداڵ دەبینم نەقەلەڕەش(***)
(*لەمـاوەی چـل شـەو و ڕۆژدا خـودا جیهانـی شـت هەمـو گیانـە شەڕانگێزیەکان لەمرۆدا ڕۆشتن و ئاویش هەمو ئەوانەی لەسەر زەوین لە پاشماوەکانیان پاکی کردنەوە (١١ل١٠)
جیهانبینی لەکاتێکی پیرۆز خاڵی لەبونی قەڵ و داڵ بەرامبەر بەو لافاو و شتنەوەی مرۆڤایەتی کە زەمەنی شتنەوەی جیهانە،
لێـرەوە ئـاو چەند چەمکێکـی هەیە لە ونبون و ئامادەبون کە دیسـان دەلالەتـی جیهانە.. هەروەها ونبـون و ئامادەبونی قەل و داڵ کە دەبێت ڕمزێک بێت بۆ کارەساتەکان.
ئەم ساتە پیرۆزە کە قەل و داڵی تیا نابینم، مانای بەر لەو کاتە بینیومە، هەر لێرەوە قەل و داڵ دیسان ڕەمزی دەسەڵاتن، ئەمەش بینەر دەخاتە سەر تەشکیل کردنەوەی ڕەمزەکان بەخەیاڵی خۆی، وەهم بەرامبەر بە (خوداوەند، دەسەڵات، پەیامبەر، مرۆڤایەتی، مەرگ، ژیانەوە، بون. .تاد) ئەمەش پەیوەندی هەمو کردارێکە کەلەسـەر بەهـای نامەی ڕاگەیاندن دەوەسـتێت، بەم پێیەش زانستی سیبرنیتیکا پەیوەندی بەکردارەکانی و پەیوەندی دەست گرتن بەسەریاندا و لەهەمو ئامراز و بونەوەرەکاندا ئەم پەیوەندیانەش هەر لە دەنگی ئەکتەرەکانەوە بە شێوەیەکی ئیقۆنی یاخود گرۆگاڵـی سـیمیوتیکی هاتن و لە پەیوەندی زمانە جەسـتەییەکەیانەوە پەیامنێـری ئاماژەیی (مرسـل الآشـارە) تا پەیوەندیەکانـی تر. ئەمەش لەلای(هـال) تەنیا لە نێوان ئەکتەرەکانـدا نییە، بەڵکو لە نێوان ئەکتەر و تەماشـاکاراندایە، ئەو پێوەندیەی کە لەجەستەی سـدرا بۆ جیهانگیری دیـاری دەدا.. . حەزێک بو دەیویسـت پاش شـتنەوەی جیهان دیسـان

بیگرێتەوە سـدرا چی دەویست و تێکدانی جیهانێک بۆ دروست بونەوە ؟ نەوەکانیش دەیانویسـت گۆڕان بکەن، هەمو ئەو ڕوخان و دروسـت بونەوەیەیـان دەویسـت، کـێ سـدرای کوشـت؟ ناکۆکیەکانـی نێوان وەچە لەشـەڕە شمشـێر چی پەیامێکی هەبو؟ ئەمەش لەڕێگەی کەناڵی ڕاگەیاندنەوە دەردەکەوت، هەروەک هال ئەو پێوەندیەی نێوان ئەکتەر و بینەر بەو چەند کەناڵە ڕاگەیاندنە نوێیە دەزانێت کە لەنمایشتەکەدا هەن، وەک بۆنکردن و دەسـت لێدان. چونکە لای ئەو هەمو شیکردنەوەیەکی شـانۆیی و هەمـو ڕەوتێکی نمایشـت وکۆدەکان بەڕێکخسـتنی فەزای شانۆیی و فەزای نێو کەسایەتی دەزانێت****

ئەمـەش لای ئـەو ناونانـی پەیوەندیەکانـی بونیەی هەیە، بـەم پێیەش جیهانێکی نوێ دامەزرا.. ئەم پەیوەندیانە لەڕێکخسـتنی فەزای شانۆیی لـە فـەزای سـەکۆیی و فـەزای درامـی و فـەزای ڕەمـزی و فـەزای وەهمی.. . نمایشـت بەکشـتی دیاری دەدا.. . چونکە پەیوەندیەکانی نێو کەسایەتی پەیوەندی هەیە بەهەمو نمایشتەکەوە لەئاڵوگۆڕی شتەکان و وپەیوەندی کەسـەکان و پەیوەندیەکانی تر، پەیوەندی بە تۆڕی نیشانە و ئاماژە و ڕەمز و ئیقۆنە بەو ڕوداوەی لەسـەر سەکۆ دەگێڕدرێتەوە، ئەم پەیوەندیانە لەم نمایشـتە بە ڕێکخسـتنی فەزای شـانۆ بەرجەستە دەبـو، چونکـە گۆڕانەکان لە ڕێگـەی ئەکتەر و هەمو کـۆدە لاوەکی و چونیەکیەکان بەتایبەتی ئەو کۆدانەی کە ئەدای ئەکتەریان ڕێکدەخسـت و لەنامـەی گوتاری شـانۆییەکەدا کۆیان دەکردنـەوە، چونکە گوتاری درامی تۆمار کردنی ساتێک لە ئامادە بونی فەزایی و قسەکەری درامی لەڕێگەی

(لێرە، من و ئەو)

(بۆ بەجێهێشت)

تا (لەوێ و ئەم کاتە پیرۆزە، پاکژبونەوەی ئەوان، ئەمان ئەو.. .تاد)

ئەمەش دیاریکردنی فەزا بو.

(ئەم وشکانیە) ئیرەی فەزاییمانە هەروەک حام دەڵێ:

(*مەرگ باشترە (١٢ ل٢))

ئەمانە و چەندین دایەلۆژی تر و کەناڵی تری زمانی هاوبەشی کردنی زەینی بو بۆ ئەو جۆرە نیشانە تەعبیریانەی لەنمایشتەکەدا هەبون چونکە

هەمو نامەکانی شـانۆیی شـێوازی و زمانی هەمو ڕەمـز و ئیقۆنەکان لەڕێگـەی ئەکتەرەوە ڕادەگەیەنرا، چونکە ئەکتەر داهێنەری شـتەکان و پەیوەندیەکان بو، ئەکتەر داهێنەری فەزا بو.
جگە لەوەش کردەی ئامادەبون و ونبون بەردەوامی هەبو..
(هەڵـۆ، قەل، خوداوەند، شـتنەوە، مەلیک، سـدرا، دەسـەڵات، کتێبەکە، مرۆڤایەتی، کەشتی، ئاو، مردو.)
بەرامبـەر بـە تۆفانێک کە لەڕابردو هەڵی کرد بو، لە ئێسـتادا لەسـەر زاری کەسـی قسـەکەرەوە دەگێڕدرایەوە، بەم پێیەش ئەم نمایشـتە لە ئاڵو گۆڕی دو جیهاندا، هەر ئەم ڕوداوەی کە لە ڕابردودا هەبو دیسان ئامادەگیان هەبو، بەکەسایەتیەکانیشەوە لە فەزای جێگەدا.
بـەم پێیـەش فەزای وەهمـی وێنەیەکـی گرنگ بو لە گێڕانـەوەی ئەو ڕوداوانە کە گێڕانەوەیەکی وەهمی هەمیشـە لە فەزای سـەکۆیی دەبو بەجێگەیـەک بـۆ ئێمـە لەعالەمی واقیعی، کـە ئەویش فۆتۆیـەک بو لە فەزای ڕاستەقینە، بەم پێیەش بینەران بەخەیاڵی خۆیان ئەو ڕەمزانەیان تەشـکیل دەکردەوە چونکە بینەران تاکێتـی خۆیان بزر دەکرد، کردەی دابڕانـی خود دروسـت دەبو، فەزای بەتـاڵ بە بونی ئـەو کاراکتەرانە کەواتا و دەلالەتی خۆیان دەگەیاند لەجێگەی شـانۆییەکە کە جێگەیەکی ئەفسـوناوی بـو، ئەمەش بونی ئـەو کارەکتەرانەی بەبینـەر دەگەیاند بەم پێیەش نمایشـتەکە لەجێگەی شـانۆییدا دەوری دەگێڕا و لەڕوانینی بینەردا بەکار دەهێنرا،
(ئـەو جێگەیـەی کە نمایشـتەکەی تیا دەکرێت دو بواری سـەربەخۆی ئۆرگانـی لەخـۆ دەگرێـت، ئەویش بـواری یاریەکە کە نمایشـتی تیادا بەرجەسـتە دەبێت و بواری بینین، ئەو جێگەیەی کە بینەرانی تێدایە(١٣ ل٣٤)
بەم پۆلێنکاریە دەرخستنی گوتاری شانۆییەکە دەلالەتەکانی بو لەبواری نمایشـتەوە بۆ بواری بینین، کە هەڵگری بونیادێکی گەورە بو لەڕوداوە ڕۆشـنبیری و کۆمەڵایەتیـەکان، ئەمـەش یەکەیەکی سـیمیۆلۆژی پێک دەهێنـا، چونکـە فەزایەکی بەر فراوان بوە بەشـێک لە فـەزای خەیاڵی بینەر بەو جۆرە تەشکیلیان دەکردەوە.
(ئـەو فەزا درامیەی کە دەقی شـانۆیی وێنـای دەکات کە لەم ڕێگایەوە

دیگێڕێتەوە و دەیناسێت، واتە ئەو فەزایەی کە لەسەر شانۆ هەیە بەشێکە لەفەزای ئەندێشەکردن، کە بەشێوەیەکی بینراو ویستراو دەبینرێت لەسەر شانۆ، کە ئەوە شوێنی ڕوداوە کە لەسەر شانۆ وێنا دەکرێت بە توخمەکانی دیکۆر و ئێکسسوار و جوڵەی ئەکتەر (١٤ل.٣٤)

ئەم نمایشتە لە ڕێگەی فریشتەیی ئەکتەرەوە بەو پەیوەندیەی لە ئاڵوگۆڕی بە موفرەدەوە و شتەکانەوە:

(عەرەبانە، شمشێر، گۆڕ، دار، پەت، مورو، تاج، بەرگ، کتێب.. .تاد)

ئەو ڕوداوە ئەفسانە ئامێزەی فەزای دەق بەم پێیەش پەیوەندی و گۆڕانی شتەکان و کەسەکان و ڕوداو و بەرهەم دەهات، قسەکەری درامی چرکەکانی ئێستایان تۆمار دەکرد، چرکەکانی ئەم فەزا درامیە کە:

(ئەوەتا لێرەن ئامادەن)

سدرا لێرە ئامادەیە بەکەشتیەکەوە، هەروەها لە دوای گۆڕانی کەشتی بە عەرەبانە،

حام لێرەدا هاوار دەکات. ..

یافث.. .تاد

بەو جۆرەش گوتاری شانۆییەکە دەگەیشتە ئاستە زەمەنە جیاوازە جوارا و جۆرەکان.. . لە ئێستادا ئیشیان دەکرد، ئەو زەمەنانەی لەڕابردو و داهاتودا وەک لافاوی ڕابردو جیهان، مرۆڤ، (یام) کە ڕەمزی مرۆڤایەتیە و هەروەها گەیشتن بەدەسەڵات و باوکایەتی میرات، هەمو ئەمانە لە ئێستادا قسەکەر بون، بەم پێیەش ئەو جێگەیەی لەئێستای ئامادە بوندا بونی هەبو، ئەمەش لەو فەزای جێگەیەدا توانی ئەو کردەی ئامادەبون و بزر بونە بەرجەستە بکات، چونکە فەزای جێگە فەزای ڕوداوەکانی دەق بو ، کارەکتەرەکان لەو فەزای جێگەیەدا کردەی ڕوخان و دروست بونەوەیان سازاند، چونکە جێگەی شانۆیی تایبەتمەندی خۆی لەبواری بینین و یاریەکەدا هەیە.

(بە واتایەکی تر هەمو جێگەیەک دەشێت ببێتە جێگەی شانۆ، بە مەرجێک جێگەیەکی تەواو بەجێبهێڵێت بۆ جوڵەی ئەکتەر و بونی بینەر (١٥ ل.٣٥)

دیاریکردنی جێگەی شانۆیی لە فەزای دەقەوەیە بەو پێیەش تایبەتمەندی

خۆی لە پانتایی نێوان یاری و بینیندا هەبێت.. . ئیتر فەزای شانۆ لەڕێی کەسەکانەوە جێگە ئەفسوناوی دەکات.. لەڕێی وەهمەوە.. . ئەوجێگەیەی دەکاتە جێگەیەک لە عالەمی واقیعی، ئەمەش پابەندی وەهمە لەم نمایشتەدا بەئالۆ گۆڕی نیشانە و ڕەمزەکان.. خولقاندیان وەهمێک کە لەڕێگەی خەیاڵمانەوە ڕسکا.. بەرامبەر بە کەشی نمایشتەکە. هەر بەو جۆرەش لەلاپەڕەیەکی سپیەوە تۆمار دەکرا.. چونکە هەمیشە بینەران لەکردەی ئامادەبون و بزربون دابون، هەمیشە ئەوەی بوە ئامادەگی هەبو:

(ئەو بیرۆکەی ئامادەبون و بزر بونە کە دەگاتە بەرزترین لوتکەی سنوری خۆی، بەردەوامیش ئامادەگی هەیە لە کاتی کار کردندا لە هەمان کاتدا بزر دەبێت تا دەسەڵاتی نەسەپێنێتە سەر کارەکە(١٦) ل١٠)

ئاماژە جیاوازەکانی ئەم نمایشتەش لەو کردەی ئامادەبون بزر بونەوە تۆمار دەکرا.. کە هەمیشە ئامادەگیان هەبو، ئەمەش لەهێزی دەقەکەوە سەرچاوەی گرت بو.. ئەو کودەتایەی کە دەرهێنەر لە خوێندنەوەی دەقەکەدا کردی و هەروەها کودەتای ئەکتەر بەرامبەر بە دەسەڵاتی (دەق و دەرهێنان) وە هەروەها کودەتای گشتی لەلای (من) کودەتای بینەران بەتەشکیل کردنەوەی ئەو رەمزانەی بەخەیاڵی خۆیان لە جیهان بینی و ڕوانینی خۆیان بەو کردەی نێو دەقیە و پەیوەندیەکانی کە کاریگەری تەواوی هەبو لەسەر هوشیاری بینەر، کودەتای نوسەر بۆ گۆڕانە.. کودەتای دەرهێنەر دیسان بۆ گۆڕانە، کودەتای ئەکتەر بۆ گۆڕانە.. هەمو ئەو کودەتایانە بۆ ئەو کودەتایەی بینەران.. چونکە ئەگەر بینەر نەبێت نیشاندانی شانۆ واتای نییە.

دەق.. .. .. دەرهێنان

ئەکتەر. .. ..بینەران. . .. .

هەمو ئەو کودەتایانە لە دەسەڵاتی دەق و دەرهێنان گۆڕانیان لەهەمو بنەماکانی نمایشتدا کرد.. ئەم گۆڕانەش واتایەکی نوێی بە نمایشتەکە بەخشی و بەتەواوی بە تۆڕی ڕەمز و نیشانە و دەلالەت چنرا، لە پەیوەندی ڕێکخستنی بە سیستەمی ئاماژە بەرجەستە دەبو کە ئەمەش دەبێتە بەرجەستە بونی ڕێکخستنی فەزای شانۆیی.

ئـــەم ئالْو گۆڕە هەر لە دەق و دەســـەڵاتی دەرهێنـــان بەرامبەر بە یاری کەســـەکان.. چونکـــە کارەکتەرەکان لە ڕێی داهێنانـــی خۆیانەوە توانیان ئەو گۆڕانانە بکەن، فەزا لە ڕێی داهێنانی ئەوانەوە بەرجەستە بو.

ئەمـــەش لە جێگەیـــەک کە دیاری کـــراو نەبو.. (شـــوێن کات) بوعدێکی فەلسەفی هەبو نەوەک ماتماتیکی کە (شوێن کات) دیاری بکرێت، هەروەک کرۆتۆفسکی ئاماژەیان پێدەکات. بەم پێیەش لەو جێگەیەدا ڕوداوەکانی لـــە فەزایەکی بـــە تاڵەوە خاڵی لەهەمو شـــتێک لە هەمو شـــوێنەوارێکی بینایی و دیکۆر وەک شـــانۆ تەقلیدیەکان. بەکت و پڕی لەڕێی داهێنانی کەســـەکانەوە لەپەیوەندی بە شـــتەکان و ئالْو گۆڕ یان دروســـت دەبو، چونکە لەم نمایشـــتەدا شتەکان لە ڕێی کەسەکانەوە واتای خۆیان هەبو لە ڕێی ئەمانەوە گۆڕانیان بەســـەردا دەهات، نەوەک جێگای دیکۆرێکی مـــردو بۆ جوانی. ئەم گۆڕانەش بەپێی ڕوداوەکە بەر جەســـتە دەبو. لە لافاوەوە بۆ وشکانی هاتنی کەشتی سدرا.

لافاو <____________________> وشکانی

ڕابردو< ____________________-> ئێستا

فـــەزای جێگە < _____ فەزای درامی_____ فەزای خۆرافی _____ فەزای واقیعی _______ فەزای ڕەمزی _______ فەزای وەهمی

ئەفســـانەی ئـــەم نمایشـــتە سروشـــتی لەدەقـــەوە وەرگرت بـــو ئەمەش پەیوەندیەکانـــی فەزای خورافـــی بو بە فەزای واقیعەوە چونکە لەڕێگەی وەهمەوە جێگەیەکمان لە عالەمی واقیعدا نیشان دەدرا.. چونکە وێنەیەکی وەهمی بو بۆ جێگەیەک لەواقیع.

***

ئەگەر لێرەوە لە پەیوەندیەکان، پەیوەندی شـــتەکان، موفرەدە، تیشـــک، دیکۆر، ئیکسسوار.. پەیوەندیەکۆمەڵایەتیەکان و پەیوەندیە ئایدۆلۆژیەکان و پەیوەندیە ڕۆشـــنبیریەکان بڕوانین کەلەم نمایشتەدا تۆڕێکی دەلالیان پێک هێنا بو.. لە ئالْو گۆڕی شـــتەکان و کەســـەکان و هەڵوەشاندنەوەی کۆدەکان و بەکۆد کردنیان.

چونکە شتەکان ببونە هۆکارێک بۆ ڕەوتی نمایشەکە، نەک وەک دیکۆر و شـــتێکی مردوی وێنەیی ئەمەش کـــردەی خوێندنەوەی هەمو ڕەمز و نیشـــانەکانی لە زەینی بینەردا بەرجەستە دەکرد.. چونکە شتەکان هەمو

ئەو جیاوازیانەیان دروست دەکرد و لە نێوان مرۆڤ و جیهاندا.. هەروەها هەمو کۆدە لاوەکیەکان لەو پەیوەندیە رۆشنبیریی و ئایدۆلۆژیەوە لە ئەنجامی جیاوازی و ناکۆکی کەسەکان و ئاڵو گۆڕی شتەکان.. چونکە دیکۆر هەر ساتە بەپێی ڕوداوەکانی گۆڕانی بەسەردا دەهات، دیکۆر جێگیر نەبو، لە ڕێی جوڵەی کەسەکانەوە بەرجەستە دەبو، ببوە هۆکارێک بۆ جیاوازی نەک وەک چەسپاندنی هەمیشەیی. لە شتێکەوە دەگۆڕدرا بۆ شتێکی دی.. ئاڵو گۆڕی لەچرکە ساتەکاندا دەکرد..

سەرەتا کەشتی ڕەمزی زەمەن و ڕابردویەک بو لە ئێستای ئامادە بونماندا ئەو ڕابردوە نیشان دەدرا، بەم پێیەش جێگە شوێنی ڕوداو و وێنە گرتنی توخمەکانی شانۆ بو، بەم پێیەش گوتاری شانۆییەکە پێک دەهات کە چنراوی تۆڕی ئاماژە و نیشانە و شفرە و ئیقۆنە و ڕەمزەکان بو، فەزا فەزای تەماشاکەران و تەماشاکراوان بو، بە تایبەتیش ڕەمزەکانی ئەم نمایشتە قسەکەر بون، بەردەوام کردەی ئامادە بون و بزر بون هەبو، هەمو ئەو ونبوانە دیسان ئامادە دەبونەوە لە ساتەوەختی ئێستادا.

(ئامادەگی ڕێک یەکە یەکە لەگەڵ نمایشەکەدا وەک دەستەیەک وەلامدەرە، زۆربەی شانۆکارە فۆرمخوازە مۆدێرنەکان خوازیاری وەلاوەنانی دەستەی کۆمەڵە، چونکە سەرباری لەخۆگرتنی یەکەی هۆڵی بیناسازیەکە، کە پێویستە دواتریش لە ڕوی تیۆریەوە دەست بەرداری ئەو ئەرکەی وەک تاک دەبێت کە فەزایەکی تایبەتی دیاری کراوی بە شێوەیەکی ئاشکرا هەیە، کە بەر پەرج کردنێکی تاک ڕەهەندی بەرپەرچ دانەوەیەکی ڕێژەیی هەیە دژی لێک خشاندنی مادی بەهەمو نمونەکانیەوە، هەروەها دژی تێڕوانینیشیان کە ئەنجامەکەی دەبێتە هۆی جەخت کردن لەسەر پێزانینی کەسەکەو، وەلامدانەوەی لەبری پێزانینی کۆمەڵ و وەڵامدانەوەیان لەبری کۆبونەوە و خستنە ناوەوەی شێوەیەک لە گۆشەگیری لە ئەزمونی کۆمەڵیەکە(١٧) ١٠١و١٠٢))

هاتنی بنەماڵەی سدرا بە کەشتیەکەوە جیاواز لە هەمو ڕەگەزی مرۆڤایەتی.. بە بەرگێکی ئەفسانەیی کە ڕەمزی بەرگی دەریا بون.. بۆنی دەریا و ئاویان لێدەهات.. و دەلالەتی زەمەنێکی بزر یان لێدەرکەوت.. کە ئەو ڕابردوەش لەلایەن کەسی قسەکەرەوە ئامادەگی هەبو.. هەر

لەخوێندنەوەی دالەکانی بەرگەوە تا زمانی جەستەو شتەکان هەمو لەپەیوەندیەکی دەلالیدا بون.. هیچ شتێک بە مردویی نەدەبینرا پاش بەجێهێنانی ئەرکە دەلالیەکەی دەگۆڕدرا : وەک (بەرگ، کەشتی) هێنان و لابردنی شمشێر، پەت، کتێب، مورو.. تاد

بەم پێیەش هەمیشە بینەران شتی نوێیان دەبینی.. . ئەمەش ئەو جیهانە وەهمە بو.. چونکە ئەو گۆڕانانە لەلایەن ئەو کەسانەوە بو کە لاسایی ئەم جیهانە واقیعەیان دەکردەوە کە لەجیهانی وەهمدا بەرهەم دەهاتەوە (لەڕاستیدا وەهم ئەوەیە کە دەبێتە هۆی کۆپیەکی پێویست و بەپێچەوانەشەوە گێڕانەوە ئەوەیە کە دەبێتە هۆی دەستە بەرکردنی وەهم (١٨) ل.٣٨)

وەهم لە فەزای شانۆیی خولّقا، لەو جێگەیەی کە دەقی تیا پێشکەشکرا، ئەو دەقەی کە بنەماڵەی سدرای خستە سەر واقیع و لە وەهمدا بەرهەمی هێنایەوە، ئەمەش بینەر بەخەیاڵی خۆی تەشکیلی ڕەمزەکانی دەکردەوە.

ئەو ڕوداوەی سەر سەکۆ لەڕێگەی ڕەمز و ئاماژە و نیشانەکانەوە فەزایەکی ڕەمزی بو، کە بەمانای وشە فەزای سیمیائیە، فەزای ڕەمزی لە دروست کردن و بەرهەم هێنان و داهێنانی ئەکتەرەکانەوە بو، بەپەیوەندیەکانیان و بەو گۆڕانانەوە کە لەشتەکاندا دەکرا.. نەک وەک دیکۆر، چونکە تەنیا وێنەیەکیان لەجیهان دەداینێ.. فەزا لەسەر بناغەی پێداویستی و پێشکەشکردنی مرۆڤەوە بۆ هەمو چالاکیە بیناسازی و ناوماڵ و شارستانیەتیەکان دادەهێنرا.. نەک وەک دیکۆرێکی مردو، هەروەها ئەو فەزایەی لەسەر شانۆ دەبینرا بەشێک بو لەو فەزا خەیاڵیەی کە فەزای شانۆ بەتوخمەکانی ئێکسسوار و بزوتنەوەی ئەکتەر لەسەر فەزای سەکۆیی بەرجەستەی کردبون چونکە چالاکی ئەکتەرەکان بەو گۆڕانانەوە بو کە لەشێوە و وێنەکاندا دەیانکرد، گێڕانەوەی ئەو ڕوداوە وێنەیەکی وەهمی بو بۆ جێگەیەک لە عالەم، ئەمەش پابەندی ئەو وەهمە بو کە لە فەزای شانۆییدا هەبو، بەچەمکی ئەو پەیوەندیانەی لە فەزای ڕوداو و فەزای خورافیەوە دروست کرابون، چونکە ئەم نمایشە بۆ بەرهەمهێنانی دەلالەت جەختی دەکرد.. گوتاری فەزا وچەمک و ناوەرۆکی فەزا سەربەخۆیی وەرگرت بو، ئەمەش پەیوەندییە

مەعریفیەکانی دەســازاند چونکە دەقی شانۆیی لە کرداری ئەکتەرەکاندا بەشدار بو، چونکە فەزای درامی بە شێوەیەکی گشتی فەزای جێگە بو. (خوێنــەری دەقی درامی دەتوانێت کە ئەو فەزای جێگەیە بێنێتە بەرچاو لەڕێگەی وەســفی گێڕانەوە، کە کاری نیشــانە (الاشــارات)ی بیستن و بینین و بۆنکردن و بزوتنەوەی هاوکاتی بەدوای یەکدا هات وکۆت بکات بۆ بینەر لەسۆزی شوێن کاتی دیاریکراو، لێرە، ئێمە، ئێستا.. (١٩)ل٦٠). ئەمــەش داهێنانی ئەکتەرە، هەروەک ئەم نمایشــە کە بێگومان ڕوداوی لەم واقیعەی ئێمەدا هەبو، چونکە بەردەوام هەڵگری ئەو زانیاریانە بو کە لەسەر بزر بەمەستی وەهم و ئەو قورساییەی کە هەیەتی لە سەرمان، بــەم پێیەش ئامادەگــی ون دەبو ئامادە بو بە گێڕانەوەی پەیوەندی بەو وەهمــەوە کە ڕوداوەکــە ڕەخســاندبوی، ئەمەش لەڕێــی خەیاڵمانەوە بەرجەستە دەکرایەوە هەر بۆیەش فەزای شانۆ دەبو بەوێنەی وێنەیەک، چونکە ئەو فەزایە بەشێک بو لە خەیاڵی بینەر.. چونکە فەزا شێوەیەکی ناشــێوەیی وەرگرت بو.. بەکەسەکان پڕ دەکرایەوە، بەدەستەیەکی کت و پــڕی لەپەیوەندی بەشــتەکانەوە وەک ســاتە وەختی دروســت کراو هەمیشە پەنجەرەی نوێ دەکرایەوە لە فەزایەکی خاڵی.

(گۆڕینــی شــوێنی تایبەت بەشــانۆی ئیهامی بە فەزای دروســت بونی ناشــێوەیی کــە پێک دێــت لە دەســتەیەکی کت و پڕی بۆ نمایشــکردن دەردەکەوێــت، لــە بونیــدا بە هەمان شــێوەیە نــەک وەک وێنەیەک کە نەتوانرێت دەسکاری بکرێت (٢٠) ل١٠٨)

ســدرا دیمەنێکــی نــوێ و پەنجەرەیەکــی نوێــی نیشــان دەدا هەرگیز. نەبینراو بەو ئاڵوگۆڕەی لەشــتەکاندا دەیکرد.. هەر ساتە پەنجەرەیەکی نوێ دەکرایەوە و ئەوی تر لادەبرا.

***

(*حام: بۆچی دیســان منت ڕاپێچ کردە کەشــتیەکەتەوە ؟ کە دەزانیت ئەمــە کەشــتی هەڵبــژاردە چاکەکانــە؟ ئایا یامــی برام هەڵــە نەبو کە بەجێت هێشــت تا نەبێتە خۆراکی شــەپۆلەکان؟ ئەی بۆ نەتهێشــت منی لەگەڵدا بم ؟ بۆچی ئەویشــت نەهێنا تــا لەگەڵ خۆماندا بوایە بەخۆی و گوناهەکانیەوە؟)

*سدرا (بۆیە بەجێم هێشت تا نوقم بێ لەشەپۆلی تۆفانەکەدا، تا بڵێن :

لەویَ دو پلە هەیە بۆ سزا: مردن، سڕینەوە(٢١ل١)
ئـەم ڕابردوە لـە ڕێی ئامادەگیەوە لە ئێسـتادا دەبینین (حـام) بەدوای ماهیەتی حەقیقەتدا دەگەڕیَ کە هاوتای شتێک بن لەگەڵ ئەقڵدا، هەروەک هیدجر ویستنی ماهیەتی حەقیقی مانای حەقیقەت هاوتای شتێکە لەگەڵ مەعریفە..
حـام بـەدوا گەڕانێکـی وردی هەیـە دەیەوێـت حەقیقەتی شـێوەکە و واقیعیەتی بزانێت، بەڵام سدرا دەیبەستێتەوە بەسزا و مەرگ، سڕینەوە مسخ ی بۆ داناوە.
هەر لێرەوە لەڕێگەی (بەجێتهێشـت) (نەبێتە) (لەویَ دو پلە) بەم جۆرە ئێرەی فەزایی دەگرێتەوە، واتە ئەم نمایشتە پرۆژەیەک بو بۆ تازەگەری نەک لەواتاکانی ڕابردودا نوقممان بکات، ئەمەش گرنگی فەزای سەکۆییە. وێنەگرتنـی گێڕانەوەی جێگەی وەهمی چونکە هەر جێگەیەک لە فەزای سەکۆیی وێنەیەکە لە جێگەی ئێمە لە عالەمی واقیعیدا، بەڵام ئەم جێگەیە جێگـەی خنکاندنی یام کۆییە؟ دەریا، یان جیهانێکە بوە بە دەریا؟ ! هەر بۆیـە ئەم وەهمە عالەمی واقیعی لێگۆڕین، یام ڕەمزی بەشـەریەت بو، ئەمەش ستراتیژیەتێکی نمایشتەکە بو.. بەم شێوەیە:
یام (لێرەبونی من و لەویَ بونی ئەو و تاوانبارکردنی تۆ)
ئەمانـەش پەیوەندیـان بـە داهێنانـی فەزای شـانۆییەوە هەیـە چونکە هـۆکاری شـیکردنەوەی هەمـو ڕەوتێکی نمایش کۆدەکانـی لە ڕێگەی ڕێکخسـتنی فەزای شـانۆیی و فەزای نێو کەسایەتی (بیشخصیە)ەوەیە هەر لێرەوە شـیکردنەوەکەمان دەچێتە سەر ئەو دەسەڵاتەی ڕابردو و ئێسـتا، چونکە لە دوای سدرا دەسـەڵات لە ڕێی غەریزەی لیلیث ەوەیە نەوەکان بەکوشـتنی باوک توشی گومان دەبن بەم پێیەش دوای سدرا لیلیـث لەڕێی غەریزەکەیەوە کە ژنە ئەمەش لەسـەر بنەماکانی چێژەوە سدرا وەک پەیامبەرێک بۆ ئەو بانگەوازە دیاریدەدا، ئەوەتا یامی کوڕی بەجێهێشت لێرەشدا دەسەڵات کۆمەڵێک دەلالەتی هەیە لەپشتی زەمەنی ڕوداوەکانەوە، دوای کوشتنی سدرا گومان دروست بو:
*هام کیَ ئەمەی کرد؟
*حام: کیَ ئەمەی کرد؟
*یافث: کیَ ئەمەی کرد؟

*حام: تۆ
*یافث: تۆ
*هام: ئێوە(٢٢ل٥)

هەر لێرەوە گومان و کێشەکانی دەسەڵات دەردەکەوێت ئەمەش لەڕێی غەریزەی لیلیث ەوە باڵا دەبێت.. ئەو بەغەریزەکەی هەمویان سەرقاڵ دەکات.. بە تایبەتی شەڕەکان لێرەدا گواستنەوەی دەسەڵات لە سدرا < > لیلیث لە نێرەوە بۆ< > مێ.

ئەم پەیوەندیانە لەلای لیلیث هەر لەهەڵ لەرزینی پەنجەکانی دەستیەوە و بزوتنەوەی برژانگەکانی چاوی بە تاجەکەی سەر سەریەوە دەسەڵات بو بەوپێگەیە لەڕێی غەریزەوە دەیویست کۆتایی بە نەوەکان بهێنی، ببوە شەوە ئەوە کردەی کوشتن:

(کوشتنی سدرا) و (یام لە توفاندا) و (کوشتنی حام) هەروەها یافث و عمرا..

بەم پێیەش غەریزەکەی لیلیث بۆ دەسەڵات لەڕێگەی مەرگەوە باڵا دەبو.. کوشتنی نەوەکان. بەم پێیەش ئەم نمایشتە توانی فەزایەکی درامی بخوڵقێنێ بۆ تۆڕی ڕەمز و نیشانەکان.. ئاماژە جیاوازەکانی لە لاپەڕەیەکی سپیەوە بەرجەستە دەکرا هەروەک مۆریس ڕینۆ لەسەر کۆکۆس دەڵێ:

(شانۆی نمونەیی لەلای کۆکۆس ئەوەیە کە لەلاپەڕەیەکی سپی دەچێت کە دەتوانێت هەمو ئاماژە جیاوازەکان لەخۆ بگرێت کە بێگومان ئەمانەش کەسایەتی شانۆییەکەن (٢٣ل١٢)

سدرا لاپەڕەیەکی سپی بو چونکە هیچ شوێنەوارێکی تیا نەبو.. لە فەزایەکی ناشێوەیی ڕوداوەکان بەرجەستە دەبون.. لەپەیوەندی و چۆنیەتی ئاماژە و تۆڕە دەلالیەکان لە ڕێی ئاڵو گۆڕی بەردەوامی جێگەی سەکۆیی.. ئەمەش لە ڕێی ئەو فەزا خەیاڵیەی بەشێوەیەکی ئاشکرا دەزاندرا کە ئەوە شوێنی ڕوداوە کە وێنای دەکات لەسەر شانۆ، چونکە فەزای وەهمی لەڕێی خەیاڵەوە تەشکیل دەکرێت بەوێنەیەکی خەیاڵی، ئەمەش لەو پەیوەندیانەی لەسەر فەزای سەکۆیی

(فەزای سەکۆیی ئاماژەی واقیعی دروست دەکەن لەچوار دەوری ئەو ڕوبەرەی کە جوڵەی کەسایەتیەکانی شانۆی تێدایە و توێژینەوەی ئەم

ڕەمزانە کێشە کۆمەڵایەتیەکان ڕون دەکاتەوە (٢٤ل٣٨)
ئەمەش لە فەزای سەکۆییدا هەمو پەیوەندیەکانی تیشک و ئێکسسوار و دیکۆر دەگرێتەوە بەپەیوەندی ئەکتەر بە هەموویانەوە هەر بۆیەش گرنگی فەزای سەکۆیی ئەوەیە..
لێرەدا ئەو ڕایەی ئۆبرسفیلد لەسەر برێخت گۆڕانی بەسەردا دێت، چونکە لای ئوبر سفیلد لەسەر (ون بونە) ئەم باس لەو ونبونە دەکات کە ئامادە ببێتەوە لە ئێستادا، چونکە فەزای سەکۆیی هەمیشە دەبێت زانیاریمان بداتێ لەسەر بزر (الغائب) بە ئامانجی وەهم و بەها واقیعیەکەی، چونکە لای ئەو فەزای سەکۆیی وەرگێڕانێکی مادیە بۆ وەهم و فەزا لە بنەڕەتدا تەشکیلکردنی ڕەمزەکانە ئەم تەشکیل کردنە فەزاییە پابەندە بە وەهمەوە.
(زاراوەی فەزای شانۆیی دێتە پێشەوە کە جارێک مەبەست لە جێگەی شانۆییە و جارێکیتر مەبەست لە فەزای درامی ئاوێتە بوە یان بەپێچەوانەوە (٢٥ ل٣٣)
وەهمیش لەفەزای درامیەوە سروش وەردەگرێت کە ئەم دیاریکردنی فەزایە لەلای ئۆبرسفیلد جیاکاریەکی هەیە.. ئۆبرسفیلد و بیتەر برۆک هەردوکیان لەسەر ئەوە ڕێکن کە شانۆ لەسەرەتادا فەزای بەتاڵە بەلام شانۆ کە جێگەیە دو شێوازی هەیە.
شانۆی بولیڤار کە شانۆیەکی بۆرژوازی تەقلیدیە و جێگەی سەکۆیی دیاریدەکات لەڕوی بینەران و جارێکیتر بە دیکۆر، بەلام شانۆی تەخت بەپێچەوانەوە هەر شتێک لەسەر سەکۆیە لەپەیوەندی بەردەوامدایە لەنێوان ئەکتەر و بینەر.
لەم نمایشەدا جێگەی سەکۆیی و دیکۆر دیاری کراو نەبون شتەکان لەپەیوەندی بەردەوامدا بون لەنێوان ئەکتەر و بینەردا. فەزای شانۆیی وێنەیەکی ئیقۆنی بو بۆ فەزای دەرونی و پەیوەندیەکی بەڵگەیی بەوەهمەوە هەبو.. هەمو پەیوەندیەکان ڕوداو و گێرانەوە.
ئامادەکردنەوەی ڕابردوی ڕوداوەکان وەهمێک بو کە بە دروست بونی وێنەکان لەخەیاڵدا تەشکیل دەکرا.. جیاوازی جێگەی سەکۆیی و بینین لە وەهمەوە دیاری دەدا.. هەروەک هال لە بارەی قسەیەکی ڕۆلان بارت هەروەک ئەو دەڵێت:

(فــەزای جێگەیی کۆمەلایەتــی هەوڵ دەدات بۆ گواســتنەوەی ڕووداوی کتوپــڕی کاری بیناســازی تاکــی لە ئاســتی قســەکردنەوە بۆ ئاســتی زمان(٢٦ ل ٥٠)
گرنگــی فەزا لەوەدایــە لەهەمو بنەماکاندا ســەر لە نوێ نیشــتەجێمان بکاتەوە.. شتی تازە و ڕوداوی نوێ ببینین، بەردەوام گۆڕان لەشتەکاندا هەبێت، گۆڕێک هاتە ســەر شانۆ گۆڕی سدرا بو مانای سدرا ئامادەگی هەبو.
بەر لە لافاو (سدرا ـ یام ـ هام ـ حام ـ یافث)
دوای تۆفان (سدرا ـ هام ـ حام ـ یافث ـ لیلیث ـ عمرا)
کۆتایی (لیلیث ـ هام)
سدرا لەڕێی کەسی دوەمەوە و کردەی ئامادەبون و بزر بون ئامادەگی هەبــو.. چونکــە جێگــە واتایەکی مەجازی لەســەر کە ســەکان هەبو و پەیوەندی شتەکان بەجیهانی دەرەوە، تاجەکەی لیلیث ڕەمزی دەسەڵات و جێگرتنەوەی بو، هەڵماقۆکەی بە موروەکان ڕەمزی کوشتنی نەوەکان بو یان لەهەڵبژاردنیان..
جگە لەمەش شــەڕە شمشــێری براکان (خەنجەر و پەت و شمشــێر و عەرەبانە و بەرگ و کتێب.. .هتد)
هەمــو ئەمانە دەگۆڕدران لە شــتێکەوە بۆ شــتێکی دی.. . ئاماژەی ئەم شانۆییە وەک کونزان باسی دەکات:
یەکــەم بیســتنە دوەم بینیــن، لای وایــە ئاماژە بینینــەکان هەمویان لە فــەزای جێگــەدا کار دەکەن و ئاماژە بیســتنەکان لە ڕێگــەی زەمەنەوە دەگوێزرێنەوە*****.
هەمو ئەو گۆڕان و پەنجەرە نوێیانەی کە ئەم نمایشە بەپێی ستراتیژ بو، نەک لاوەکی ئەوەش توانای کاســتی ئیشەکە بو کە توانیان ڕێکخستنی فەزای شانۆ بکەن بەفەزایەکی ناشێوەیی بەرجەستە بکەن، ئەمەش ئەم جیاوازی فەزایە لەلای ئەدوارد هال سێ شێوەی سەرەکی هەیە:
(بــواری جێگیــر و بواری نیمچە جێگیر و بێ شــێوازین، فەزای جێگیر هەمو شێوازەکانی بیناسازی ستاتی دەگرێتەوە لە شانۆدا، ئەم بیناسازیە ســتاتیەش پەیوەستە بەشێوەی سەرەکی بینایی خودی شانۆ، ڕەهەندە و هۆڵی شــانۆی فۆرمگەرایی و خانوەکانی ئۆپێرا و شــانۆ ئیتاڵیەکان..

تـاد فەزای نیمچە جێگیر هەمو ئـەو جێگایانە دەگرێتەوە کە دەتوانرێت بجولێنرێـن بەڵام ئەو دینامیکیەی تیا نییە کە لەبناغەدا هەیە، هەمو ئەو بەشانەی کە دیکۆر دەیگرێتەوە لەشانۆدا هۆکارەکانی تر وەک ڕوناکی و ڕێکخسـتنی شـانۆ و هۆڵی شـانۆی بێ شـێوەییەکان، بەڵام جۆری سێیەم فەزای ناشێوەیی پێوەندیە دور و نزیکەکان دەگرێتە خۆ لەنێوان تاک و گۆڕاوەکاندا و یەکە تایبەتیەکانی ئەمیش بەسـەر شانۆدا پەیرەو دەبێـت لـە ئالۆ گۆڕی ئیدای ئەکتەرەکان، ئەکتەر و ئەکتەر یان بینەر و بینەر ـ بینەر ٢٧ل ٩٩)

لێرەشـدا جیاوازیەکانـی نێـوان شـانۆی تەقلیـدی کـە وەک وێنـەی تەقلیـدی دەمێنێتەوە توانـای جوڵاندنیان نابێ لەگەڵ شـانۆی نوێ کە فریشتەکانی نمایش دەتوانن لەڕێی داهێنانی خۆیانەوە گۆڕانی شتەکان بکـەن.. ئەمەش دیـاری کردنی شـانۆی نوێ کە فەزایەکی ناشـێوەیی هەیـە لەپەیوەندیە دور و نزیکەکانی نێـوان تاک و گۆڕاوەکاندا و یەکە تایبەتیەکانی لێرەشـەوە گوتاری فەزا و سیستمی ئاماژەیی بەرجەستە دەبێـت.. . چونکە بەردەوام بیر یارانی سـیمیائی لێکۆڵینەوەی لەسـەر دەکەن، چونکە هەمو ئەو پەیوەندیانە تایبەتی بە فەزایی شانۆیی دەدات لەڕوی شانۆوە سـیمیاییەکانی زانستی برۆکسـیما بەرهەم هێنانێکیان بەشـێوەیەکی گـەورە هێناوەتـە دی واش بۆی دەچن کـە ئەمەبە کار هێنانـی مرۆڤە بۆ ئـەو فەزایەی کە دەوری داوە وەک کۆمەڵێک یەکەی ڕۆشنبیری درامی خاوەنی چەندین نیشانەی تایبەتە بۆ هەمو گەلێک لە گەلان ٢٨ ل٥١)

فەزای شانۆیی بەشێوەیەکی گشتی وێنەیەکی ئیقۆنیە بۆ فەزای دەرونی و تەشکیلی ئەم فەزاو پەیوەندیە بەوهەمەوە بە فەزای خەیاڵی.

سدرا لەڕێی ئەو ئالۆ گۆڕەی کە لە نمایشتەکەدا بەردەوام هەی بو هەر لەلافاو و بەر لە لافاو و دوای لافاو و سـاتەکانی ئێسـتا وئامادەبون لە دەسەڵات و غەریزە و نهێنی و ناکۆکی.. .تاد

بەم پێیەش پەیوەندی بەیەک گەیشتن دروست دەبو، هەروەک هال ئەو پەیوەندیانە دیاریدەکات : (لەڕاستیدا ئەو ڕێگەیەی کە مرۆڤ ڕێک دەخات لە فەزادا شـێوازێکە لە شـێوازەکانی پێگەیشـتن کە مرۆڤ ملکەچیەتی هەروەک بەشێک بێت و جیا نەبێتەوە لە تاکەکانی تر ٢٩ل٤٧)

ئەمـــەش پابەندە بەڕێکخســـتنی فەزا و سیســـتەمە نیشـــانەییەکان.. ئەو پەیوەندیانەی بە گشتی لە فەزای شانۆییدا پەیدا دەبن.
ئەوەتا لیلیث لە کۆتایی نمایشتەکەدا بۆ لای سدرا دەچێتەوە:
(*زەوی درەختێکە لە قوڕ و مرۆڤ لە قوڕ ڕواوە) ل١٩
کۆتایی دێنی:
(*هەستە ئەی سدرا هەستە (٣٠ل ١٩ و ٢٠)
ســدرا دەردەکەوێتــەوە واتە ســدرا لێرەیە ئامادەیە، ئەمــەش داهێنانی فەزایــە.. .. ئەمە ڕێکخســتنی گوتاری فەزاو بەر جەســتە بونیەتی، ئەم کــردەی (ئامادە بون و بزر بونە) لەئێســتای ئێمەدا ئامادەیە، ســدرا لە گۆڕەکەی هەڵدەستێتەوە < ___ >سدرا ئامادەگی هەیە.
بەم پێیەش ئەم نمایشــە ئاو بو هیچ کەســێک نەیدەتوانی دوجار خۆی بشوات سدرا(ئاو) بو.

پەراوێز

*بڕوانە سیمیاء (المسرح و الدراما) یان (الفضاءالمسرحی)

** بڕوانە ژمارە (٥٠) ڕۆژنامەی دەنگی میللەت

*** پێ دەچێت هەڵەی چاپ بێت، کە لە دەقی دەرهێنان کراوە (هذه الساعة مباركة لا ارى او نسرا او غرابا (او) یەکەم زیادە یان (ای)

****(البیشـــخصیه) زاراوەیەکی کامڵە لەنێوان کەسی شـــخصی و نمونەی بینصی بڕوانە (سیمیاء المسرح و الدراما)

***** بڕوانە الفضاء المسرحی

سەرچاوەکان

١. الفضاء المســـرحي/ اكرم اليوسف/ دراسة ســـيميائية: جلال جميل محمد/ دار المشرق/ المغرب/ الطبعة الاولى لسنة ١٩٩٤_٢٠٠٠ ص.٤٦

٢. (المكان.. الفضاء.. الحيز) من اجل الاشـــتباك الاصطلاحي/ كريم رشـــيد/ مجلة عمان/ العدد٤٣ فى كانون الثاني ١٩٩٩ تصدر عن امانة عمان كبرى ص.٨

٣. فلسفه چیست؟ مارتن هيدجر/ ت: مجيد مددى/ چاپ اول/ ت فارسى ١٣٦٧ص.١٨

٤. (المكان.. الفضاء.. الحيز) / كريم رشيد/ ص.٨

٥. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ ص.٢٩

٦. (اشـــكالية المكان) فى الفضاء نقد المسرحي/ عواد على/ مجلة عمان/ عدد٣٨ في اب ١٩٩٨ تصدر عن امانة عمان كبرى / ص٣ الفضاء ٣

٧. نفس المصدر/ ص٣٥ و ٣٦)

٨. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ نفس المصدر/ص ٥١ و .٥٠

٩. نفس المصدر/ ص.٥٨

١٠. ســـيمياء المســـرح والدراما/ كير ايلام/ ت: رنيف كرم/ المركز الثقافي العربي / الطبعة الاولى ١٩٩٢ بيروت ص ١٤٥

١١. سدرا، نص، الاخراج/ تاليف د.خزعل الماجدى/ اخراج د. فاضل خليل ص.١

١٢. نفس المصدر/ ص.٢

١٣. (اشكالية المكان) الفضاء في النقد المسرحي/ عواد على/ ص.٣٤

١٤. نفس المصدر/ص.٣٤

١٥. نفس المصدر/ص .٣٥

١٦. باحثا عن نوع من جدل مع المكان المســـرحي/ يانيس كوكس/ شـــاعر سينوغرافيا و مهندس موطن الخيال/ عواد على/ مجلة عمان، عدد ٣٦ فى حزيران ١٩٩٨ تصدر عن امانة عمان كبرى ص.١٠

١٧. فضاء المسرح والدراما/ كير ايلام/ نفس المصدر ص١٠١ و .١٠٢

١٨. (اشكالية المكان) الفضاء في النقد المسرحي/ عواد على/ ص٣٨
١٩. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ص٦٠
٢٠. سيمياء المسرح والدراما/ كير ايلام/ ص ١٠٨
٢١. سدرا نص الاخراج/ص١
٢٢. نفس المصدر/ ص٥
٢٣. باحثا عن نوع من جدل مع المكان المسرحي/ عواد على/ص١٢
٢٤. (أشكالية المكان) الفضاء في النقد المسرحي/عواد على ص٣٨
٢٥. نفس المصدر/ ص٣٣
٢٦. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ ص٥٠
٢٧. سيمياء المسرح والدراما/ كير ايلام/ ص٩٩
٢٨. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ص٥١
٢٩. نفس المصدر/ص٤٧
٣٠. سدرا نص الاخراج/ص٢٠

*لەژمارە ٤١ ی گۆڤاری رامان ساڵی ١٩٩٩ دا بڵاوبۆتەوە.

*بە ســێ ژمارەی رۆژنامەی هیومانیزم بڵاوبۆتەوە جارێکی تر کە دو ژمارەیان هەڵەی بێ سنور تیادا کراوە.بەشــی ســێی خۆم هەڵەچنیم کردوە.توانیم بە چاکی بە بەبێ هەڵە و رێکخســتنی بکەمەوە.لێرەدا بڵاویان بکەمەوە.

سیمیای شانۆو دراما

ئەم باسە خوێندنەوەو راڤەکردنی
کتێبی سیمیای شانۆو درامای
(کیر ئیلام)ە

لەناو پەرەسەندنەکانی هاوچەرخ لەسەر ئاستی زانستەکان هیچ ڕوداوێک ئەوەندەی گەشەی سیمیا کاریگەری ڕیشەیی تۆمار نەکرد بەشێوەیەکی فراوان. دەکرێت پێناسەی سـیمیا بەوە بکەین کە زانستی تەرخانکراوە (علـم مکرس) بۆ لێکۆڵینەوەی بەرهەم هێنانی واتا لە کۆمەڵگادا ئەمەش مانای پڕۆسیسـی دەلالەت و پەیوەندی یە ئەو ئامرازەی کە بە هۆیەوە واتا لەدایک دەبێت و ئاڵ و گۆڕ لە نێوانیاندا هەبێت.

بابەتەکانیشـی هەمو ڕەوتەکان دەگرێتەوە نیشانە و کۆدە کە بە کردار لـە کۆمەڵگـەو نامەکاندا کار دەکەن و ئەو دەقانـەی لە ڕێیەوە بەرهەم دێن.

لەسەرەتای ئەم سەدەیەدا پێشنیازی سیمیا کرا کە زانستێکی تەواوە بۆ نیشـانەکان.. لای (دیسۆسـۆر) و(پێرس).. لە ساڵانی سی و چلەکاندا لە کاری فۆرمالیستە چیکیەکاندا ڕەنگی دایەوە.

دوایـی لای فەرەنسـی و ئیتاڵـی و ئەڵمانـی و سـۆڤیەتیەکان و وڵاَتە یەکگرتوەکاندا.. هەتا پڕۆژەی سیمیایی جگە لە شیعرو ڕۆمان و پانتایی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی بەرز بۆوە بۆ بایەخدان بە شانۆ و دراما.

ئامانجـی ئـەم کتێبە بەسـەرا چونـەوەی ئەمانـە و بەرهـەم هێنان و

پێشنیازی ئایندەیە.
شانۆ و دراما ئەم جیاکردنەوە باوە بەردەوام داوای شیکردنەوە ئەکات مەبەست لە وشەی شانۆ ئەوەیە دەگەڕێتەوە بۆ پێکهاتەی دیاردەکان کە هاوبەشی لە مامەڵەی گەیەنەراندا دەکات واتە لەبەرهەم هێنانی واتا و گەیاندنی لەڕێگەی نمایشت خۆیەوە ئەو ڕەوتانەی کە بناغەیان بۆ پێک هێناوە.
وشەی دراما مانای ئەوخەیاڵ کردنەوەیەی وێنە کێشە بۆ نواندنی شانۆیی وە لەسەر بناغەی پێکهاتنی درامی دامەزراوە. ناونانی شانۆیی بەم جۆرە کورت دەبێتەوە بۆ ئەوەی لە نێوان گەیەنەران و بینەرانەوە دێت لە کاتێکدا ناونانی درامی لەگەڵیا نیشانەیە بۆ تۆڕێک کارکەر کە پابەندن بە خەیاڵکردنەوەی ئەکتەرەوە.
شیکەرەوەی شانۆیی دەڕوانێتە دو ڕەوتی جیاواز بۆ مادەی دەق ئەوەی لەسەر شانۆ بەرهەم دەهێنرێ و ئەوەی لەپێناوی شانۆدا ئامادە دەکرێت.بەم پێیەش (ئیلام) پێشنیازی ئەو پرسیارە دەکات: ئایا دەکرێت نوسینی هونەری شیعری (ئەرستۆ) لە زمانی سیمیایی دا دوبارە بکرێتەوە بە هەمو باوەڕە پەیوەندیەکان و نواندنەکان و خەیاڵ کردنەوە و مەنتیقی و زمانەوانی و بونیەوی لە شانۆ و دراماداا.
بونیەوەتی براغ ساڵی ١٩٣١ مێژویەکی گرنگ بو بەلێکۆڵینەوەی نیشانەی شانۆیی.. بەرلەوە شاعیریەتی درامی و زانستی وەصفی بۆ دراما و نمایشی شانۆیی لە شانۆدا لەناوەڕۆکدا پێشکەوتنیان لەسەر ڕێڕەوی ئەرستۆ بەدەست هێنا بو.. دراما بە موڵکیەتی ڕەخنەی ئەدەبییەوە پابەند بو بەو پێیەی نمایشی شانۆیی دیاردەیەکی کتوپربو بۆ لێکۆڵینەوەی مێتۆدی.. لەو ساڵەدا دو لێکۆڵینەوە دەرکەوتن بۆ شیکردنەوەی زانستی بۆ شانۆ و دراما زانستی ئیستاتیکی هونەر و دراما (اوتا کارزیش) وە هەوڵدانی شیکردنەوەی بونیەوی بۆ دیاردەی ئەکتەری (یان موکاروفسکی) ئەم دو لێکۆڵینەوەیە پیشنیازی دەوڵەمەند بونی تیۆری شانۆ و درامایان کرد لەچەرخە نوێکاندا بۆ ئەوانەی لە بونیەوێتی براغ دەرچون زانستی ئیستاتیکای (زیش) کە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بونیەوی نەبو بەڵام ئاسۆی سیمیا فراوان بووەوە لەڕێی چڕکردنەوەی قوتابخانەی براغ لە زمانی ئاساییەوە بۆ شیعر و هونەر

و سینەما و کۆمەڵیەکان بۆ دامەزراندنی بڕوای دەلالەتی شانۆیی.
بونیادگەرانی پراگ بەشێوەیەکی دوانی لە شاعیریەتی فۆرمالیستی ڕوسی و زمانەوانی (سۆسێۆر) ی بونیەویەوە پەرەی سەند.. لە (سۆسێر) ەوە پرۆژەی شیکردنەوەی ڕەوشتی مرۆڤی دەلالی و پەیوەندی لە ڕێگەی چوارچێوەی کاری سیمیاییەوە وەرگرت وە دیاری کردنی کۆی نیشانە کە لەدو چاوگەوە کار بکات و پەیوەند بێت بە هەڵگری مادەوە یان دال بە وێناکردنی زیهنی مەدلول.
(مۆکارۆفسکی) پیادەکردنی پێناسەی (سۆسێر) ی ئاسان کرد بە دیاری کردنی کاری هونەری لە سنوری خۆیدا هەمو کارێکی نمایشتی شانۆیی وەک هەمویەتی نمونەی وەک یەکەی سیمیاییە کە دەبێت دالی لەگەڵدا بێت یان نیشانە بەهۆی هەڵگرەوە لەو کارە خۆیدا کە شتێکە یان کۆمەڵێک لەتوخمەکانە.
(بیتر بۆغاتیریف) گرنگی نەخشەی بڕوای سەرەتایی بۆ سانا کردنی شانۆیی دانا، کرداری دالی بەگرنگ دانا بە ڕێژە بۆ هەمو توخموکانی نمایشت هەر شتێک لە شانۆدا هەبێت دەبێتە نیشانە.
ئەم سانا کارییە بە ڕێژەی دیکۆر تیشکی خرایە سەر.. ناکرێت لێرەدا جیاوازی لە نێوان مێزێکدا نەکەین کە لە نمایشتی شانۆیدا بەکار ئەهێنرێت بەنمونەی ئەوەی خەڵکی بۆ نان خواردن بەکاری دەهێنن.. بابەتی شانۆی مادی دەگۆڕدرێت بە شتێکی تر بۆ یەکەیەکی سیمیایی لای (ڤلرترۆسکی) یەکەی دینامی بۆ کۆمەڵێکی تەواو لە نیشانەکان بایەخێکی تایبەتە بە سیمیا لە شانۆدا پەیوەندی بە ئەکتەر و سیفاتە مادیەکەیەوە هەیە.
لەم ڕەوتەوە شانۆی مەلحەمیانەی (برێخت) ڕۆڵێکی گەورەی گێڕا بە ڕێڕەوی ئەدای ئەکتەر کە هەڵگری نیشانەی شانۆییەو خاوەنی ئیمتیازە لە لایەک کە پەیوەندیەکی ڕەمزی ڕونی هەیە و لە لایەکی ترەوە جەخت لە گرنگی ئامادەبونی مادی کۆمەلآیەتی ئەکاتەوە لە جەختکردنەوەی(برێخت) دا بۆ دراما تورجی هەوڵی لابردنی نیشانەی ڕاستەقینە دەدات کە ئەکتەر لە ئەدا غەمگینەکانیا پێی هەڵدەستێ.
لای (بیتر هاندکیە) سەرنجی ئامادە بوان ڕادەکێشێت بۆ هەڵگری نیشانە و بە شانۆیی کردنی زیاتر لە مەدلول وە ئەوەی هاو ڕەوتی درامیەتی

(هەتا بینەران هەســت بە جیهانی شــانۆ بکەن) لە هەمو ساتە وەختێکدا لێــرە واقعی شــانۆیی کار دەکات کورســی لە شــانۆدا ئەوە کورســی شانۆیە.
دەلالەتــی لە خۆگرتــن (التضمن) گۆڕانــی باڵای کــرد.. ڕۆڵی هەڵگری نیشــانەی لە هەســتان بەرامبــەر کۆمەڵێک بابەتەوە گــۆڕی بۆ ئەوەی نیشانەی شانۆیی واتای دوەم هەڵدەگرێت کە بە ڕۆڵی خۆی دەیگێڕێتەوە بۆ بەهای کۆمەلایەتی و ئایدۆلۆژی لەناو کۆمەڵدا گەیەنەران و بینەران پەیوەند دەبن پێوەی.
(بۆغاتیریف) توانای هەڵگری نیشــانەی لەســەر دال بۆ دوای دەلالەتی راســتەقینە تێبینی کرد لە دەلالەتی ڕۆشنبیری زیادەوە.. کامەیە بەرگی شــانۆیی؟ یان کامەیــە دیکۆر کــە نواندنی ماڵێک دەکات لە شــانۆ دا؟ هەر یەکێکیان نیشــانەیە بۆ نیشانەیەکی تر وە نابێتە نیشانە بۆ شتێکی مــادی.. بەرگی جەنگ خستنەســەرە بۆ پۆلی بەرگری کــە لەحەقیقەتدا دەلالەتە لە ئازایەتی یان پیاوەتی.. وە یان کەسێک لەماڵێکی بۆرجوازیدا دەلالەتی سامان و خۆبەزلزانین و چێژی خراپەیە.
دەلالەتــی لەخۆگرتن پاشــکۆیەکی ســیمیایی (طفیلی) هەیە لــە ڕێیەوە هەڵگری نیشــانەی پەیوەندی نیشــانە زۆر دەبێت.. یەک نیشانەی تەنیا بناغەی ڕێکخستنی- ناوەندیە بۆ پەیوەندی – نیشانە (هەڵگر- نیشانەی نیشانەی شانۆیی(تاج) مانای ناوەندی هەڵدەگرێت.
دیکۆر و جەســتەی ئەکتــەر و بزوتنەوە و قســەکانی بەردەوام دیاری دەکرێنــەوە لە ڕێی گۆڕانی تۆڕێک لە واتای ســەرەتایی و ناوەندیەوە.. پێویستە پەیوەندی شانۆیی واتاکانی بەرز ببێتەوە لە ئەرکە کرداریەکان.. ئەم تایبەتمەندێتیەش فرە دەلالیە کۆمەڵێکی بێ سنور لە واتای ناوەندی هەڵدەگرێت.. (بەرگ دەربڕینە لــە کۆمەڵێک تایبەتمەندی کۆمەلایەتی – ئابوری و دەرونی وە هەروەها رەوشتی.)
سانایی شانۆیی پشت دەبەستێت بە بەهای بەکۆت بونە کۆمەلایەتیەکان بەو جۆرەی تێگەیشتن لە نومایشت تۆڕێکە لە واتا وەک دەق.
بونیادگەرانی پراگ شانازی دەکرد بە توانای هەڵگرتنی نیشانەی شانۆیی و کەم کردنەوەی هۆکاری پەیوەندی ســەرەتا لە شانۆی ئەغریقیەوە و کۆتایــی بە شــانۆی هەژار ی (کروتوفســکی) کە بونیەیەکی ســیمیایی

دەوڵەمەندی بەرهەم دەهێنا.
نیشـــانەی هەمـــو بابەتیک بـــە خێراترین ڕێگە دەگۆڕدرێـــت وە زۆریان هەمە چەشـــنن.. مســـتوی شمشـــێرێک لەدیمەنێکدا دەکرێت لەدیمەنێکی تـــردا هەڵبگەڕێتـــەوە بـــە لەخاچـــدان.. وەک دیکـــۆر کە دەکرێـــت بەبێ راســـتکردنەوە لە دامەزراندنی بگۆڕدرێت بە دیوار یان شورای باخچە.. (مافســـتو فالیس) لە ڕێی پاڵتۆکەیەوە دەلالەت لە مل کەچکردنی دەکات بۆ (فاوست.)
لێـــرە هیـــچ نیشـــانەیەکی نواندنی جێگیـــری رەها نیە.. دیکـــۆری درامی پێویســـتە بە ئیمائە نیشـــانەی بۆ بکرێـــت وەک لە میمیائدا (نومایشـــتی ئیمائە وەک نومایشتەکانی شاپلن) بەهۆی ئاماژەی بێژەیی یان هۆکاری دەنگی تر(دیمەنی دەنگی) کە(هونزل) باسی دەکات : بە درامای ئێزگەیی لێرەدا یاســـای جێگر نیـــە کە نواندنی ئەکتەر دیاری بکات بۆ کەســـێتی درامی.. دەبێتە بوکە شوشە یان ئامراز.
(بروســـاک) لای وایـــە ئەکتـــەر ڕێژەیەکـــی گـــەورە تەرخـــان دەکات لە کاری ڕۆژانـــەدا بۆ بەرهەمهێنانی نیشـــانە.. دەرگایەکی وا دەکاتەوە کە ئـــاگاداری بینـــەران دەکاتەوە کە ئەم چاڵە بونی نیـــە یان بەتاڵە یان ئاو پـــڕی دەکاتەوە؟ یان ئەم دەرگایـــە بونی نیە یان دەرگایەکی دوانیە یان تاکە.. ئەمە دالەکانتە.
(لاونـــس) هەوڵی پیادەکردنی بـــڕوای هاوجوت بون دەدات یان لێکچون لە نێوان نواندن و ئەکتەردا(شـــتی لێکچو) کە هەڵگرانی نیشـــانە شیاوی ئاڵوگۆڕن.
نواندنی شـــانۆیی دەگەڕێتەوە بۆ ئاڵوگۆڕی توخمەکانی شانۆ.. کرداری بـــە کۆد بون لە ڕێـــی ڕەوتەکانەوە یەکـــەی ســـیمیایی وەردەگرن.(کام دەرگا؟) لـــە ڕێـــی ڕەوتی زمانەوانیەوە یان ئیمائـــی دەلالەتی دەکرێت.. نەکو بەهۆی ڕەوتی بیناسازی یان وێنەیی.
ئەوەی جێگەی بایەخە نیشـــانەی پێبکەین بەڕێژەی کۆدە – پاشکۆکانی گواستنەوەی ئاسۆی سیمیایی یەکێک لە بابەتەکانی دەرهێنانی (لاونس) جەدلیەتی نێوان مردو زیندوە یان لەنێوان خودی و بابەتی لە شانۆدا.. کاتێـــک کـــە بیر لەنواندنـــی درامی دەکەینـــەوە ئەویش خـــودی کارکەر کـــە ئەکتەر بەرجەســـتەی ئـــەکات وە ئەو بابەتانەی پێـــوەی پابەندە کە

لەڕێیەوە هاوبەشی کردار دەکات.(ڤلترۆسکی) ئەمەی گۆڕی بە چەمکی شیکردنەوە زیاتر لەوەی کە چەمکی گەیاندنی خودی – بابەتی بێت کە لەڕێیەوە هەمو هەڵگرانی نیشانەی شانۆیی و ئەوانی تر لەڕەوتی نواندندا دەجولێنەوە لێرەدا ئەکتەر کار دەکات بە کردار کە بەشێکە لە دیکۆر.
ڤلترۆسکی نیشانە بە زۆر لە ئەزمونەکان دەکات کە ناونراون بە پێشڕەو لە شانۆی سەدەی بیستەم کە لەسەر بناغەی نۆژەن کردنەوە بۆ ئاستی کار کەر بۆ سانا کردن وە دابەزاندنی ئەکتەر لە بەرامبەر“ هێزی کرداردا ”. نیشانە بە وێنە دەکات لە ڕێکخستن و هەناردەکردنی هێشویی دا کە سەرنجی ئامادەبوان ڕادەکێشێت.
بەکارهێنانی فیڵی زمان بە ڕێگەیەک سەرنج لەگەڵ خۆیدا ڕادەکێشێت. ئەکتەر کە ڕۆڵی سەرەکی دەبینێ لە ڕێکخستنی هێشویی سەرنجی بینەران ڕادەکێشێت.
کارکردنی ئەکتەر بەشێکە لە دیکۆر.. ڤلتروسکی دەڵێت: سەرنج بەکاتی جێگیر دەبێت یان بەدرێژایی ماوەی نمایشت لەسەر دیکۆری بەهێزو سەربەخۆ وەکو دیکۆری (بیسکاتۆر و گریک) یان کارتێکەریە ڕوناکیەکان وەک ئەزمونەکانی (ئاپیا) یان لەسەر دیاردەیەکی جیاواز لە ئەدای ئەکتەر وەک ئیمائە وەک ئەزمونەکانی(مایرهۆڵد) یان (کرۆتۆفسکی.)
بیری (ئکتوالزاتسیە) لە بیری تایبەت بە فۆرمالیستی روسیەوە نزیکە تا ڕادەیەکی زۆر ئەویش (ئوسترانانیە) رەوتی باوێتی یان نامۆ بوونە ئەمیش فراوان بوونی سیمای دیاردەکانی نمایشتە یان سەربەخۆیی یە.. ئەمیش بە دروستکردنی ماوە لە نێوان توخمەکان و پاشکۆ بە کۆت بووەکاندا.. بینەر وا هەستدەکات تێبینی هۆکارە سیمیایی یەکان دەکات وە سەرنج دەداتە هەڵگری –نیشانە و پڕۆسیسەکانی ئەمەش یەکێک لە ئامانجەکانی شانۆی مەلحەمی برێخت بو..
وەرگرتنی بیرو و بڕوای شکلاَنیەتی روسی بوو.. برێخت دیاری کردنی بۆ کردار (ڕێگە بۆ ڕاکێشانی سەرنجی من) بو یان ڕاکێشانی سەرنجی کەسێکی تر بۆ شتێک.
هەناردەکردنی شانۆیی چوارچێوەگرتن بە شێکی بچوک لە نمایش دەخوازێت.. لەلای برێخت بە دابڕانی لە پاشماوەی دەقە.. ئەمەش

هاوکێشــە دەکاتەوە بە کــرداری ئاگادار کردنەوە لە نێــوان نواندن کە ڕووداوە وگەشــە دەکات.. (نیشانەی دەرخستن) وەکو بەدەستی دێنێت کاتێک کە ئەکتەر بە تەنیایی شــوێن ئەو شــتە دەکەوێت کە ڕو دەدات. یان بە زنجیرەیەک فێڵ کە دورخســتنەوەی بزوتنەوە و کارتێکەرەکان بزوتنەوەیــان خاو دەکاتەوە.. گۆڕینی تیشــکی کتوپڕ پانتایی نواندنەکە غەمگیــن دەکات.. ڕیبشــارد فۆرمــن دەرهێنــەری ئەمریکــی فێڵــی چوارچێوەگرتنی بەکارهێنا لە شــێوەی بینین و بیســتندا کە بناغەیەکی ئوسلوبی جیاواز بێ بۆ بەرهەمەکەی.

بیری ڕێکخســتن و هەناردەکردنی هێشــویی دەگەڕێتەوە بۆ ئوســوڵی زمانەوانیــەکان جگە لەوە بە خوازراوەیەکــی جێگەیی دادەنرێت.. بەڵام فێڵ لە داڕنینــی باوێتی بێژەی زمانەوانی بەکار دەهێنرێت بەو جۆرەی لــە ڕەوتێکــی ترەوە کار لە دراماداا بکات.. ئەمەش ڕێگە بەوە دەدات کە نیشانەی زمانەوانی لە پێشەوەی نمایش جێگە دەگرێت.. چوارچێوەگرتن بۆ زمان بەردەوام بەکار دەهێنرێت بەهۆی پشــت زمانەوە شــێوەکانی بەدواداچوونــی تر کە پێگــەن بۆ دایەلۆژی درامی بــۆ ماوەیەکی درێژ بەڵام مەبەستی نامۆ بوون لە پاشکۆی واتاکەی و زیاد بوونی غەمگینی بە شــێوەیەکی ڕیشــەیی ئەو ناواتا کردارییە کە ئالفریدجاری بە زۆری بەکاری دەهێنا وە هەندێک جار شکســپیر دوای ئــەوەی بونیادگەرانی پراگ لە دواییدا کێشــەی ساناکردنیان بە کەمی تەرخانکرد هەتا ڕۆلآن بــارت بــە شــێوەیەکی تورەیی نیشــانەی بە کۆی شــانۆ کــرد کە ناو نراوە بە(فرەیی دەنگە ڕاگەیاندنە کرداریەکان) بە چڕی لە نیشــانەکان.. سروشــتی نیشــانەی شــانۆیی ئەگەر لێکچوو یان ڕەمزی یان پێکهاتن بێت.. وە دەلالەتی نامەیی ئەگەر ڕاستی بێ یان بە لەخۆگرتن هەمو ئەم بابەتە بنەڕەتە سیمیایانە لە شانۆدا هەن.

لای کاوزان جەختــی کــردەوە کە هەموو شــتێک لە نواندنی شــانۆیدا نیشانەیە وە سەر لە نوێ چەمکی گواستنەوە و دەرفەتی بە لە خۆگرتنی بونیەوی کردەوە هەوڵی دا پۆلینکاری بۆ نیشانەی شانۆیی و ڕەوتەکان و دیــاردەکان دابمەزرێنێــت.. وە هەوڵی دا پۆلینی دیــاردەکان بکات و جیاکردنەوە لە نێوان نیشــانەی سروشــتی و نیشانەی دەستکرد کە لە

ئامادەبوون و ونبوندا لێکدەدرێنەوە.
لای وایە نمایشت نیشانەی سروشتی دەگۆڕێت بۆ نیشانەی دەستکرد.
ئیقونە و بەڵگە و ڕەمز سێ پاشکۆ نیشانە ناسراوەکەی کە پیرس پێشنیازی کرد.
ئیقونە نواندنی بابەتەکەی دەکات (لە بناغەدا بەهۆی هاوشێوەوە لە نێوان هەڵگری –نیشانە و مەدلولەکەی.. نیشانەیەکە دەگەڕێتەوە بۆ بابەت کە دەلالەتی لە سەر دەکات.
نمونەی نیشانە ئیقونیەکان کە پیرس بیریان دێنێتەوە وەکو نەخشەی وێنەیی کە تا ڕادەیەکی زۆر ئەو هەستە ون دەکرێت کە هەمان شت نەبێت. وە وێنەی فۆتۆغرافی لە نێوان سێ جۆری جیاواز لە ئیقونەدا جیا دەکرێتەوە.. وێنە و نەخشە و خوازراوە.
ئاگادار.. ئەو نیشانەیەیە کە دەگەڕێتەوە بۆ بابەتەکە کە لە ڕاستیدا بە هۆی کاریگەر بونیەوە پێی نیشانەی بۆ دەکات.. لەتردانی ڕۆیشتنی دەریاوان دەلالەتی پیشەکەی دەکات.. لێدان لە دەرگایەک نیشانەیە بە بونی کەسێک لە دەرەوە.. وە ئامرازە ئاماژەییە بێژەییەکان وەکو ڕاناوی(من)و (تۆ) و ناوەکانی ئاماژە وەک ئەمە و ئەو ساتەوەختی (جێگە و زەمان) وەک (لێرە) و (ئەوێ) و (ئێستا).. .هتد.ڕێژەی هاوشێوەیی.
ڕەمز.. لێرە دەبێت پەیوەندی نێوان هەڵگری-ئاماژە و مەدلول پێکهاتنی فەرمی بێت.. ئاماژەی زمانەوانیە.. شانۆ مەیدانێکی تەواوە بۆ ئیقونە..
پانکوت بڕوای پێرسی پیادەکرد و ئیقونەی بە نیشانەی شانۆیی وەرگرت:
ئیقونەی بنەڕەتی لە شانۆدا جەستەی ئەکتەر و دەنگەکەیەتی.
جولیان بک و جودیت مالینا لە دوای شەستەکان ئەوەیان پیادە کرد کە هاوشێوەیی لە نێوان نیشانە وبابەتدا ئەرکێکی ڕەهایە.
پاتریس بافیس لای وابو :زمانی ئەکتەر وەک ئیقونە کار دەکات.. بەشێکی زۆر لە دەوڵەمەند بونی نمایشی شانۆیی دەگەڕێتەوە بۆ یاریکردن لە گۆڕانی ڕێژەی پیشەی سیمیاییدا.ڕوبرت ویلسون لە نمایشێکا لە شیراز شاخە ڕاستەقینەکەی بە ڕۆڵی دیکۆر دانا وبەشێکی بە جەستەی مرۆیی و ئاژەڵی بۆ کۆمەڵێک دەوری جیاواز تەرخان کرد و بەشێکی تری بۆ خەڵک و دایناسۆر و کەشتی نوح.. .هتد.

پیـرس ئیقونەی بۆ سـێ بـەش جیاکـردەوە ئەویش وێنەو نەخشـە و خوازراوەیە.شـانۆی پانتۆمایم یان سریالی دەتوانن شێوەی مێزێک بە نەخشە دیاری بکەن.وەکو شانۆی بەتاڵ دەگۆرێت بە گۆڕەپانی کوشتار یان بەندیخانە.. .هتد.

لای پیرس دەربڕین ئەو فیکرەیە کە لە نیشـانەوە هەناردە دەکرێت.بەو جۆرەی هەر شتێک رێگەی دامەزراندنی وێنە بدات لەلای بینەر.

ئـاگادار وەک ئیقونە نین.. بۆ نمونە بـەرگ دەلالەتە لە بەرگی نمونەیی درامی لە هەمان کاتدا بەڵگەیە لەسەر پیشە و پایەی کۆمەلایەتی.

هەمو پاشـکۆ نیشـانەیی رەمزی و ئیقونی وئاگادارەکان دەبێت لە یەک کاتـدا لـە شـانۆدا ئامادەبـن.. هەمو ئیقونـە و ئاگادارەکان لە شـانۆدا گرنگیـان هەیە لە سـەر بناغـەی پێکهاتن. لای جاکۆبسـۆن ئالوگۆڕی خوازەیی(مجـاز) قوتبێکی بنەڕەتی پێـک دەهێنێت.پۆلێنی قوتبەکەی تر بـە هۆی وێنـەی رەوانبێژیەوە دەکات.بەنمونە کۆشـکی سـپی پێگەی سـەرۆکی وڵاتـە یەکرتـوەکان دەگرێتـەوە.لای وایە هەمیشـە واقیعی مەجازیە و رەمزی خوازراوەیە استعارە.

هونـزل ئامـاژە دەکات بەخـوازەی شـانۆیی وەک نواندنـی گۆڕەپانی کوشتار بەهۆی چادرێکەوە وەیان کەنیسە بەهۆی بورجەوە.

شـاردنەوە.. کاری سـاناکاری شـانۆ باوەڕی بە دەرخسـتنی بابەت و رودواوەکان هەیە.. وە هەمو نمایشت لە بەردەم ئامادەبوندا ئەمەش نمایشی شانۆیی لە رۆمان جیا دەکاتەوە کە هەڵدەستێت بە وەسفکردن.

بـەم شـێوەیە ئیلام بە قولی بـە ناوەرۆکی کتێبەکەی توانی شـانۆمان نیشـان بدات وەک دروسـت بـون و هەمو قۆناغە گەشـە کردوەکانی و بـەرەو پەیوەنـدی شـانۆیی وکـۆدە و رەتەکان و دەقی نمایشـت و راگەیاندن لە شانۆ و نامەو گوتار و دەق و مەنتیقی درامی و بوارەکانی تر شی بکاتەوە و شانۆ وەک هونەرێک کە هەڵگری گۆڕانی هەنوکەییە نیشانمان بدات لە هەمو پەیوەندیەکانی بە گەیەنەر و بینەران.. بەکورتی ئـەم کتێبە ئەزمونی مێژوی گۆڕانی شـانۆ و تیئۆرێزەکردنی گۆڕان و خاڵی کارکردن و وەرچەرخانیەتی لە هەمو سـەردەمەکاندا تا ئێسـتا و ئەوەندە پڕ بایەخە هیچ نوسـینێک نیـە بتوانێت حەقی بەهای ئەم کتێبە

بدات و بەشـــەکانی تر کـــە زنجیرەی پێکەوە بەســـتراون بە خوێندنەوە حەقیـــان نادرێتـــی لەبەر ئەوەی تـــەواو گران و پێکـــەوە لچکاون وەکو تەونی جاڵجاڵۆکە لە شـــیکاری زانســـتی سیمیا و شـــیکردنەوەی هەمو پانتاییەکانی نمایشت.. پڕە لە هێڵکاری و نەخشە و موفردە و فەرهەنگی شـــانۆیی کە پێویســـتە وەک خۆیان وەربگێڕدرێن کە ئەمە پرۆژەیەکی گەورە و گرنگیە بۆ شانۆی کوردی ئەگەر وەرگێڕێکی باش بەهاوکاری چەند کەسێک بیکات.

ســـەرچاوە سیمیاء المســـرح والدراما: کیر ئیلام: ترجمة وتعلیق رئیف کرم: المرکز الثقافي العربي الطبعة الاولی ١٩٩٢.

لە رۆژنامەی ئاسۆ ژمارە لە ٦ی٢٠٠٨ بە زنجیرە بڵاوبۆتەوە.

خوێندنەوەی جەستە
لەبونیادی شانۆدا

لێرەوە لەیەک رســتەی(نۆرمان مارشــاڵ) ەوە ســەردەقی باسەکەمان دەشکێنین:
(شــانۆی راســتەقینە ئەو شــانۆیە کە هونــەر بێت لــە ناوخۆیدا، وەکو مۆســیقا و ئەپەرتمان خاکێکە هەتا ئێســتاش نەدۆزراوەتەوە و بەچەند نەوەیەکی تریش نادۆزرێتەوە١).
کاتــی خۆیەتی ئەو پرســیارە ســەرهەڵبدات کە شــانۆ بەبــێ ئەکتەر و هونــەری نواندن چی دەمێنێتەوە.. دیکۆر و مۆســیقا و کەرەســتەکانی تــر.. ئەم پرســیارە بــەرەو گەڕانێکــی مەعریفانە پەلکێشــمان دەکات.. گەڕانێکی سەرتاســەری لە هەمو پێکهاتەی شــانۆ لــە روی ئەنتۆلۆژی و سۆســیۆلۆژی و دەرونناسی و ئیســتاتیکا و فەزا و هونەر و.. .هتد.. ئەمەش لەو هێزەوە هێڵی ســەرەتاییمان دەداتە دەست و بونیادی کارە مەعریفیەکە دەخاتە بەر پرۆسێسی خوێندنەوە کە زمانی جەستەی ئەو ئەکتەرەیە کە هۆڵی شــانۆ دەکات بە ســارایەکی تۆفانــاوی.. هەر بۆیە تیشــکی سەرنجمان دەخەینە سەر جەستە(الجســد)لە رێگەی بزوتنەوە

و ئاماژە و نیشانە دەلالیەکانەوە بینای کارە هونەریەکان بخوێنینەوە.. چونکە بینەر وەکو منداڵێک کەسێتی خۆیان بزر دەکەن لە بینینی ئەو کاراکتەرەی کە کەسێتیەکی ترە.. لێرەوە خۆرافە (اسطورة)ی نێوان بینەر و نواندن پەرە دەسێنێت.. ئەکتەر بە زمانی بێژە و جەستە و یاری هونەری دەبێتە هەڵگری پرسیارە مەعریفی و بینەر دەخاتە ناو کەشێتی و تۆڕە دەلالیەکانی شانۆوە.. کەسێتیەکان نهێنی و دەرونە پەنگ خواردوەکانیان دەدۆزنەوە.. سەر لەنوێ لەدایک دەبنەوە.. بەبینینی کۆمەڵێک ئەکتەر کە رەنگی هەوێنی مرۆڤایەتی هەڵدەگرن.. نواندنیان کردۆتە پردێکی هونەری لە ئاڵوگۆڕی نێوان تاک و کۆمەڵدا یاری دەکەن.. ئەوەش پەیوەندیەکی هونەریانەی واقیعیە.. بینەر ژیانە راستیەکانی خۆی لە بەرامبەر فۆتۆگرافی رابردو بۆ ئێستا و تیشکی ئاسۆیی داهاتودا بزر دەکات.. دەچێتە کەسێتیەکی تر.. ئاسۆیی یاخود سەردەم.. لە رێگەی هۆشەوە (وعی) جیهان بینی و روانینەکانی ژیانی لەگەڵیدا یاری دەکەن.. چێژی هونەری لەکاری هونەری لەحاڵەتە (سایکۆلۆژی) دەرونیەکانەوە پەیدادەبێت.. کاتێک کە خودی مرۆڤ لێی تێدەپەڕێت.. داهێنان لە کاری هونەریدا پرۆسیسێکی دۆزینەوە شتی نوێیە کەلەوەبەر نەبوبێت ئەویش لەو ساتەدایە کەمرۆڤ لەرێگەی هۆشەوە کۆمەڵێک یاسای ئیستاتیکی دابهێنێت.. بەجۆرێک کە بینەر هەست بەبینینی جیهانێک بکات لە بەردەمیدا شتی دوبارە بو نەبینێ.. جیهانێک بێت بەمانا ئەنتەرپۆلۆژی و ئیستاتیکی و تەکنۆلۆژی و فەلسەفی و کۆمەڵایەتی و زانستی نوێ.

ئاهەنگسازی بینەر و ئەکتەر بیروباوەڕ و داهێنان و هەستکردنە.. چێژی بینەر لەوەوە دەست پێدەکات کە هۆش و ئەزمونی خۆی بەکار بهێنێت ئەوسا دۆزینەوەی کارە ئیستاتیکیەکانی هونەر بکات.. چونکە هیچ کات نابێت هونەر کاری تەقلیدی دوبارە بکاتەوە، یاخود هەڵبستێت بەنوێکردنەوەی کۆن.. بەڵکو هەمیشە دەبێت داهێنەری پرۆسەیەکی نوێ بێت بەهۆی هۆشەوە هەوڵی دۆزینەوە بدات.. چونکە ئەو پرۆسە گرنگەی کە چێژ لە هونەردا دروست دەکات هۆشی کەسێتیە.. ئەمە سەرەتای ئەو لەدایک بونەیە کەلەپانتایی شانۆدا دەڕسکێن.. بینەر سەیری ئەو کەسێتییە دەکات کە لەسەر شانۆکەوە دروست دەبێت..

بون لەنەبونەوە(الوجود من اللاوجود) ئەکتەر لە چرکەی لەدایکبوندا لە روانینی بینەردا لەدایک دەبێت.. لەنەبونەوە دێتە بون.. ئەکتەر لەم ساتەدا وەکو کەوتنە خوارەوەی ئادەم و حەوایە بە پەیامی خۆیانەوە بۆ سەر زەوی.. نەکو هەست بەوە بکەن کەنواندنێکی تەقلیدی بۆ بینەر دەکەن.. پێویستە لەوسەر زەوییەی کەلەدایک دەبن.. لە(نەبونەوە بێنە بون) بەپەیامەکەی خۆیانەوە یاری راستەقینەی ئەو ژیانە بکەن.. ئەکتەری بەتوانا لەگەڵ خەون و روانینە راستەقینەکانی ژیانیدا سەر لەنوێ لەدایک دەبێتەوە.. ئەمە دەمانگەیەنێتە سەر خوێندنەوەیەکی مەعریفیانە.. گەڕان بەدوای ئەو رەگەی لەمنداڵدانی شانۆدا لەدایک دەبێت.. پەیوەندیەکانی نێوان وەرگر و ئەکتەر ئەو نیشانە و زمانەی کە لەجەستەوە دروست دەبێت ئەوە کەم تا زۆر لای ئێمە نەدۆزراوەتەوە.. روانین تەنها لەسەر رواڵەت و کارە مردوەکان بوە.. بەبێ ئەوەی رەخنە چێژی خۆی وەرگرتبێت.. جوڵە و نیشانە و دەلالەتە قوڵەکانی شانۆیی دۆزیبێتەوە.

هەتا ئێستا رەخنەی شانۆی کوردی خۆی نەداوە لەقەرەی دەلالەت و ئاماژە و نیشانەکانی جەستە.. نەیتوانیوە بونیادە دەلالیەکانی بدوێنێت.. رەخنەیەکی ئیفلیج بوە و تەنیا وەسف و ستایش و روخانێکی دەرەکی بوە هیچ پەیوەندییەکی بەجەستە وخوێندنەوە و بون و نەبونیەوە نەبوە.. تەنیا چەند رستەیەکی سواو و بێکەڵک و مردو بوە.. کە توانای پێکهاتە و دۆزینەوەی دەلالەت و سیمۆلۆژی نەداوە لەناو بونیادی کارە هونەرییەکاندا.. تەنانەت قسەکردن لەسەر دیکۆریش هەر رستە بێکەڵکەکان بون.. ئیدی کێشەی جەستە لەناو پانتایی کارە شانۆییەکەدا.. وەک تر لەسەر ئاستی رەخنە و لێکۆڵینەوە هیچ خوێندنەوەیەکی مەعریفیانەی لەسەر نەکراوە.. ئاشکرایە جەستەش وەک جەستەیەکی سەردەم ئیستاتیکای سەردەمی نەبەخشیوە.. بینەر نەیتوانیوە چێژی لێ وەربگرێت.. توشی تێڕامان بوە.

جەستە فەزای شانۆیی پڕ دەکاتەوە لەگەڵ یاریە هونەرییەکاندا پردێکی هونەریانە لەگەڵ بینەردا دروست دەکات.. ئەمە بەرەو کێڵگەیەکی مەعریفیانە دەمانبات هەتا لەو تەوقە تەقلید ئامێزە دەربچین و بتوانین خوێندنەوەیەکی مەعریفیانەی جەستە بکەین.. ئەکتەر لەدایک بونێکی

هەمیشـــەییە لە مندالدانی شـــانۆدا: دەبێت هەمیشە بیر لەلەدایک بونێکی نـــوێ بکاتـــەوە.. لە زمان و جوڵەی جەســـتە و بیر و ریتواڵ و هونەری شانۆدا پێویستە لەبەکارهێنانی زمان و لەنواندنی خۆیدا لە کۆئەندامێتی (فیسۆلۆجیا) بپەڕێتەوە بۆ دو حاڵەتی سەرەکی:

یەکەم/پاراستن و ئەفراندن و داهێنانی جوانکاری.

دوەم/ داهێنانـــی زمانێکی نـــوێ وەکو فرۆ بێافرێنـــێ لەرێگەی دەنگ و ئاماژە (الاشارە) و جوڵەی جەستەییەکەیەوە.. چونکە ئاماژە پرۆسیسێکی هونەریانەیە لە دۆزینەوەی ناخە خەفە بوەکەی ئەکتەردا.لێرەوە جەستە بەدەنگ و نیشـــانە دەلالەتەکانی خـــۆی بینا دەکات و تەواو کاری جوڵە و نیشـــانە و دەلالەتەکانـــی تری کارە شـــانۆیەکەیە.. بینـــەر دەخاتە ناو کەشـــێتی و فەزای شـــانۆکەوە.. کە یەکەم شـــت لەهۆڵێکی شـــانۆدا لە دەلالەتی کارە شـــانۆیەکان پێک هێناوە.لەناو کەشێتی شانۆوە دیکۆر و دەلالەتەکانی بەوەرگر دەگەیەنێت.

دیکۆر رەمزە بۆ واقیع بینەر لەناو خەیاڵ و کەشـــێتی یەکی ســـەرەتایی دا دەخاتـــە ئاهەنـــگ ســـازی.. چەنـــد چەمـــک (مدلول) دەخاتـــە بەرچاو لەنێوان شـــتەکانی واقیع دا توشـــی سەرسورمان دەبێت.. چونکە دیکۆر تەعبیرکردنە لەمەجاز.. لەســـەر واقیع.. بنەمای چەمکەکانی بۆ دروست دەکات.. بینـــەر دەخاتە بیـــرو خەیاڵ و تێڕوانینێکـــی فراوانەوە.. چونکە شـــانۆ واقیع وەکو خۆی نیشـــان نـــادات بەڵکو نمونەیەکـــە لێی.. لێرەوە پەیوەندی نێـــوان هونەر و واقیع پەیوەندیەکی مەعریفیانەیە لەناوەوەی کایە ئەبستیمیەکانی عەقڵی مرۆڤایەتیدا کار دەکات و ئامانجی ئەبیستیم و شیکردنەوەی واقیعە ئەم پەیوەندیە لەنێوان کارە هونەریەکە و واقیعدا.. ئەوی گرنگە داهێنانی جیهان بینی و کاری هونەریانە تەواو کاری لەناو کارە شـــانۆیەکەدا.. سەرپەرشـــتی کەری دیکۆر دەبێت داهێنەرێک بێت نەوەکو تەنیا دیکۆرێک دروست بکات.. چونکە دیکۆر تەنیا بۆ جوانی و دەلالەتی مردو نیە.. بەقەد ئەوەی پەیوەندی بەبینای کارە شانۆییەکەوە هەیە.. ئەگەر شـــانۆ جەستەیەک بێت ئەوا دیکۆر ئەندامێکیەتی.. دیکۆرو جەدەلیەتـــی بەشـــانۆوە زمانێکـــە.. چونکـــە دەلالەت دروســـت دەکات.. ئەمەش لەناو زمانی شـــانۆدا دەبێتە یەک زمان کە دەبێتە زمانی شانۆ.. ئـــەم پەیوەندییەش لەســـەر ئاســـتی هونـــەری و ئیســـتاتیکای هونەرە..

قوتویەک لەســەر تەختی شانۆیە دەیان پرسیار دەخولقێنێت,کەلەسەر.. دەست و پەنجە.. پێست.. تەناف.. هتد.. ئەمانە دەبنە هۆی ئەوەی مێشک بوروژێنــن بۆ گەڕان بەدوای بنەماو بونیادی ســەرەکیدا.. ئەوانە هەمو تەنیــا دەبنە ئەو وروژانــە.. ئەمانە وەکو وێنەیەکی نیشــتەجێ.. جێگر.. دەمێنێتەوە ئەگەر ئەکتەر گیانیان بەبەردا نەکات.. گیانی زیندوی ئەوان لەگــەڵ گیانی ئەکتــەردا دەخوێندرێتــەوە.. مانــاو دەلالەتەکانی خۆیان بەکاملی دەردەخەن.. چونکە دیکۆر لەگەڵ کەشێتی و جوڵەی جەستەدا دەلالەتەکانــی دەخوێندرێتــەوە و مانای خۆیان دەگەیەنــن دەلالەیەکی وەســتاو یان وێنەیەکی نیشــتەجێ بەرەو جوڵەو بنەمای خوێندنەوەی بــەرەو ئەوەی کامڵ ببێ و بکەوێتە ژێــر روانینی بینەر.. بخوێندرێتەوە بــەو جۆرە بــەرەو دەلالەیەکی جــولاو و بــەردەوام کاری تەواوکاری خــۆی دەکات.. پەیوەنــدی زیندوانــەی نێوان دیکۆر و بینــەر لەرێگەی ئەکتەرەوەیــە.. کە تەعبیر دەکات لەکرداری شــانۆیی(فعل المســرحیە) ئەمەش لە شــانۆدا پێویستی بەگۆڕانێکی بنچینەیی و سەرتاسەر هەیە.. دیکۆر لەشــانۆدا نابێــت دیکۆرێکی وەســتاو بێت هەتا کۆتایــی.. ئەمە لەلایەک شــوێن(مکان) دیاری دەکات بەواتایەکــی تەقلیدی (ماتماتیکی) نەکو(فەلســەفی) لەلایەکی تریــش رەوتی درامی شــانۆکە دەکوژێت و ئیســتاتیکای ئەکتەریش لەچێژێکی سەرتاســەری دەخات چونکە شانۆ هەڵگری سیمۆلۆژیە، هەمیشە دەبێت ئەو بونیادی شانە(خلیە) زیندوبن.. دەبێت شــانۆ لەو رەوتە تێپەڕێت کەبەرەو ڕەهەندی فەلســەفی بڕوات وەکو(کروتوفسکی) ئاماژەی بۆ دەکات.. دەبێت دیکۆر بەپێی دیمەنەکان گۆڕانــی تێبکەوێت، لەگەڵ هەر دیمەنێکیشــدا بەپێــی دایەلۆژ و گۆڕانە بنەڕەتیەکان لەرێگەی تیشــکەوە گۆڕانی خۆی وەربگرێت.. دەرهێنەری زینــدو لەگــەڵ رەوتــی زیندوێتــی شــانۆکەیدا دەژی هەتــا کۆتایــی.. ئەکتەری زیندوش جوڵەکانی جەســتەی بەپێی هەمو دیمەن و کەشێتیە ســازێندراوە گۆڕاوەکەی تیشک و دیکۆر دەسازێنێ.. هەروەکو وێنەی کەســێک لەدڵی دڵدارەکەیدا نەک وەکو وێنەیەک و بەس بەڵکو هەمیشە بخوێندرێتــەوە، چونکە ئەو خــۆی رچەی گۆڕانەکانە لێــرەوە دەگەینە ئەوەی شانۆ بەبێ دەمامک و جل و بەرگ و تیشک.. هتد.. دەژی، بەڵام هیــچ کاتێــک بەبێ ئەکتەر وێنــە و گیانی زیندوی تیــادا نابێت.. کێڵگەی

ئەکتەر فراوانترە لەمۆسیقا و وێنەکێش.چونکە ئەو هەمو گۆشەکانی دەرونی دەگرێتەوە و دەیاندۆزێتەوە.. هەمو ئەندامەکانی لەش و هەمو پرۆسە و لێکۆڵینەوەکان لێرەوە هونەری نواندن ئەرکێکی ژیانە.. جەستە هەڵدەستێت بە ئافراندن و داهێنانی هەمو توخمێکی بینراو(عناصر المرئی) وەکو تەشکیلی و دەنگ.. هتد.. ئەکتەر لە میکانیزمی جوڵەی جەستەییەوە دەلالەت و نیشانە و ئاماژە لەناو سروتی شانۆدا دروست دەکات.. پرسیارە لەسەر بون و کێشە مەعریفیەکانی سەردەم یەکگرتنەوەی جوڵە و بزاوتە جەستەییەکان. زمانی جەستە ئەوە ئەو پرۆسە گرنگە هونەریەیە کە ئەکتەر لەناو لەشی خۆیدا وێنەو دەلالەتی فراوان بەبینەر دەخوێنێتەوە.. بەسۆز و تورەیی و هەڵچون و هێمنی.. شالاو.. چەندان وێنەی جۆراو جۆر دەسازێنێ.. وەک لە ساتەوەختێکدا بینەر بخاتە ناو ئەو زەنگە ترسناکانەی لە واقیعدا گوێچکەی مرۆڤایەتی کەڕ دەکەن.. یاخود لە روداوە ترسناکەکان هۆشیاریان بکاتەوە و نیشانەکانی داهاتو بکێشن و کێشە مەعریفیەکان بخاتە رو لەدایک بون و پاکژبونەوە(الولادة والتطهیر) ئەم حاڵەتانە نیشانەی ژیان دەردەخەن شانۆ هەوێنی ژیانە.. حاڵەتە گرنگ وپڕ بایەخەکانێتی لەجەستەی ئەکتەرەوە دەبینرێت.. ناکۆکی و کێشە سەرەکییەکان چونکە جەستە دەلالەت و بێژە دەدۆزێتەوە:

(رەنگە جەستە شاراوەی بێژە بدۆزێتەوە و بە رێگای ناراستەوخۆ دەریدەبڕێت.. هەڵبەتە گرنگترین کەرەستەیەکی ناراستەوخۆیە بۆ دەربڕین٢).

ئەکتەر وەکو لەبێشەو جەنگڵستان و سارا و بیابان و سەرابدا یاری مەرگ و ژیان بکات.. دەتوانێت دەیان حاڵەتی ئەفسانەیی دروست بکات.. تیشکێکی سور لە تاریکیدا لە دورەوە جەستەی دەگرێت تەنیا جوڵە وشالاوی جەستەیەک دەبینرێت.. لەو حاڵەتەدا دەتوانرێت دەیان دەلالەتی جۆراو جۆر بەرجەستە بکرێت.. ئەکتەر بەهەمو شێوەیەک یاری گۆڕانکاری ئیستاتیکی خۆی بکات.. شانۆ ئاوە جەستە مەلەی هونەری و مەعریفی و رۆشنبیریانەی خۆی دەکات.. دەتوانێت دەیان پرسیاری مەعریفی دابهێنێ سێبەر لەو حاڵەتە ئەفسانەیەدا دروست بکات لە ژێر شەپۆل و تیشک و روبەرێکی ئەفسانەییدا

هەمو دەلالەتەکانی بەئاشکرابگەیەنێت ئەو ساتانەی کە بەساتی لەدایک بونەوەی ئەکتەر دادەنرێت.. ئەوانەن کەجەستە لە ونبون و داپۆشین و تیشکی و ئەفسانەییدا بتوانرێت بەبزاوتە جەستەییەکەی خۆی مانای نەمردن هەڵبگرێت.. جارێکی تر لەبەردەم بینەردا لە دایک بونێکی نوێ دروست بکاتەوە بە تایبەتی لەو حاڵەتانەی کە زەمەنی گێڕانەوەی دەکەوێتە سەر.. یاخود لە تەمەنێکەوە بۆ تەمەنێکی تر لە حاڵەت و شوێن و کات و پلەو پایەکەیەوە بۆ یەکێکی تر، ئەکتەر لەو ساتانەدا دەکەوێتە بەر پرۆسێسێکی ناوەوە و دەرەوە.. هەست و نەست.. (الداخل والخارج – الشعور واللاشعور) سوڕانەوە لە تەوەری لادان لە شوێن کات (الزمان والمكان) ئەم تەوەرە لای کرۆتۆفسکی پەڕینەوەیە لە بوعدێکی ماتماتیکی بۆ فەلسەفی.. لێرەدا شوێن و کات دیاری نیە ئەمانە بەگشتی ئەو حاڵەتە سەر سوڕهێنانەن کەئەکتەر لە ئەنجامی پسپۆڕی خۆی لە هونەری نواندندا و پلەی رۆشنبیری بەرزی و پرۆڤەی جەستەیدا بتوانێت بەو پرۆسە وپرۆسیسە گەورانە هەڵبستێ و روبەری پانتایی شانۆ پڕ بکاتەوە.. ئەکتەر تەنیا لە کاتی پرۆڤەدا دەکەوێتە ژێر چاودێری گەیاندنە هونەرییەکەی دەرهێنەر.. لەکاتی نمایشی پرۆسیسە گەورەکەی ژیاندا خۆی مەلەوانی جیهانە مەزنەکەی خۆیەتی دەرهێنەر وەک بینەرێک سەیری دەکات.. بۆیە هیچ دەرهێنەرێک ناتوانێت ئەکتەرێک لەدەوری خۆی بکاتە فریشتە ئەگەر خۆی فریشتەیەکی شانۆ نەبێت و پرۆسە گەورەکانی مێشک و دەرون وجەستەی خۆی ئەنجام نەدات.. جەستەیەک لەسەر شانۆ هەمیشە توشی کۆمەڵێک پەیوەندی زمانی و ڕیتواڵ و جەستەیی بینراو دەبێت پێویستە وەکو خوێن لەلاشەیەکدا لەگەڵ هەمویاندابگەڕێت.. چونکە شانۆ هەمیشە کۆمەڵێک هونەری پێویست و هەڵبژاردەی تیایە کەپێویستە ئەکتەر بتوانێت پەیوەندی هونەریانەی خۆی بکات.. لەگەڵ لێدانێکی مۆسیقا، پیانۆیەک دەبێت بزانێت چۆن روانین و هەست و نەست و بزاوتە جەستەییەکەی لەگەڵیدا یەک دەگرێتەوە.. مۆسیقا کارتێکردنی مێشکە.. بیستنە لەگەڵ دراما و حاڵەتی داهێنانی شانۆدا لێدەدرێت.چۆن بروسکە و هەورە گرمە کار دەکەنە سەر سروشت چۆن بروسکە کارگ هەڵدەتۆقێنێت ئاوها دەبێت جەستەیەک بەپارچە

مۆسیقایەک کارگ ئاسا دروست ببێ و دەلالەت دەربخات.. چونکە مۆسیقا وەکو ئەو تەزوە دینامیکیە وایە کە باتریەک شەحن دەکاتەوە یان بڵێین:خوێن لە لاشەیەکدا.. بەو جۆرە زمانی شانۆ کاری تەواو کاری خۆی دەکات بینەر دەخاتە ناو کەشێتییەکی فراوانتر لێرەدا کاری روبەروبونەوە و ئاهەنگسازی لەگەڵ بینەردا دروست دەبێت.. شتە شاراوە و نائاشکراکان(المرئي واللامرئي) دەلالەتەکانی خۆیان وەردەگرن لەشێوەی پرسیارێکی مەعریفیدا لەمێشکی بینەردا دروست دەبێت جەستە لەبێ جەستەییەوە(الجسد من الجسد) تیشک لە تاریکی.. دەنگ لە بێدەنگی.. جوڵە لەبێ جوڵەیی.. ئەکتەر هەڵدەستێت بەداهێنان و ئافراندنی هەمو توخم و شتێکی بنەڕەتی چونکە شانۆ هەمیشە پێویستی بە بەسەراچونەوەیەکی ئەقڵانیانە هەیە لە خورافەدا(اسطورة) ئەکتەر وێنەی دەق دەگرێت.. لەرێگەی تەفسیری خۆیەوە نواندنی وشەکان دەکات دەبێت هەمیشە توانای گۆڕینی وشەکانی هەبێت:

(گۆڕینی بیر بۆ وێنە.بینینە تایبەتیەکان.. گۆڕینی وشەکان بۆ نواندن.. شتەکانی بەرامبەری وەک ئەوەی هەمو رێرەوەکان تاوانبار بکرێت بەیەک شت کەدەستەڵاتی دەرهێنانە٣).

شانۆی نوێ ئەو شانۆیەی کەهەڵگری نوێخوازی بێت و زمانی نوێی سەردەم بێت دەبێت هەمیشە تاقیگەیەک بێت بۆ چونە ناو بنیادی زمانێکی نوێ.. لەناو بیرێکدا کار بکات کەنوێ بێت نەوەکو بیر و زمانێکی سواو و تەقلیدی.. ئەم پرۆسەیەمان وەکو شانەیەک (الخلیە) زیندو وایە کەهەڵگری دوبارە بونەوە و مردن نییە چونکە هەمیشە زمانی شانۆ دەبێت بریتی بێت لە بیر و تێرامان و لەجیهانێکی واقیع.. شانۆ بەبێ دەق و ئەکتەر نییە.. ئەکتەر دەق دەگۆێزێتەوە بەزمانی تیوری و بەبزوتنەوە و ئاماژە و جەستەیی وەریدەگێڕێت چونکە لە هونەری نوێدا کار بریتی نیە لە تەعبیر کردن بەڵکو داهێنان و ئافراندنە، نیشاندانی سیماو شێوەیەکە کەلەوەوبەر نەبینرابێت.

کە دەچینە هۆڵێکی شانۆییەوە دەبێت بەردەوام پەنجەرەی نوێ والا ببێتەوە دیمەنێکی نوێتر ببینرێت ئەکتەر نابێ تەنیا نواندنی چارەنوسی خۆی بکات بەڕوانینی تەجریدیانە.. بەڵکو پێویستە لەو سنورە فراوانەی نواندندا بیر بکاتەوە.. هەوڵی قسەو نوسینەوەی بدات بەگواستنەوە

یان سەرلەنوێ لە پرۆسیسی کارکردنی خۆیدا.. تەعبیرەکانی جەستە لەبونیادی خۆیدا کۆمەڵێک بونیەی ئەندامی زیندوی هەڵگرتوە کە دەلالەتی قوڵیان هەیە.بزاوتنی جەستە خۆی بونیەیە.. هەواڵ و راگەیاندنی هەیە بەکۆمەڵێک نمونەی سروشتی کە جێگەی دەنگ دەگرنەوە.. لێرەوە زمانی جەستە دروست دەبێت هەمو ئەو بزاوتنانەی کەلە زمان و قسەدا دێت تەعبیرین.. چونکە هەمیشە مرۆڤ دەتوانێت قسە بەجەستەی خۆی بکات وەک زمان کە دو دڵدار دەبینین سەیری یەک دەکەن لە جوڵە و روانیندا دەلالەتی ئومێد و نائومێدی.. هتد.. دەخوێنینەوە.. ئەمەش ئەو قوڵاییە نیشان دەدات کە رەمز و نیشانە و ئاماژە لەزمانی جەستە و زماندا هەیە جەستە بەپێی ئەندامەکانی خۆی.. دەم وچاو و رو و جومگە و دەست و قاچ، پیرێتی و نێری و مێی.. نەخۆشی و لەش ساغی.. دژایەتی و ناکۆکی و چەوسانەوە و ئازار و نەخۆشی.. زیرەکی و گەوجێتی.. هتد.. چونکە دەرون لە دەم و چاودا رەنگ دەداتەوە لە رێگەی شێوە و رویدا بەپێی دەرون زانیش چوار دەوری چاو ئەو پرۆسە گەورەیەیە کە جیهانبینی تەواویان لەسەر دەکرێت.. رێژەیەکی زمانی بەهێز لەجەستەدا بۆ خۆشەویستی و رق و قینە و گێڕانەوە و توڕەیی و رازی نەبون و ئارەزو.. هتد.. لە کاتێکدا دەستی دەخاتە سەر چاوی مانای کێشەی خۆی و کەسێکی تر نیە بەقەد ئەوەی دەربڕینی گومان و رارایيە.. لە نواندن و چاو گرژی و مۆنی و توڕەیی و هەڵچوندا بەرگ و رەنگ هەڵگری پەیوەندی پێشبینی وپێش زانینن.. ئەمانە لە کەسێتی جیا نابنەوە گوتاری جەستە لەحاڵەتی توڕەیی و کەبت و دەمار گیری و زیهنی.. هتد.

زمانی بێژەیی(لالفظی) وەکو نامەیەک وایە بۆگەیاندنی تەعبیر و تێگەیشتن.. پێویستە جەستە هەمیشە لەرێڕەوی واتادا بێت.. واتا تەنیا بریتی نیە لەو واتایەی کەلە وشەدا دێت چونکە واتا لە بزوتنەوە و زمانی جەستەشدا بەرجەستەیە.. دامەزراندنەوەی بیناکاری هەمو دیمەنێکی شانۆیی دەبێت کودەتا لە دەق بکات.. ئەمەش سەرکەوتنی دەسەڵاتی دەرهێنانە بۆ دەق.. ئەم کودەتایە وەکو رەنگدانەوەی دەرون وایە لە چاودا.. لێرەدا دەکەوێتە بەردەم کودەتای ئەکتەر لە دەسەڵاتی دەرهێنەر و نوسەر کودەتا لەسەر دەق کودەتایەکی کۆمەڵیە ئەکتەر و

دەرهێنەر بەشدارن.. ئەمەش داهێنانە بەزمانی خۆی.. لە پرۆسیسێکی نوێدا.. دەرهێنەری راستەقینە ئەو کەسێتیەمان ناخاتە بەرچاو کە دەق پێناسەی بکات.. بەڵکو ئەو قوڵتر دەبێتەوە بۆ ئەو شتانەی کە دەق نەیدۆزیونەتەوە.. کودەتاش لە دەسەڵاتی دەرهێنان بیرکردنەوەیە لەسنوری کارکردن جوڵە و بزاوتە جەستەییەکان لە ڕێگەی هۆشەوە بیناکاری خۆی دەکات.. لێرەدا کاری نواندن رزگار بونە لەو دو دەسەڵاتە بەرەو گەیاندنی بۆ بینەر.. نواندنی راستەقینە بینراوە (مرئی) بیرکردنەوە بە ئەفراندن لە نواندندا بیرکردنەوەیە بۆ بەهێزی و یاریکردنی هەمیشەیی کەلەدایک ببێتەوە.. چونکە هەمیشە شانۆ هەوڵی پاکژکردنەوەی مرۆڤ دەدات لەبەرئەوەی هونەرێکە دادوەری لەئامێزی گرتوە.. بیرکردنەوەی ئەکتەر تەنیا ئیشکردنە لەسنوری پراکتیک وپرۆسیسی تیئۆری خۆیدا.. بیرکردنەوە بۆ ئیستاتیکاو ئیشەکەی.. چونکە ئەکتەر هەرگیز نابێت لە دوای دەورەوە بێت.. .روانینی نوێ لسەر دەوری ئەکتەر(ئیدایە) شانۆ هێڵێکی کۆمەڵیە.. لە خۆشەویستی راستەقینەوە هەڵقوڵاوە.. ئەکتەر لەگەڵ ئەندامەکانی تردا رادەچەنێت.. ئەوە لەدایک بونە نەکو مردن بەر لەدایک بون ولەگەڵ بیرکردنەوەی پێشودا لەدایک ببێتەوە.. ئەوە ئەو حاڵەتەیە کەهۆش خۆی بزر دەکات.. چونکە نابێت هەڵچونی ئەکتەر مردو بێت.. دەبێت بە هۆش و بیر دەست پێبکات بەو لوتکەیەش کۆتایی پێبهێنێ.. ئەمە دۆزینەوەی ئەو پەردەیەیە کە ناوەڕۆکی مرۆڤ دەردەخات، چونکە ئەکتەر لە نواندندا کۆتایی لەخۆ ناگرێت:

(نواندن کۆتایی لە خۆناگرێت، بەڵام توانای بیرکردنەوەی هەیە لەئاستی کۆتایی نەهاتندا بەسنوری ئەو توخمە بازنەییە لەناواخنیدا رەمزی دوبارە بونەوەی جیاکارییەکان دەکات بەبێکۆتایی.. لە بۆشایی یاریەکەدا، ئەم بزاوتە بزاوتێکی جیهانییە بۆ یاریەکە٤).

لێرەوە دەگەینە ئەوەی نواندن لەیاریە هونەریەکانی خۆیدا بیرکردنەوە لەو ئاستەدا دەگرێتە خۆی کە کۆتایی نواندنی تیادا نییە.. وەکو تەقلیدیەکان لەسەری دەخولێنەوە.. (نواندن بەبیرکردنەوە) ئەوە کۆتایی هێنانە بەنواندن.. پێویستە هەمیشە ئەو دەلالەت و نیشانەیانەی پێمان دەگات هەڵگری پرسیاری مەعریفی نوێ بێت.. هەمیشە لەمنداڵدانی ئەبستیمێکی نوێدا لەدایک ببێتەوە.. پێویستە کردەی لەدایک بونەوە لە

زمـان و بیـر و هـۆش و روانیـن و بزوتنەوەدا هەبێت.. شـانۆی نوێ پێکهاتـەی لەدایک بونە.. لێـرەوە گواسـتنەوەی دەق بونیادێکی گەورە دەرەخسێنێت.ئەو دەقانەی کە زیندون و دەلالەتی قوڵیان تێدایە لەساتی گواستنەوەیدا بینەر هەست بەجیاوازی و تەبایی و ناتەباییەکان دەکەن لەیەک سـاتدا لەگواسـتنەوەی خۆیانەوە بۆ ناو پرۆسەیەکی هونەری.. لەو خاڵەدا دەق زیندویێتی خۆی دەردەخات و نوسـەری شانۆیی مانای بەتوانایـی خۆی دەردەخات.. ئەمەش لـە کاتێکدا کە دەق لەژێر هەردو دەسـەڵاتی دەرهێنەر و نوسـەر چۆتە دەرەوە.. لەیارییە هونەرییەکاندا رەنگـی داوەتـەوە.. دەسـەڵاتێک لەناو پرۆسـە هونەریەکانـەوە وەکو کۆمەڵێک سەرهەڵبدات نەکو دەسەڵاتی دیکتاتۆری.. ئەم پرۆسە گرنگانە گواستنەوەی کەلەنێوان ئەکتەر و نوسەردا دروست دەبن وێنەی مانگێکە لە دەریاچەیەکی روندا یاخود دەرون لە چاودا.. دەرهێنەر ئەو بۆشاییە گەردونییە لە نێوانیاندا هێزی گەیاندنی هونەریانەیە.

لێرەدا ئاورێک لە پرۆسـە و کودەتا سەرتاسـەریەکانی شانۆ بدەینەوە لەسەردەمانی رابردو تا ئێستاش زۆر کەس بایەخی بە گوتاری شانۆیی داوە لەچوارچێوەی درامـادا.. یاخود لەکاتی تەقلیـد هەنگاوی دەرون زانیانـە درا.. ئـەوە ئێسـتاتیکای هونـەر دەکوژێ دەرونزانـی بایەخی پزیشـکەکانە هونەر دەبێت هەوڵی پیادەکردنی دراماو دەرونزانی بدات لەگوتاری ئێسـتاتیکیدا چونکە پرۆسەکەی ئێمە ناوەڕۆکی نوێ خوازیە (الحداثة) ناگەڕێت بەدوای زیندوبونەوەی شـتی کـۆن و دوبارەوەبو.. بەڵکو دەگەڕێت بەدوای داهێنان و لەدایکبوندا.

ئەم پرۆسەیە دەبەستینەوە بۆ خاڵی پێشومان لێرەوە دەگەڕێینەوە بۆ پەیوەندیەکانی کودەتای دەق و دەرهێنەر و ئەکتەر دەبێت شانۆ هەوڵی گوتارێکی ئێسـتاتیکی بدات لەکارە هونەریەکەدا داهێنان لەهەمو توخمە بینراو و نەبینراوەکان (المرئي واللامرئي) بکات بەزمانێکی نوێ، لێرەوە دەگەینە ئەوەی روانینەکانـی دەرهێنەر دەبێت لەگەڵ روانینی ئەکتەردا بێت چونکە بەرەو گوتارێکی سـەربەخۆ دەچین کە گوتارێکی شانۆییە، (پیتربرۆک)لەدوا نوسینیدا بەو جۆرە پەنجە دەخاتە سەر دەرهێنان:

(پێویسـتە دەرهێنـەر کاتێک دەچێت بۆ تیپ هەڵگـری روانینێکی تەواو نەبێت بۆ شـانۆییەکە.. . وێنەی شـانۆییەکە نابێت تەواو ناسـراو بێت

بەڵکــو دەبێت لەکاتــی کارکردندا لەگەڵ کۆمەڵێکــی دیاریکراودا لەدایک ببێ ٥).
شــانۆی نــوێ تێڕامــان و بیرکردنــەوەی جیهانێکــی بەســەرچونیە.. .کاری درامــی هەوڵدانــە بۆ سیســتەمی واتا زمان و نیشــانە و ئاماژە بەکاردێنــێ هەمــو دەقێکی درامــی لەشــانۆدا لەکودەتــای دەرهێنەردا رەمــز وشــیکردنەوەیەتی ئــەوە ئەو خاڵــە گرنگانەیە کــە دەمانەوێت.. بیگەینــێ زیندوبونەوەی جەســتە بۆ داهێنانی ســەر لەنوێــی ئەو دەقە و دابڕان لەهەردو دەســەڵاتی دەرهێنەر و نوســەر و هەمو سیســتەمە تەقلیـد ئامێزەکان.. ئەکتەر خوێندنەوەیەکی قوڵی دەق دەکات وەکو ئەو وێنەیــەی لەچــاوی منداڵێکدا زنجیرەی شــەپۆلەکان دروســت دەکات.. پرۆڤــەی ئەکتــەر لــەو زنجیرەیەوە دەســت پێدەکات لەجیهــان بینی و روانینە قوڵەکەیدا خۆی دەدۆزێتەوە لەو کەســێتیەدا بەرجەستە دەبێت کەبەســەریدا دەتەقێتــەوە نەکــو بــۆی بدۆزرێتــەوە.. ئــەم یاریە هەتا کاتــی روبەڕوبونــەوەی لەگەڵ بینەردا بەردەوامــە هەتا کۆتایی چونکە ئــەو دەیەوێــت لەروانینی بینــەردا خۆی بدۆزێتەوە هــەر کارێک بکات پرســیارێکی نوێ بئافرێنێ.. دەبێت هەڵگری گواســتنەوەی پرسیار بێت لەچنینێکی مەعریفیەوە بۆ یەکێکی تر.. ئەوە مانای یەکگرتنەوە بۆ بینەر بینا دەکات.. .ئەکتەری تەقلیدی هەوڵی ئەوەی دەدا کە هونەرمەند دەبێت گوزارشت لەروانینی ناوەوەی خۆی بکات بەو جۆرە بگاتە بینەر.. چونە ناوەوەی خــەون بەدەرچونی لەرادەبەدەر دەبێتــە دەرچونێکی کۆتایی لەهەمو شــتێک بێبەشــمان دەکات.. هــەر رەخنەیەک تەنیــا بیر لەدەق بکاتــەوە ئەوە تەنیا بابەتــی لێکۆڵینەوە و شــیکردنەوەیە لەناو خۆیدا.. .رەخنە دەبێت لەناو جەستەی ئەکتەرەوە دەق شیبکاتەوە.. چونکە دەق لەزمانــی ئەکتەردایــە، زمانێکی هونەری نوێ، دەق لەرێگەی جەســتەو یاری و مادەکانەوە هێز.. تێشــک.. کەشێتی.. دابرانی بەسەردا دەکرێت.. شــانۆو ئەکتەر دەبێت لەو قۆناغە دەرباز ببێت کە تەنیا بیر و ئەندێشە پەنگخواردوەکانــی بهێڵێتەوە.. زۆر لەدەرهێنەرە تەقلیدیەکان بەو جۆرە ئەکتەریــان پێدەگەیانــد، شــانۆ تەنیا هەوڵی دۆزینەوەی بیری نوســەر وپێشکەشــکردنی نیە، لەشێوەی شــانۆیی وەکو ((مایرهۆلد)) هەوڵی بۆ دەدا.. بەڵکو جارێکی تر لە پرۆسیســێکی هونەریانەدا دادەهێنرێت و بە

زمانێکی نوێ دەگاتە بینەر، کودەتای دەق بۆ پرۆسەی شانۆ وەکو ئەو ئاوە وایە کە دەبێت بەهەڵم و دەچێتە ئاسمان و هەور دروست دەکات لە شێوەی تەرزە.. بەفر.. باران.. دەبارێت.

ئاو دەقی شانۆییە لە ئەنجامی شیکردنەوەی تیشک و وەرگێڕانەوەی بەزمانێکی نوێ لە روانین و بیر و هەست وخەیاڵی ئاهەنگسازانی هونەر، ئەکتەر و دەرهێنەر لە پرۆسەی پراکتیک وپرۆسێسی شانۆدا وەکو هەور و هەڵم وان بینەری هۆشیار هەمیشە ئاگاداری ئەو پرۆسە گرنگەی شانۆیە چونکە دەبێت لەپێش هەمو شتێکدا خۆی بە ئەکتەر بزانێت وەکو (کروتۆفسکی) ئاماژەی بۆ دەکات.

شانۆ ئاوە کاتێک دەقێکی خوێندراوە لەسەر تەختی شانۆ دەبینێت هەست بەو کودەتا سەرتاسەریە دەکات.. کودەتای دەرهێنەر وەکو هەوا وایە بۆ گەیاندنی هەڵم بەهەور و هەور بە باران.. دەق ئاوە لەگەڵ ئەکتەردا روانین و وەرگێڕانەوە و زمانێکی نوێ دەبێتە هەڵم لە شوێن کاتی دیاریکراودا.چونکە لێرەدا مەبەست لەشوێن کاتی لەدایکبونی کارە هونەرییەکەیەو چرکە ساتی لەدایکبونە ئەکتەر فریشتەیەکی هەست پێکراوە دیار و ئاشکرایە، وەکو (غەیبانی) لەوساتانەی کەدەبینرێت و توانای داهێنانی هەیە بیر و هەستەکانمان بۆ دەگوێزرێتەوە و هەڵگری مەشخەڵی رۆشنبیری وجیهان بینیمانە، لەو کاتانەش کەدەیەوێت ئەفسانە دابهێنێ یاخود یاری هونەرییانەبکات.

ئەکتەر فریشتەیە لەگەڵ یاریە هونەرییەکانی خۆیدا دیارە ونادیارە، ئەو ئامادەیە، لە ساتە خورافی و ئەفسانەییەکاندا وەکو فریشتەیەکی راستەقینە هەمو روداوێکی مێژویی دەگوێزێتەوە بۆ ناو کایە مەعریفییەکەی هونەر.. .بەو جەستەیەی کە هەمان جەستەی پێش خورافەیە.. ئەکتەر دەتوانێت هەمان جەستەی بەقولایی نهێنییەکانی ژیاندا بگێڕێت.. خەم و دەورەکانی ببینێ بەمەرجێک فریشتەی ئەو هونەرە بێت کەخۆراکی ژیانەو ژیان خۆراکی هەمیشەیی لەدایک بونەوەیەتی، لەم خاڵەوە ئەکتەر دەبێت هەمیشە هەوڵی تەقینەوەی ناخەکانی بدات و تابلۆ رەنگاو رەنگەکانی بینەر بگەیەنێت.. چونکە بینەر تەنیا سەیری جەستەیەک ناکات بەڵکو خوێندنەوەی مەعریفیانەشی هەیە.. پێویستە زمانێکی دەرونی تایبەتی هەبێت ئەویش زمانی دەنگ و نیشانەکانە، ئەکتەر دەبێت هەمو کاتێک

ناوەوەی دەربخات و تەقینەوەی ناخەکانی روبدات لەشێوەی دەلالەتدا.. کـرداری نـاوەوە و دەرەوەی هەبێت.. لەم سـاتەدا دەگاتـە بینەر و لە کارەسـاتە خودیـەکان رزگاری دەبێـت.. چونکە ئەو بـە زمانێکی نوێ شـانۆییەکە دادەهێنێ.. هەمو شـتێک زمانە بەلاّم زمان بۆ هەمو شتێک نیە.. مۆسیقا زمانە.. تەنها تێگەیشتنە چونکە ئەگەر تێروانینی هونەرەکانی ناو شـانۆ بکەین.. دەبینین شـانۆ پەنجەرەی بیرکردنەوەیە.. هۆڵێکە بۆ تیشک و زمانی جۆراو جۆر، زۆر جار پرسیاری دەنگ سەر هەڵدەدات.. ئەوی گرنگە دەنگ شتێکی ماددیە.. ئەکتەر کاتێک کە دەنگ بەکار دێنێت دەبێت تەعبیری بکات لە جەسـتەی جیهانی جەسـتە(مرۆڤە) روبەڕوی بیۆلـۆژی و کۆمەلاّیەتی و عەقڵیە.. لەخانەیەکی یەکگرتوی ئیشـکەردا، ئاشـکرایە.. کە باس لە جەسـتە دەکەین یاخود دێینە سـەر فیزیۆلۆژی جەسـتە لێرەدا تەنیا مەبەسـت لەبزوتنەوەی ماسـولکە و دەمار گیری ئیسـقان و.. هتد.. نایەت یان کارێکی میکانیکی بێت لەجەسـتەدا، بەڵکو ژیانـەوەی کۆمەلاّیەتی و بیرکردنەوەیەتی.. عەقـڵ لای هیگەل هێزێکی لەبن نەهاتوە.. ئەوەی گرنگە لامان عەقڵ هێزێک نیە لەناوەوەی خوددا، یا لە ناو جەستەدا.. بەڵکو لەهەمو جەستەیەکدا هەیە.. پەیوەندی بەهێزی بە جەسـتەوە پەیوەندییەکی هاوکاری پەیوەستەی ئەندامێتیی زیندوە.. ئەمـەش ئەوە دەردەخات کە ئەکتەر بەجەسـتەی بیـر دەکاتەوە، یاری عەقڵ و هەستە و سۆز و هۆش، لەوەوە ئەندامەکانی لەش بکەونە کاری هونەرییانە.. .دەرون وجەستە بەیەکەوە هەڵدەستن ئەمیان بەوی تریان دیاری دەکرێت.. مەعریفە و پەیوەندی بەجەسـتەوە سـەرەتاییە چونکە زمانی جەستە سروشتیە.. هەڵچونەکانی خۆی دەردەخات لەبەر پەرچی کاری مـرۆڤ بەرامبـەر بەدەرکەوتەو روداوەکان.. کە نیشـانە لەزۆر ئەندامی جەسـتەدا دروسـت دەکات.. ئەو روانینەی جەسـتە لەشانۆی بێزمانیشـدا هەمان چەشـن قوڵتـر دەبێتەوە.. چونکـە دەق پێش هەمو شـتێک ناوەرۆکی فیکـری بێدەنگە.. لەدەقی بێدەنگـدا (صامت) خوێنەر دەکەوێتە حاڵەتی روت بونەوە (تجرید) لەکاتی نمایشـدا تەختەی شانۆ جێگـەی یەکگرتنـەوەو بزوتنەوە و سـیمۆلۆژییە، نەکو زمانی وشـە.. چونکە ئەکتەر لەهونەری پانتۆمایدا وشە بەکار ناهێنێت تەنها ناوەرۆک دەگەیەنێتـە بینەر.. بەبێ وشـە.. ئەمەش دەرکەوتنێکـی هونەری وەکو

هونەری ســەما(بالیە)یە.. نواندنی بێدەنگی هونەرێکــە لەناوخۆیدا.. ئەم هونەرە لەسەرەتای شانۆوە بایەخێکی گرنگی هەبو.. بەتایبەتی لەچەرخی نۆزدە و بیســتدا ســەرەتا لای (جاک کۆبۆ) بایەخــی وەرگرت پرۆڤەی سەرەکی بۆ ئەم هونەرە دانا.. ئەوەی گرنگە بانتۆمایم ئامرازێکی گرنگە بــۆ دەلالەت دروســتکردن.. چونکە تەعبیرکردنە لەکێشــەی روتبونەوە (تجریــد) کەســانی وەکو (جانلۆی بارۆ) و((شــارلی شاپلن)و(مارســیل مارســۆ) گەورەترین ئەو کەســانەن کە داهێنانــی نوێیان لەم هونەرەدا کردوە.. هەروەها هەوڵی داهێنەرانی بەتوانای وەک(راینهارت و تایرۆف و مایرهۆڵد) گەشەی بەم هونەرەدا.. هونەری بانتۆمایم ئامرازێکی گرنگە بۆ گوزارشــتکردن لەزمانێکی تایبەتی کەزمانی جەســتەیە(لغە الجسد) لە ژیانی رۆژانەدا نیشــانەی بیــری هەڵهێنجراوی خۆی دەکات ئەمەش لەرێگەی ماسولکەو دەست و دەم وچاو، لەمانەوە ئاماژە (سیمۆلۆژی) خۆی دروست دەکات.. .جوڵاندنی دەست و سەر لەبزاوتنێکی هونەریدا دەرکەوتنی ناوەڕۆکی درامی ئەم بزاوت و گۆڕانکاریە لەجێگەیەکەوە بۆ جێگەیەکی تر دروســتبونی یاخود تەعبیرکردن لەهەست و روداوەکان دەکات لەجەســتەدا.. جەســتە بەشێوەیەکی ســەرەکی کۆی (مفردات)ەکانــی زمانی هونەری دەکات.. لەدو حاڵەتی شــانۆیی بێزمانی و زماندا هەمــان کاری دەلالیانــەی هەیــە.. ئەکتەر کاتێک کەدەنــگ بەکار دێنێت دەبێت تەعبیری بکات لەجەســتەی.. دەنگەکانی تریش هەمان چەشــن.. چونکە جەســتە بــەر پەرچدانەوەی کردارە.. دەنگ وجوڵەی جەســتەی دەلالەتەکانــی نێــوان وەرگر و نواندن هەنگاوی تــەواوی خۆیان دەنێن دەلالەتەکانی جەستەو کەشێتی و تیشک و دیکۆر و مۆسیقا لەناو زمانە رەســەنەکەی شانۆدا یەکدەگرن.. لای وەرگر دەلالەت دروست دەکەن.. بنەمــای کۆمەڵێک پرســیاری مەعریفی دەســازێنن.. جوڵەی جەســتەو مۆســیقا و کەشێتی شانۆ (دالێک) بن بۆ دروستبونی چەندەها (مدلول) چەمک.. خەیاڵی فراوان لەسەر بیرکردنەوەی ژیان و بون و تەوەرەکانی تری ژیان.. دروســتبونی ئەبســتیمێکی تازەو تیکشــکاندنی یەکێکی تر.. ئەوەش لەکاتێکا ئەکتەر خۆی لەگەڵ دەوروبەریدا دەدۆزێتەوە.. ئەکتەر دەبێت تیشــکێکی رۆحی بێت لەژێر تیشکا ســێبەر و جوڵەی جەستەی خــۆی بینا بکات.. پەیوەندی جل بە کەســایەتی شــانۆیی بەبێ مەدلول

کارێکی وەستاوە.. دەبێت لەبەردەمی بینەردا بگۆڕدرێت.. چونکە ئەکتەر ئافرێنەرو داهێنەری شتەکانە لەرێگای ئاماژە (الاشارە) وە.. چونکە لەنواندنی جەستەی خۆیەوە هۆڵی شانۆ دەکات بە کەشێتییەکی فراوان.. ئەم گۆڕینەی بەرگ بەتەنیا مانای داکەندن و گۆڕینی سەرتاسەرییانەی نیە.. زۆرجار لەرێگەی سێبەر و تیشک و گۆڕانی کەسێتیەکانەوەیە.. ئەکتەر دەکەوێتە بەر تیشکێکی تەلەسکۆبی لە تاریکیدا.. وێنەی بەرگ وجوڵە و بزاوتە جەستەییەکان ئەفسانەیان سەر دەکەوێت.. زۆر جار بەرگەکەی دەبێتە بەرگێکی ئەفسانەیی.. لەگەڵ مادەکاندا رەوتێکی تر وەردەگرێت.. لێرەوە زمانی شتەکان بەماددەوە دروست دەبێت.. جەستەی ئەکتەر هەمو توخمێک دادەهێنێت.. پێویستە زمانی دەنگ و بزوتنەوەکان دابهێنێت.. کە ئەوەش زمانێکی ئەفسانەییە لەخەون و راستی نزیکمان دەخاتەوە، لێرەدا ئەکتەر لەخۆی دەگات و بیرە پەنگ خواردوەکانی دەرونی ئاشکرا دەکات.. چونکە دەبێت سەربەستی خۆی دەربخات نەکو تەنیا دەرونی خۆی شیبکاتەوە، وەکو لەشانۆی مەلحەمیدا هەیە، شانۆ پەیوەندی بەلقەکانی مەعریفەوە هەیە، وەکو دەرونناسی و رەگەزە زانست.. لێرەدا پە یوە ندی یە خورافیە کان بونێکی سە ربە خۆن.. شانۆ پێویستە هەوڵی تێکهەڵکێشی کۆمەڵ بدات بەخورافە (اسطورە) وە لەنێوان راستی و کەسێتی بێلایەندا. ئەوەش بەرەو قوڵاییەکی تر رامان دەکێشێت.. گیانێکی زیندو روبەری شانۆکە بگرێتەوە.. گوتنەوەی دایەلۆژەکان بەگیانێکی شاعیرانە.. دور لەو شاعیریەتیەی کەنەست (لاوعی) زاڵ ببێت بەسەر خەیاڵی ئەکتەردا یاخود وەکو شاعیرێک شیعر بڵێ: هەوڵێکی نوێ کە ئەکتەر بیەوێ خودی خۆی لەروانگەی نواندن و جوڵەی جەستەو کەشێتی شانۆکەدا لەگەڵ بینەردا بدۆزێتەوە.. لای کرۆتۆفسکی شانۆ شالاوێکە بۆ ناو هۆشیاری (وعی)

(پێزانرا کەبەرهەمی شانۆیی بەرەو هۆشاریت دەبات نەک بەرهەمی هۆشیاری بێت٦).

ئەم هۆشیارییە لەیەک ئاستدا دەبێتە هۆی روانین و بیرکردنەوەی ئەکتەر.. بیر و هۆش لەگەڵ جوڵەکانی جەستەدا شی ببێتەوە.. نەکو بیر جەستەی پێ بجوڵێنێت.. هەروەکو ئەکتەری تەقلیدی پێی لەسەر

دادەگریت.. کەبیر وخەیاڵ کاری نواندنیان پێ ئەنجام دەدات.. ئەم بوعدە تەنیا دەبێتە هۆی دروستبونی دوبارەبونەوەی بون.. دیوارێک لەنێوان وەرگر و ئەکتەردا دروست دەکات چێژی جەستەو نواندنەکە دەکوژێت.. ئەوەی گرنگە ئاماژەی بۆ بکەین داهێنانی ئەکتەر دەبێت هەست بکات چۆن جوڵەی جەستە و ئاماژە و روانینەکان بەر جەستەی تیشک و مۆسیقا و دیکۆر بکات.. ئەو کەسێکە دەوری کەسێکی تر دەبینێت پێویستە هەمیشە هەوڵی نوێکردنەوە بدات.. نەکو دوبارەبونەوە.

نوێبونەوە لەزمان و دەنگ و جوڵە و هاوار.. هتد. بەو جۆرە شانۆییەکە بەرەو نەمری لەدایکبونی خۆی دەچێت.. ئەکتەری رەسەن لەبینای درامی و کەشێتی و کۆی دەلالەتی هونەرەکەیدا هەمیشە هەوڵی لەدایکبون و بەرجەستە بون و بەرەو پێشچون دەدات بەبێ دوبارەبونەوە، دەبێت ئەوە بزانێت کە هونەری شانۆ تەنیا بریتی نیە لە دەرونزانی و تەنیاپێکهاتەی درامیش نیە، بەڵکو دەبێت هەوڵی داهێنانێکی ئێستاتیکی بدات.. ئەم گوتارە لە شانۆی کوردیدا.. توشی دابچڕان و دڵە راوکێ هاتوە.. جەستە پرۆڤە کار و ئەزمونکاری جەستەیی و مەعریفی هونەریی نیە.. بەو پێیەی فێرکراوە تەنیا ئەو دایەلۆژانە بڵێتەوە کە دەرهێنەر بۆی دیاریکردوە.. ئەمە سنورێکە ئەکتەر نەیتوانیوە رزگاری ببێت.. لەبازنەیەکدا خولاوەتەوە.. لەکاتێکدا ئەکتەر پێویستە خۆی بتوانێت مانای لەدایک بون هەڵبگرێت.. ئەمەش لە زمان و جەستە و رۆحدا.

کاری شانۆیی.. ئاهەنگە.. بەشداریکردنە.. کۆمەڵێک فریشتە یاری راستیەکانی ژیان دەکەنەوە.. ئاوێنەی رابردو و ئێستا و داهاتوی بینەرن.

شانۆ هۆڵێکە سەدان ئاوێنەی بریسکەداری تێدایە.. شەوقی هەموی روبەرەکانی ژیان دەگرن.. دەرهێنەر لە روانین و تیشکەکانی خۆیەوە پرۆسەی گواستنەوەی دەق دەکات بۆ دروستبونی وێنە هونەریەکان بینای تەواو کاری شانۆ دەبێت بینای ژیان لە دەقدا بکات لەوێنەی هونەریدا رەنگی پێبداتەوە.. ئەکتەریش ئەو فریشتانەن کەخۆیان لە مەشقی کەسێتییەکاندا بەرجەستە دەکەن و لەکەسێکەوە دەبنە فریشتەیەک.. بەزمانێکی هونەری داهێنانی دەق دەکەن.

ئەکتەری کورد هەتا ئێستاش بەخوازراوەیی لەکارەکاندا رۆڵ دەبینێت و

کەم شانۆ تونیبێتی پرۆڤە بە ئەکتەر بکات کارە هونەریەکان بە خێرایی کراون بە تایبەتی بواری فلم سازی بە پیکابێک دەچن بۆ دێیەک و بەیەک رۆژ فلمەکە تەواو دەبێت و دێنەوە.. جێگەی سەرسوڕمانە زۆربەیان لە کاتی پرۆڤە کردندا دەکەونە کار ئەمەش کۆمەڵێک هۆی سەرەکی هەیە.. هەتا ئێستاش ستۆدیۆی ئەکتەرمان نیە.. لەپاڵ هەمو شتێکدا دەبێت ئەو لۆجیکە تێک بشکێت.. ئەم یەکگرتنەوە هونەریە پێویستە بەرجەستە ببێ و هەتا شانۆ لەو پاشاگەردانیە رزگاری ببێ و رواڵەتی هونەری خۆی وەربگرێت ئەمەش خاڵێکی گرنگە شانۆی کوردیی هەوڵی بیناکاری خۆی نەداوە لەچوارچێوەی تیپە هونەریەکاندا پرۆڤەو مەشقی هونەریەکان بەردەوام نەبوە.. لەپاڵ ئەوەشدا هیچ لێکۆڵینەوە و باسێکی تیئۆری لەسەر شانۆ نەبوە.. نەبونی رەخنەو لێکۆڵینەوە بۆتە هۆی خولْقاندنی دەرفەتێکی گەورە.. ئەگەر شانۆی کوردی بە توانایەکی تەواو هەوڵی بیناکاری خۆی بدات بێگومان دەتوانێت کۆمەڵێک ئەکتەری بەتوانای بۆ شانۆ پەروەردە بکات.. چونکە هەوڵی ئەکتەرێکی باش زۆر جار لە بەناو دەرهێنانێکا کوژراوە.. یان ئەو بەهۆی بێتوانایی ئەکتەرەوە توشی گرفت هاتوە.. تا ئێستاش زۆربەی جەستە لەسەر تەختی شانۆ خواستراو بوە.. دەرهێنەر لەملاولاوە ئەکتەری هێناوە.. کە هیچ لە مەعریفەی ئەکتەر و شانۆ نازانێت جگە لەلاسایی کردنەوە.. ئەگەر چاپچیەک یان سەرکردەیەکیان بوێت دەچن پیشمەرگەیەک دەهێنن نەک ئەو رۆڵە بە ئەکتەرێک ببینن.. ئەمەش لە زنجیرەکاندا تەواو کاری خراپی نیشانداوە.. هەست دەکەیت تەنیا لاسایی رۆڵێک دەکرێتەوە.. ئەمەش ئەنجامی ئەوەیە تەنیا کار لەسەر رابردو روداوی ئاسایی و بینراو دەکەن کە رۆڵی بە هەمو کەسێک دەبینرێت.. نەکو بۆ ئەو داهێنانەی کەشانۆ و سینەما دەیەوێت.. تەنیا دەقێکی نوسراوی بەزمانی خۆی گوتۆتەوە.

ئەو نەخۆشیانە کارێکی گەورەیان کردۆتە سەر جەستەی شانۆ بەگشتی، هەتا ئێستاش بیرکردنەوەی لەدەرەوەی خۆیی و لەدەرەوەی کایە مەعریفیەکانی عەقڵی کوردیدا بوە چونکە نەیتوانیوە سۆسۆلۆژیایەکی تایبەت بەخۆی دروست بکات.. یاخود لەناو عەقڵی کوردیدا بیر بکاتەوە.. پێکهاتەکانی شانۆ (دەق و ئەکتەر و تیئۆر و دەرهێنانە).. دەقی کوردی

زۆر کەمــە ئەوانەش کــە بڵاوبونەتەوە زۆربەی هــەرە زۆریان تەقلید ئامێزن.. لەبوارەشدا پڕ لە کەموکورتی زۆر بەزمانێکی دور لەزمانی نوێی شانۆ نوسراون.. یاخود دەرهێنەر پەنای بردۆتە بەر دەقە بنایییەکان کە ئەوەش نابنە موڵکی شــانۆی کوردی چونکە عەقڵی کوردی نین.. تیئۆر و ئەکتەر و دەرهێنەریش لەســەرەتاوە پەنجەمان خســتۆتە سەر.. ئەو هۆیانە کارێکیان کردوە کە شــانۆی کوردی کێشەکەی بۆتە کێشەیەکی ناعەقڵانیانە.

لێرەوە بەرەو هەوڵدان بۆ رزگاری لەو بازارەی کە هەر کەسە بەویست وخواســتی خۆی راست وچەپ بەسەر شــانۆدا بهێنێ.. چونکە شانۆی کوردی پاش بیســت وپێنج چەرخ لەژیانی شــانۆی جیهانیدا تا ئێستاش نەیتوانی باسی لێوەبکەین ئەمەیە کارەسات! هەرچەندە زۆربەی هۆکان دەگەڕێنەوە بۆ ئەوەی کەشانۆی کوردی هەوڵی بنیاکاری خۆی نەداوە وخاوەنی هیچ تیئۆرێک نەبوە و نەیتوانیوە سوتۆدیوی ئەکتەری هەبێت.. چونکــە ئەگەر لەلایەنەکانی تریشــدا دەوڵەمەند بێت بەبێ ئەکتەر پەکی دەکەوێت.. تەنیا جەستەیەکی رازاوەی بێ گیان دەردەچێت.

لێــرەوە هەوڵدان بۆ رزگار بونی ئەکتەر وخۆدۆزینەوەی کاتی خۆیەتی بگەڕێینــەوە بۆ جەســتەی ئەکتــەر.. گرنگی ئــەو لەوەدایــە کەمرۆڤە.. پەیوەنــدی بەکەسێکــی تــرەوە هەیــەو کــردار و هەســت و ئاڵوگــۆڕ لەنێوانیانــدا هەیــە و هەوڵدان بۆ تێگەیشــتن لەخودی خــۆی لەرێگەی هەڵســوکەوتی مرۆڤێکی ترەوە.. چونکــە ئەکتەر نابێت فۆتۆکۆپی خۆی بکات هەروەک (ستافسلافســکی) پەنجەی دەخاتە سەر نابێت ئەکتەر و هونەرمەنــد لەســەر بناغەی ئیلهام کار بکەن.. چونکــە داهێنانی ئەکتەر شــتێک نیە، هونەری نواندن پەیوەندی بەکاتێکی زەمەنی دیاریکراوەوە هەیە.. لێرەوە بەرەو سەربەستیەکی تەواوی ئەکتەر دەچین.. یاریەکانی جەســتە بــۆ نواندن پێویســتی بەهەوڵدانێکی زۆر هەیــە.. دەبێت لەژێر درەختی رۆشــنبیری و هونەری وهمومی بەرزی هونەریانە و کەشێتی خەیاڵــی فراوان خۆی پەروەردە بکات.. پەیوەندیەکانی لەکاتی نمایشــی شانۆییدا پێکهاتەی کردار و بابەت و وەرگرە بەڵام لەپرۆڤەی شانۆییدا لەنێــوان ئەکتــەر و بابــەت و دەرهێنەردایــە ئەوەی جێگەی ســەرنجە پەیوەندیەکانی ئەکتەرە بەدەرهێنەر و نوســەر وبینەر و فەزای شــانۆ..

ئەکتەر کۆدەتایەکی گەورەی کەوتۆتە بەردەم ئەم کۆدەتایە هەمیشە وەکو هەڵم وئاو و باران وایە.. چونکە جەستەی ئەکتەر پەیوەندیە جەدەلیەکان دروست دەکات.. لێرەوە لەجەستەوە دەست پێبکەین.. جەستەی مرۆڤ کە پانتایی نمایشی شانۆیی پڕ دەکاتەوە.. دەبێتە هۆی داهێنانی ئەو دەلالەتە فراوانەی تیئۆرەکانی شانۆ و زانیاری مرۆڤە (ئەنتەرپۆلۆژیا) بەرهەمی بهێنێت.. فەزا لاسایی کردنەوەی زانستی و رۆشنبیری ئەکتەرەکانە.. جەستە فیزیۆلۆژی و نیشانەو دەلالەتەکانی شانۆ دروست دەکات.. ئاشکرایە لەسەرەتای مێژوە وە ملیۆنان مرۆڤ بەبێ چێژی جەستەی خۆیان سەریان ناوەتەوە کە ئەمەش نامۆیی دروست دەکات.. جەستە تەنیا لەرێگەی نمایش و بینینی کەسێکی ترەوە تێروانینی لەسەر کراوە.. لای خود شتێک بوەو لای کەسی بینەر شتێکی تر سەردەمی تەکنەلۆژیاو پێشکەوتنی رەورەوەی زانستی و بیری مرۆڤایەتی ئەو رەوتەشاراوەی تێکشکاند.. جەستە لەسەر تەختەی شانۆ و فلیمە سینەماییەکان توانی خود ببینێ و خۆی بدۆزێتەوە.. چێژ وەربگرێ.. دەیان ئامراز بونەتە هۆی تێکشکاندنی ئەو ئەفسانەیە.

لە کۆمەڵگای کورددا نەک لە بوارەکانی تردا جەستە ئازاد نەبوە، بەڵکولە شانۆشدا وەکو جەستەیەکی سەربەخۆ و ئازاد چێژی لێوەرنەگیراوە.. دەرکەوتنی جەستە بۆتە مایەی تاوانێکی گەورە.. زۆر خاڵی گرنگ هەیە ئاماژەیان بۆ بکەین.. ئەوەی گرنگە جەستە سەربەست نەبوە.. ئەوە لەلایەک بۆ بنەما سۆسیۆکۆمەڵایەتیەکەو لەلایەکی تر نەبونی کاراکتەری بەتوانا لە گەیشتنی دەلالەتەکانی خوێندنەوەی جەستەدا بنەمایەکی تەقلید ئامێزی هەبوە.. جگە لەوەش کە توانای یاریە هونەریەکانی نەبوە.. جەستەی ئێمە پۆشراوە.. سەربەستی کارە هونەریەکان و داهێنان و ئافراندن دەپێچێتەوە دیوارێک لەنێوان روانین و دەق و گەیشتنی کرۆکە هونەریەکاندا دروست دەکات.. شانۆ بێبەشە لەنواندنی هەمو کارێکی بینراوی جەستەیی.نێر یاخود مێ.. جگەلەوەش ئێمە تەنانەت هەتا ئێستا هەنگاوێکمان نەبوە بۆ سینەما کە سینەما بێت.. کۆمەڵگای ئێمە لەزۆر بواری پێشکەوتنی مرۆڤایەتیەوە بێبەشە.. لەشانۆشدا جەستە بەو بەند کراویە ماوەتەوە.. چێژ لەزۆربەی روبەرەکانی ژیان مرێندراوە.. زۆر وشەی گرنگی ژیان خەتیان بەسەردا دێت.. چارەسەری کێشە

مەعریفیەکان تەنیا ئەو دەقە کۆن و بەسەراچوانە دەبن کەپەیوەندیان بەکێشە ئەبستیمیەکانی سەردەمەوە نیە.. قەڵای ئێستای ژیان لەوە زیاتر رۆچوە.. بەتایبەتی ژیانی شارستانی کورد.. دەبو دەمێک بوایە کۆمەڵێک هەنگاوی گرنگ بنرایە.. هەتا غەریزەی نەخۆشیەکانی کۆمەڵ بدۆزینەوە.. ئێمە هەتا ئێستا نەمان توانیوە خۆمان لەمەسەلەی سێکس بدەین.. تەنانەت لەدەقیشدا کەمتر چونکە تەنیا یەک لایەنمان لە سێکس وەرگرتوە ئیدی ئەوانی تر هەمو کەوتونەتە ژێر پەردەیەکی غەیبیانە.. .گەڕان تەنیا بۆ کۆمەڵێک رستەی شیعاری و ئەو شتانەی کە هەمو کەسێکی کۆمەڵ بەپێی باری ژیان و چەوساندنەوەی خۆی لە هونەرمەندەکە باشتری بزانێت.. گەرانی هونەرمەند گەڕانێکی ئەنتۆلۆژی ئەقڵانیانەیە هەتا بتوانێت دەلالەتی نوێ لە کایە مەعریفی.. سۆسیۆکۆمەڵایەتی کۆمەڵدا بدۆزێتەوە.. نەکو گەڕان بۆ رستەو روداوی سواو.. شارلی شاپلن وشەی بەکار نەدەهێنا بە بانتۆمایم نەک هەمو ئەوروپا بەڵکو کاریکردە سەر جیهان.. تەنانەت هیتلەری ریسوا کرد.. هەر بۆیە شانۆی کوردیش پێویستە لەو تەوقە رزگاری ببێت.. نەکو ئەو خەیاڵە فراوان و بەهەشت ئامێزە رەخساوەی فریشتەکانی هونەر (جوانکاری شانۆ) بەگوتارێکی سیاسیانەی سواو بمرێنن جەستە وەکو هەر شتێکی تر میکانیزمی جوڵەو بزاوتن و نیشانەو ئاماژە دەلالیەکانی کارە شانۆییەکانە.. دەقێکی نوسراو لە پرۆسیسی کار کردنی هونەریانەو ئاوێنەی نوێی هونەریدا رەنگ پێدەداتەوە.. ئەکتەری سەرکەوتو تەنیا دەقی شانۆیەکی نوسراو ناخوێنێتەوە.. بەڵکو لەو گێڕانەوە نمونەییەی شانۆییەکە دەچێتە دەر.. ئەمەش دەیان پرۆسەی هونەری دەگرێتە خۆ.. ئەگەر ورد بینانە سەیری شانۆی کوردی بکەین زۆربەی گوتارە ئیستاتیکیەکانمان دەمرن.. دەشاردرێنەوە چونکە هەتا ئێستا زیاتر گێڕانەوە و گوتنەوە و خوێندنەوەیەکی ئاسایی دەق بوە.. نەکو وێنە گرتنی ئیستاتیکیانە زیاتر گوتارێکی کۆمەڵی(خطاب الجماعی) بوە.. تاکێتی بەسەر راچەنینی کەسەکاندا زاڵ بوە.. جەستە (دالێک) بوە توانای دروستبونی دەلالەت و چەمکی نەبوە، چونکە کەمتر توانای داهێنانی هونەریانەی هەبوە.. بە تێروانین و بیر وجەستە و یاسای نەگۆڕی دەرهێنەر و نوسەرەوە گیرساوەتەوە.. دەرهێنەر دایەلۆژی

داوەتیَ و وەکوخۆی خوێندویەتیەوە.. لێرەدا ئەکتەر چێژی نامێنیَ.. خۆی لەکارە هونەریەکاندا نادۆزێتەوە.. دەلالەت دروست ناکات.. دیوار لەنێوان خۆی و بینەردا دروست دەکات.. هەر کات ئەکتەر لەو دیکتاتۆرییەی دەرهێنەر رزگاری نەبو مانای ناگاتە وەرگر.. پەیوەندی ئەکتەر بە داهێنانی شانۆوە دیسان وەکو هەڵم وایە لە دەسەڵاتی نوسەرەوە دەست پێدەکات.. یەکەم کودەتای ئەو کودێتایەیە بەسەر دەقدا و خۆ دۆزینەوەیەتی واتە چۆن ئاو دەبێتە هەڵم و هەڵم بە هەور و هەور بە باران بەو چەشنە دەبێت تاکێتی و کەسێتی خۆی لە داهێناندا بدۆزێتەوە.. نەکو ئیشی بۆ بدۆزێتەوە ئەکتەر دەبێت خۆی بەسەر دەقدا بتەقێتەوە.. ئەو کاتە وەکو ئەکتەرێکی سەرکەوتو دەردەکەوێت و دەگاتە بینەر.

بینەر بەهۆی خەیاڵی فراوانەوە پانتایی درامی پڕ دەکەنەوە دیمەنە شانۆییەکان ئەکتەر و بینەر لەناو فەزایەکی ئافرێندراودا کۆدەکاتەوە نوسراوەکانی دەق دەگوێزرێتەوە بۆ نەشتەرگەری جوڵەو نیشانە دەلالیەکانی شانۆ چونکە ئەکتەر نواندنی روداو و کردار ناکات بەقەدەر ئەوەی نواندنی ئەو تەوژمە فراوانە دەکات کە تابلۆی هونەری و مادە وشتە ونەکانن(لامرئی).. دەقی شانۆیی توخم و بەرهەمی ئایدۆلۆژیانەیە کردارە پرۆسیسیەکانی لەکارە هونەریەکەدا بەدرامی شانۆوە بەراورد دەکرێت.. چونکە لەهەمو کاتێکدا دراما بەرهەمهێنەری دەقە.. دەبێت پێچەوانەی بکاتەوە.. هەمو نمایشێک لەدایکبوی ئەو دەقەیە.. کە درامای تێدا لە دایکبوە.. ئەم پەیوەندیەش تەنیا لە پرۆسیسەکانی کارە هونەریەکەدا لەدایک دەبێت نەکو دەسەڵاتی داسەپاوی زەمەن ومێژو.. هەڵخەڵتاندنی بینەر بەناوی ئایدۆلۆژیا و گوتاری سیاسیانە.. ئاشکرایە هەمو دەقێک هەڵقوڵاوی توخمێکی ئایدۆلۆژیانەیە.. بەو واتا تەقلیدیە نا کە ئایدۆلۆژیا تەنیا بریتی بێت لە چین و دەستە رامیارییەکان یاخود چینێکی کۆمەڵ یا خوێندنەوەی دەق تەنیا بریتی بێت لە ئایدۆلۆژیایەکی روت.

فەزای شانۆ بە جوڵەو یارییە هونەریەکان ئەکتەر دروست دەکات، بەپڕکردنەوەی پانتایی دەق..لێرەوە پەیوەندیە جەدەلیەکانی نێوان (نوسەر و دەرهێنەر و ئەکتەر) دروست دەبن بە جۆرەی کەشێتی نومایشەکە

دروســـت بکەن.. شـــانۆ لەئاهەنگی هونەرییانەدا بگەیەننە بینەر.. لێرەوە چێـــژ لە بنەمای دەقێکی هونەری لەشـــانۆگەرییەکەدا دروســـت دەبێت.. بینەر چێژی لێوەردەگرێت وخەیاڵێکی فراوانی بۆ دەڕەخســـێت.. چونکە بینەر ئافرێنەری ســـێیەمە لەشـــانۆدا.. بەو جۆرە دەق لەژێر دەسەڵاتی نوســـەردا دێتـــە دەر و پەیوەندی نێوان نوســـەر و دەرهێنەر و ئەکتەر دەبێتە پەیوەندی نیوان بابەت و ئەکتەر و دەرهێنان.. ئەمە لەســـەرەتای پرۆڤەدا دەســـت پێدەکات.لێرەوە ئەوە دەردەکەوێت ئەکتەر بینای خۆی لە پرۆڤەی شـــانۆییدا لەگەڵ دەقەوە ســـەرەتا هەڵدەگرێت پاشان لەگەڵ دەرهێنـــەر، لـــەو تەوقە سیســـتەمی هونەرییانەی خۆی دەســـەپێنێ.. نە دەرهێنەر دەبێتە دایەلۆژ دابەشـــکەر، نە نوســـەریش هێزێکی غەیبانی.. چونکە ئە کتەر نواندنی شانۆیی دەکات.. دەرهێنەر کەسێتیەکی ناوەندە لەنێوان نوسەر و ئەکتەردا..

دەرهێنەر

دەق.. .. .. ئەکتەر

بینەر

نومایشـــی شـــانۆیی رەنگدانەوەی هەوێن و کـــرۆک و ڕیتواڵی دەقێکی نوســـراوە کە کودەتایەکی هونەریانەی بەســـەردا کـــراوەو دەرهێنانیش ئەو کارە ئێستاتیکی و گەیاندنە هونەرییە و گۆڕانکارییەیە کە کودەتای خۆی دەکات و ئەکتەریش هەڵدەســـتێت بەنواندنی بەزمانی داهێنەرانەی خـــۆی وەریدەگرێت.. ئەگەر بەچاوێکی رەخنەگرانەوە بڕوانینە شـــانۆی کوردی ئەوە دەبینین ئەو پەیوەندیە جەدەلیانە زۆر کەم ئەنجامی خۆیان پێـــکاوە.. چونکە بەردەوام لەژێـــر کار تێکردنی میتافیزیقانەی شـــانۆی کلاســـیکیدا بـــوە.. دەرهێنەر بە ئـــارەزوی خۆی یـــاری بەچارەنوس و روانین و بیرکردنەوەی ئەکتەرەوە کردوە.ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی لەلایەک ئەکتەر وەک فریشـــتەیەکی رۆشـــنبیر و توانای هونەری نەبوە ئیدی دەرهێنەر بەپلەی زانینی خۆی کاریکردوە.. ئەگەر چاوێک بەدەقدا بخشـــێنین زۆربەی دەقەکان یا بەمردویی هێنراونەتە سەر شانۆ یاخود مردێنراون.. شـــانۆی کوردی لەسەرەتاوە دەق دەخوێنێتەوە.. گۆڕان و روانینی دەرهێنەر تەنیا لابردن وکەمکردنەوەی چەند دیالۆژێکە زۆربەی ئەو دەقانە خراونەتە ســـەر تەختەی شـــانۆ بیانی بون ئیدی مەســـەلەی

تازەگەریێتی و هاوچەرخێتی کەم تا زۆر ئاوڕی لێنەدراوەتەوە.. ئایا تاچەند زیندوە وگیانی زیندویی بەبەردا دەکرێت؟ گۆڕینی هونەری تا چ رادەیەک تازەگەریێتی بەسەردا دەکات.. کرۆتۆفسکی شانۆیی (میری خۆڕاگر، الامیر الصامد)ی (کالدیرۆن)ی دەرهێناوە پەیوەندی سیناریۆی دەرهێنەر بەدەقەوە وەکو پەیوەندی لەحنێکی جۆراو جۆرە بەمۆسیقاوە یان دیمەنێکی بەرایی.. ئەمە کارێکی گرنگە زۆرجار شانۆی کوردی پەنا دەباتە بەر دەقە بیانیەکان بەبێ ئەوەی بزانێت کام دەقە هەلگری ئازار وخەون و ژانەکان و چارەسەری کێشە مەعریفیەکان دەکات.. تا چەند دەماندۆزێتەوە ئەم کارەش پرۆسیسێکی گەورەی دەوێت چونکە ئەم پەیوەندیە لامان تەنها دەقێکی ئاسایی بوە.. ئەمەش پرۆسیسی کار کردنی هونەریانە توانای ئیشکردنی لەناویدا نابێت.. شانۆی کوردی لە گوتارە مەعریفیەکاندا بزر بوە.. گوتارێکی نوێی نە ئافراندوە.. چونکە گوتاری سیاسی و کۆمەڵایەتی و مەعریفەی کوشتوە لەسەردەمانێک رق وقین بەرامبەر بە رژێم گەڕان بو بۆ چەند رستەیەک کە دژی بکرێت.. کەمێک گڕەکەی دەرونی دابمرکێنێتەوە.. ئیتر زۆربەی کارە شانۆییەکان گوتاری ئیستاتیکیان بزر کردوە.. نزیک بونەوە لە شیعارات و زاڵبونی ئایدۆلۆژیا لێرەدا نا عەقڵانیەت دروست دەبێت.. ئەم نەخۆشیە ئێستا پەرەی سەندوە بەلای زۆر کەس شانۆ تەنها نیشاندانی هەرزەییانەی دروشم و کۆمەڵێک کێشەی دەرونییە.. ئەوانەی کە هەمو کەس بەچاکی دەیزانێت.. واتە تازە هونەر بگەڕێننەوە بۆ قیتارەکەی ستالین و چاو لەکەللە سەرەکەی مایردهۆڵد و دەیانی تر بپۆشن.. ئێمە نەک هونەرمان بەوە کوژرا کەبێ ئاگایی هونەرمەند و دەرهێنەری بێتوانا بەڵکو لەگەڵ زۆر لەلایەنی رامیاری بەبێ ئەوەی ئاگایان لەرەوتی نوێی هونەر و ئاستی رۆشنبیری جیهانی ببێ دەست وەردەدەنە کاری هونەری بەچەمک و دەستەی سیاسییەوە دەیبەستنەوە زۆر رای سەیر دەردەکرێت، لێرەدا بەرەو ئەوە برۆین گوتاری سیاسی یاخود کۆمەڵایەتی(خطاب سیاسیە- خطاب الاجتماعیە) زاڵ بوە بەسەر گوتاری ئیستاتیکی و هونەریان بەرەو خنکاندن بردوە.. ئەم هۆیەش بۆتە هۆی ئەوەی زیاتر بینەر لەشانۆ بکێشێتەوە ئەو جمهورەی کە هەیبوە لەدەستی بدات.. لەلایەکی تریش نەک ئەکتەری پەروەردە

نەکردوە بەڵکو ئەویش لەگەڵ رەوتە مردوەکەدا مردوە.. جەستە لای ئێمە لاسایکردنەوەی کەسێکی سیاسییە یان کێشەیەکی سواو.. ئەکتەر خۆی ئازاد بێت ئەوسا ئازادی بەخەڵکی دەگەیەنێت.. خوێندنەوەی جەستەیی بینا دەکات.. جەستەی ئەکتەری کورد لەنێوان هۆش وهەست (الوعی و اللاوعی) دا خۆی نەدۆزیوەتەوە هیچیان بەتەواوی بەسەر راچەنینی ئەکتەردا زاڵ نەبون.. چونکە زۆربەی ئەکتەری کورد تا ئەو رادەیە فێرنەکراوە بزانێت چۆن دەچێتە ناو نواندن.. یاخود پلەی رۆشنبیری ئەوەندە نەبوە بتوانێت ئاستەکانی دەرونزانی بزانێت ولەناو پانتایی شانۆدا پەیوەندیەکانی خۆی بەیاریە هونەریەکانی دروست بکات ئەکتەر دەبێت داماڵینی نەست (اللاشعور) بکات چونکە روانینەکان لەرێگای هۆش و هەستەوە (الشعور) دەگەیەنێت و یاریەکانی خۆی لەنواندندا دەکات.. بیر و سۆز و جەستە(الفكر والعاطفة والجسد) نابێت لەیەکتر جیا بکاتەوە.. چونکە نواندن زەمەن لادەبات.. دیواری نێوان رابردو و ئێستا.. ئەو کردارە وەردەگرێت کە رویداوە.

لێرەدا بەرەو ئەوە برۆین کە هەست و نەست بینا دەکات شانۆی کلاسیکی و تەقلیدی پەیڕەوی نەست(اللاشعور) ی دەکرد.. بونیادی نەست پێکهاتەی ئاڵۆزی بابەت و وێنەی جۆراو جۆرە.. پەیوەندە بە ژیان و چەمکی جیهانی تاکە کەس.. ئەگەر کاتێک مێژوی کۆمەڵ و فەرهەنگی هەمو مرۆڤایەتیش بێت هەر لەو بوعدەی خۆیدا دەمێنێتەوە.. ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ شتراوس وجاک لاکان ئەوە دەبینین بونیادگەریانە بەرەو کۆجیتۆیەکی ئەقلانیمان دەبات لەو حاڵەتە تەقلید ئامێزە دەربازمان دەکات کە ئەکتەر بەنەست (اللاشعور) نواندن بکات.. پێویستە ئەکتەر لەنێوان ڕیتواڵ شانۆدا لەگەڵ داهێنان وخەون و هەست و نەستە ون و ئاشکراکانی خۆیدا بگەڕێت.. لەرێگای هۆشیاریەوە (وعی) لەکارە هونەریەکەیدا خۆی بدۆزێتەوە.. یاریەکانی جەستەی ببێتە یاری (عەقڵی و سۆز و بیر و جەستە) یاریەکی عەقڵانییانە کە دەلالەتی خۆی بگەیەنێت، نەکو لەهەمو شتێک بێبەشمان بکات لە شەپۆلی نەست (اللاشعور) دا چونکە نواندن یاری هونە رییە ئەم کەسێک بێت و ئەوی تر کەسێکی تر.. لەگەڵ جەدەلیەتی درامی و کەشی شانۆدا بەرجەستەیان بکات، هەر کەسەیان ئەویتر تەواو دەکات و کارە شانۆییەکە بگاتە کامڵبون لەگەڵ

سێ حاڵەتی سەرەکی (درامی و ئەفسانەیی و ئیستاتیکی) چونکە لە شانۆدا یەک گوتار هەیە ئەویش گوتاری شانۆیە، شانۆی نوێش بەرەو پێکهاتەی ئیستاتیکی و نەشونمای هونەریانەی خۆی دەکات ئەمەش لەزیندوێتی جەستەی ئەکتەر چێژ دروست دەکات و دەگاتە لوتکەی خۆی.. ئەکتەر دەبێت روانینی بینەران شەپۆل پێبدات هەمیشە هەست بە لەدایکبونەوە وپاکژ بونەوە بکەن.. هونەر پرۆسیسێکی قورس و ئاڵۆزە پرۆسە و کردارە هونەریەکان پێویستیان بەتوانایەکی لە رادەبەدەر هەیە.. هەمیشە لەگەڵ مردنی جەستەی ئەکتەردا دەمرێت.. بۆیە پێویستە ئەکتەر ئەوەندە فریشتەی هونەر بێت مانای لەدایکبون هەڵبگرێت.. نەکو لەخەونێکی کۆتایدا سەربنێتەوە.. ئەکتەر دەبێت هەمیشە هەوڵی هونەری و رۆڵی ئەزمونگەریی جیهانە راستەقینە سۆسیۆکۆمەڵایەتیەکە بدات.. ئەوەی لێرەدا گرنگە خۆ دۆزینەوەیەتی.. ستانسلافسکی هەوڵی ئەوەی دەدا کە ئەکتەر خودی خۆی بدۆزێتەوە لەچوارچێوەی شانۆ لەوڵات و زەمەن و واقیعیەتی خۆی واقیعیەتی ناوەوە (داخلی) ئەم خاڵە زۆر گرنگە چونکە ئەکتەر دەبێت ئەو هەوڵانە بدات.. چونکە گشت کاتێک لەژێر تیشکی تازەگەرییانەو تاقیکردنەوەدا دەژی.. هەمیشە لەکردارەکانی مانای لە دایکبوندا دەگەێنێت چونکە لەرێگەی دەنگەوە ئاماژە بەشیکردنەوەی دەنگ دەکات.. تەعبیر دەکات لەدەرونی خۆی.. بەدەنگی یاخود بزاوتە جەستەییەکەی جوڵەی دەم وچاو و ماسولکە و دەست و.. هتد. ناکۆکی لەنومایشدا ناکۆکیەکی دەرونیە.. لەگەڵ وەرگر.. ئەکتەر لەرێگەی هاندەرێکەوە پەرچە کرداری دەرەوە دەکات.. چونکە لەگەڵ هاندەری کردار پێکەوە دەئاخافتێن.. بینەران هەستیان دەخەنە ناو کەسێتییەکەوە.. ئەمەش پێویستی بەگیانێکی زیندوی نوێ هەیە.گیانێک کە وەکو پەپولە بەسەر خەیاڵی بینەرەوە بنیشێتەوە چونکە ئەکتەر هەمیشە دەبێت ئاهەنگسازی لەگەڵ کەشێتی شانۆ و بینەراندا بکات.. خودی خۆیی و مردن و ژیان لەرێگەی فەرهەنگی مرۆڤایەتیەوە دەربخات چونکە شانۆ وەکو کارگەیەکی تاقیکردنەوە وایە.. ئەکتەرەکان سەما و نواندنی تیادا دەکەن.. لێرەدا عەقڵی نهێنی وەستاوە.. بەرهەمهێنانی لە جەستەیەکی داهێنەری تاکە کەسەوە کە تەقینەوەی ناوەوەی لە تێگەیشتنی هونەر و ژیان و لەنومایشێکی

شانۆییدا دەردەخات بەبێ ئەوەی لەناوەوە پەنگ بخواتەوە.. داهێنان و نواندنی هونەریانەی ئەکتەر لەرێی ئاماژە (الاشارە)وەیە، نیشانە پەرچە کردارێکی مرۆڤایەتیە.. بزوتنەوەی ئەکتەر ئاماژەیە.. ئاماژە هەرگیز بەبێ تێگەیشتن نابێت چونکە پرۆسیسێکی نهێنیە. زۆر شت هەیە لەشانۆدا، لێی تێناگەین و هەستی پێدەکەین.. ئەمەش پابەندی بیر نیە.. بەڵکو پەیوەندی تۆ دروست دەکات.. کار دەکاتە سەر جەستە هەرکاتێک هەست پێکرا مانای ئاماژە (الاشارە) دروست دەبێت، ئەکتەر دەبێت تەنیا بۆ خۆی و بینەر نمایش نەکات.. بەڵکو لەناوەوەی خۆیەوە بۆ دەرەوە.. نەکو لەپێناوی شتێکدا لەدەرەوە.. ئەکتەر فریشتەیە هۆڵی شانۆ دەکات بە بەهەشت و دۆزەخ.. ئەکتەری سەرکەوتو لەژێر کار تێکردنی تیشکی شانۆییدا جوڵەکانی خۆی لە میکانیزمی تەقلیدی دەپارێزێت، سەماو یاریە هونەریەکانی خۆی دەکات بەوێنە کە تیشک کار بکاتە سەر هەمو جەستەی.. وێنەو کەشێتییەکی گونجاو بخولقێنێ. زۆرجار لەرێگەی سێبەری خۆی لە کەشێتی شانۆدا ئەفسانە دادەهێنێ پەیوەندی تیشک لەشانۆدا بەئەکتەرەوە پەیوەندیەکی جەدەلیانەی پڕ لەدەلالەت و ئاماژەیە تیشکێکی زەرد یاخود سەوز، سور، شین لەسەر جەستە دەبێت دەلالەیەکی نوێ بینا بکات.. تیشکی شانۆی سەرکەوتو هەمیشە کار دەکاتە سەر بیر، لێرەدا ئەو ئاهەنگسازیە دروست دەبێت.. تیشک چێژێکی هونەری لەگەڵ کێشە سەرەکیەکاندا هەیە دەگاتە بینەر.. ئەکتەر لەرێگەی تیشکەوە دەتوانێت بۆشایی و کەشێتی و ئەفسانە بخولقێنێ.. جەستەی بشارێتەوە یاخود لەناو چەند رەنگێکدا خۆی بگۆرێت زۆر تیشکی سەرکەوتو و دەبێتە پۆشاک.. هێزێکی ئەفسانەیی تایبەتی بۆ جەستەیەکی روت.. دەبێتە هاندەرو ئەفسانەی بەرگە سروشتیەکە.. بەرگێکی هاوچەرخیانە.. بەرگێک دەیان دەلالەت دروست بکات.. زۆرجار غەریزە جنسیەکان لەرێگایەوە بینای خۆیان دەکات.. ئەکتەرێک لەگەڵ ئەکتەرێکی تر و لەگەڵ گەیشتنە یەکتری لەکێشە دیار وئاشکراو نادیارەکاندا تیشکی بزوتنەوەکانی جەستەی کامڵ دەکات بە ئاماژە و دەلالەتە فراوانەکەی خۆی بەرەو هەوڵی عەقڵیانەی هونەری و تێڕامان و هەست و نەست پەلکێشمان دەکات کاتێک کە تیشکێکی سور یان سپی یا سەوز.. هتد دەبینین راستەوخۆ دەلالەتەکانی جەستە

دەخوێنیتــەوە تیشــک و ســات وچرکەکانی شــانۆ بەرجەســتە دەکات دەلالەتــی ئــەو روداو و بزاوتــە هونەریانەی دەکات کــە کاری درامی بەرجەســتە دەکەن.. ئەکتەری سەرکەوتو بزاوتە جەستەییەکانی لەگەڵ تیشکدا دەکاتە کارێکی سەرسوڕهێنەر، چونکە جیاکردنەوەی تاریکی و روناکی کە زۆر جار کارێکی ســانایە، هەســتپێکراوە، بینەر لەهۆشەوە تێرامان و گومان دروست دەکات:

(دەتوانین بەســانایی تاریکی و روناکی لێک جودا بکەینەوە بەڵام کەس ناتوانێت هێڵێکی جیاکەرەوە لەنێوان شەو ورۆژدا بکێشێ٧).

ئەم جودایە لەشــانۆدا کارێکی هونەریانەیە چونکە لەرێگەی تیشــکەوە هەمو ڕیتواڵ و دەرفەتێکی ئەفسانەیی دروست دەبێت لەساتەوەختێکدا ئەکتــەر دەکەوێتە بەر هەردو حاڵەتی شــەو و رۆژ جیهانێکی خورافی و گەڕانەوە.. رابردو.. ئێســتا.. داهاتو.. تەنیا ســێبەرێک جوڵەی جەستە ئاشــکراکەی دەربکەوێت.. تیشک بۆ کاری هونەرییانەی ئەکتەر کارێکی شــیاوە، ئەکتەری هونەرمەند خۆی لەگەڵ زمانەکانی شــانۆدا دروست دەکات.. چونکــە یەکێــک لەئەرکەکانی ســیمۆلۆژیا (ئاماژە) لە شــانۆدا یەکگرتنــەوەی توخمەکانــە کــە تایبەتی خۆیان بزر دەکــەن لەروبەری هونەریدا کۆبکرێتەوە.. کەنومایشــی شانۆیە.. تیشک کارێکی دەلالیانەی قوڵــە دەتوانرێــت غەریــزە و دو دڵی و رارایی و ونبــون و گۆڕانکاری جەســتەی بەئەکتــەر بــکات بــاوەڕ بــەو بینەرانــە بهێنــێ کەدەوریان لەبەردەمــدا دەبینێ.. چونکە ئەکتەر هــەر رۆژە یاری هونەریانە لەگەڵ چەند دەســتەیەکی نوێــی بینــەردا دەکات.. بەڵام هەمــو رۆژێک یاری هونەری لەگەڵ خۆیی و لەگەڵ ئەکتەرەکاندا هەیە چونکە چالاکی شانۆیی هەڵگــری بونیەی ســیمۆلۆژییە (ئاماژە) ئەمەش لەهەمــو کاتێکدا مانای نــاگات تەنیا لەرێگەی پەیوەندی کۆمەڵێک بە کۆمەڵێکی ترەوە نەبێت.. سیمای شــانۆ لەبینای کۆمەڵێک دالدا نواندن دەکات، کۆمەڵێک (دال) لە بەرچــاوی بینــەردا چونکە دینامیکیەتی توانای گۆڕین و گواســتنەوەی دیاردەیەکــی هەیە بۆ شــوێنێکی تــر.. بەرەو ژیانەوەی شــتەکان ژیان هەڵدەگــرن.. روانینی فراوان دەرەخســێنن.. لێرەدا پێویســتە هەمیشــە هەوڵــی نوێکردنەوەی خۆی بــدات.. دور لە دوبارە بونەوە.. پێویســتە بزاوتە جەســتەیی و یاریــە هونەریەکان یاریەک بن هەتا شوشــە زێڕ

نەخشـــەکانی هونەر پەڵەیان بەرنەکەوێت.. پەیوەندی خۆی بەتیشکەوە بکاتــە ئــەو پەیوەندییەی بەخۆڕسـکی دێتە بەرچـاو دەمامکی بە زۆر ســەپێنراو، چونکە تیشــک وەکو ســۆزی دایک ئەکتــەر دەگرێتە ئامێز، ئەکتەر دەبێت بزانێت چۆن لەگەڵیدا دەژی، زۆر جار لە تیشکەوە نیگاو خەونەکانی ئەکتەر دەخوێندرێتەوە.. چونکە ئەکتەر لەکێشە ئەنتۆلۆژی و گرێدانی چارەنوس و ئامانجێکی هاو بەشدان، هەمویان یاری زانستیانەی نــاو کایــە مەعریفیــە هونەریەکــەی دەق دەکــەن.. لە دەقێکــی تواوەدا هاوبەشــی پرۆسیسی ناکۆکی سۆســیۆ ئایدۆلۆژی و کرۆکی هونەری دەق دەکــەن، کۆمەڵێک ئەکتەر لەجێگایەکی دیاریکراودا لەناو ئاســمانی شــانۆدا کۆبونەتەوە بۆ یاری هونەری، شــوێن لە شــانۆدا جێگەیەکی گرنگە چونکە هەر لەسیســتەمێکی سۆسیۆلۆژیدا کۆمەڵێک بەکۆمەڵێکی تر دەبەستێتەوە بەڵکو دەبێتە بونیەیەک بۆ پەیوەندی دیاریکراو لەنێوان توخمە پێکهاتەکاندا، کەبینەر پرسیاری لەلا دروست ببێت.. کە ئیستاتیکای جێگــە ببێتە هانــدەری.. ئەمەش لەرێگەی هەڵبژاردنــی دەرهێنەرەوەیە، بۆیــە پەیوەنــدی بەوەرگر و دەرهێنــەرەوە دەبێت پرۆســەی خۆی لە دەقدا بکات، کەشــێتیەکان وێنەبگرێت.. بەجۆرێــک ئەوەمان پێبگوترێت کــە دەق توانای گوتنی نەبوبێت.. چونکــە ئەو دەق بۆ بینای دەلالەیەک دیمەنی شانۆیی دادەهێنێ سەرلەنوێ، دروست بونی ئەو خەونە فیکری و هونەرییانــە.. گومــان لــە زەمەنێکی چــاوەڕوان نەکراوە پرســیار لە منداڵدانی پرسیارێکی تر.. جەدەلیەتی عەقڵانیانەی پەیوەندی شتومەک.. مادە بە زمانەوە.. پەیوەندی مرۆڤ بەسروشــت و مادەکانیەوە.. چونکە (ســیمۆلۆژی) ئاماژەی شــانۆیی توانــای گۆڕینی توخمەکانــی هەیە لە بیستنەوە بۆ بینین، بە پێچەوانەوە، ئەم ئاڵوگۆڕە گواستنەوەیە بناغەیەکی نمایشــی شــانۆییە.. چونکە شــانۆ دەبێت پێکهاتەی گوتارێکی شانۆیی بکات.. لەتوخمی هونەری بیســتن و بینیــن و هونەرە جۆراوجۆرەکاندا لەرێژەیەکــی نوێدا کەنمایشــتەکە گوتاری شــانۆ پێکدەهێنێ.. بەمجۆرە ئاهەنگسازی نمایشت کار کردنە.. ئەم کارێک بکات و ئەوی تر تەواوی بکات، ئەو جۆرە کێشەی ئەنتۆلۆژی دروست بونەوەو روخان دروست ببێ، دور لەو گوتارەی کەسۆســیۆئایدۆلۆژی و دەســەڵاتی داسەپاوی شــانۆکە بێت.. بەڵکو کەســێتیەکان دەبنە ئاوێنەیەکی هونەری خەیاڵ و

بیرکردنەوەیەکی قوڵ بەرجەستەدەکەن، کرداری شانۆیی بزوتنەوەیەکە لەناوەوەی روداوەکان کەبینەر دەیبینێ و دەیبیستێ.. دەرهێنەر کرداری شانۆیی دەکات بەتوخمی (کات وشوێن) نیشانەی بینینی شوێنی نمایش (بیســتن وکات)ە بونیــادی کــرداری پێکهاتەکەیەتــیو هیــچ کات بینەر ناتوانێت هەســت بکات بە حاڵەتە دەرونی و بیستن و وێنەییەکان، تەنیا لەرێگەی پرۆســەی هۆشــەوە نەبێت.. لێرەدا بەرەو ئەو قوڵاییە بچین.. کە گوتاری شــانۆیی(خطاب المســرحیة) بینا دەکات.. گوتاری شانۆیی لەجەســتەیدا تۆرێــک لــە پەیوەندی دال لەنێوان شــانۆ و هۆڵــدا.. دال لەنومایشــی شانۆییدا بریتیە لەوێنەی بینراو یاخود بیستن کە پێکهاتەی مەدلولە(چەمــک)ە زهنیەکانە.. ئەم بەیەکگەیشــتنەوەی (دال و مەدلول) لە نومایشــتدا تەنیا لەرێگەی پرۆســەی هەســتکردنەوەیە لەتێگەیشتن وچێــژی ئیســتاتیکیدا دروســت دەبێت.. چونکە (ســیمۆلۆژی) نیشــانە لەشــانۆدا توانای لەدایکبونەوەی هەیــە کەبونیادی دەلالی دەوڵەمەندتر بکات، شانۆ ئاوە تریفەو جوانی و کەش و وێنەو تاقیگەیەکی کەفچڕێنە وێنــەی بــون و ژیــان و کۆمــەڵ و سروشــت لەنــاو شــنە رونەکەیدا رەنــگ دەداتــەوە.. بەردەوام مــرۆڤ پاکژ دەبێتــەوە.. لەرزین و گریان وپاڕانەوە.. جوڵەکانی تری جەســتە.. ئەکتەر هەست و گومان و رارایی خۆی دەکات.. بە تێڕوانینی و هەســتی شــاعیرانە و هونەریانەی خۆی دەریدەبڕێت.. زمان بەشــێوەیەکی هونەریانە لەگەڵ جوڵە و وێنە ساتە درامیەکەدا بەرجەستە دەکات بەزمانێکی نوێ.. لەگەڵ دەنگ و هاوار و ســەما و تیشــک یەکدەگرنەوە.. کارە هونەریەکانی تر مۆسیقا و تیشک کار دەکەنە سەر بزاوت و جوڵە و میکانیزمی هەست ونەستی ئەکتەر.. خەیاڵی فراوان لەکەشــێتی شانۆدا دروســت دەکەن.. بینەر دەخەنە ناو جوڵەیەکــی میکانیزمــی گەڕان بەداوای پرســیار و دەلالەت و ئاماژە و نیشانە هونەریەکاندا.. مۆســیقا خۆی زمانێکە.. پارچە ئاوازێکی بیستنە مرۆڤ هۆشیار دەکاتەوە.. راچەنین بەرەو چێژ لەنمایشتەکە و هونەری نوانــدن و جەســتەی ئەکتــەر و فەزای و شــانۆکەدا دروســت دەکات، ئەکتــەر کاتێک دەم وچاوی وێنــەی خەفەتاوی (ئازار.. شــەڕ.. خوێن.. یــان هەر وێنەیەکــی تری تێدا بێت ئــەوا پارچە مۆســیقایەکی گونجاو وەکو ئاوازێکی سروشــتی بەســەر دارو درەختدا بێت واتە بوژانەوەی

جەستە.. مۆسیقا لەساتە وەختی جوڵە و دەلالەتەکاندا خوێن دەهەژێنێ مرۆڤ توشــی تێڕامــان و بیرکردنەوە دەکات.. گەڕانــەوە بۆ (رابردو) (ئێستا) (وێنەی نهێنی).. (شەڕ). (لەسێدارەدان).. (لەدایکبون).. (روخان).. (دروستبونەوە).. (ئاهەنگ).. هتد.

سەرپەرشــتیکەری ئۆرســتکرا پێویســتە بتوانێــت هێزێکــی دینامیکی دابهێنێت بۆ روبەرەکانی شــانۆ.. هەرچەندە مۆسیقا لە شانۆی کوردیدا هەتا ئێســتا هەر لەحیمکاری بوە.. دەرهێنان لەکاسێتەکاندا.. هەڵبژاردنی مۆســیقا لەگەڵ ئەو ساتە درامییە کەدروســت دەبێت.. مۆسیقا فرۆیە.. کارگێکە بە بروســکی تەم ومژو کەشــی شــانۆکەدا دەخولقێ.. چونکە تەنیا بۆ ئەوە نیە گوێ لە ئاوازێکی خۆش بگرین.. هەڵبژاردنی مۆســیقا بۆ شانۆ وەکو گروپی خوێن وایە بۆ جەستەیەک.. ئەمەش کەلە بەرێکە لەشــانۆی کوردیدا مۆسیقا جوڵەکانی جەســتەیی بەرجەستە نەکردوە: بیــری نەوروژاندوە بۆ دەلالەت دروســتکردن و ئاماژە و نیشــانەکان.. زۆرجــار لەجوڵە و غەم و ئازار.. گریان.. شــیوەن.. پێکەنین.. پێچەوانە کەوتۆتــەوە، دەلالەتی نەدۆزیوەتەوە.. مۆســیقا لەدایکبوی جوڵەی ئەو جەستەیەیە کەســاتی درامی دەقەکە ونمایشتەکە دەخولقێنێ کەحاڵەتی دەرونی دەردەخات.. لەگەڵ ئیســتاتیکای شانۆدا خۆی دەدۆزێتەوە لای من گرێچنی رۆحی نێوان زمانەکانی شانۆیە کەفی رۆحە.. سەرپەرشتی کەری ئۆرکســترا لەشــانۆدا خۆی دەبێتە دەرهێنەر و داهێنەرێکی تر.. دەبێــت داهێنان لەســەرەتای کودەتا مەزنەکەی شــانۆدا بکات.. کودەتا لەعەقڵــی مەعریفــی و ئــەو پرۆسیســە گەورەیــەی ریتواڵی شــانۆیی شــانۆییەکەیە، چونکە هەمو زمانەکانی شــانۆ لەیــەک زماندا و لەیەک گوتاردا کۆدەبنەوە کە ئەویش گوتار و زمانی شانۆیە:

(نمایشی شــانۆیی دەبێتە زەمینەیەکی زاخاودراو بە گریمانەو گوتاری کراوە.جەخــت لەســەر هەمەجۆری چالاکیەکانــی خوێندنــەوە دەکات بەپێوەری دیالاکتیکی ئامادە بون و بزر بون.. پێویستە لەسەر رەخنەگر رۆڵی روخێنەری رای گشــتی بێت لەســەر دەلالەتی نمایشــەکە.. نەک لەپێنــاوی پێناســەکردنێک بانگەشــی ئەوە بــکات زۆرانبــازی ناوەکی نمایشــتەکانی ناتوانرێــت بەتــەواوی دیاری بکرێت.. بەڵکــو رێگە بدات بــە هەمو جۆرە توانای مانا نزیکیە ســیمۆلۆژیەکانی گوتاری شــانۆیی

بێت٨).
شـانۆ ناوە کەسەکان خۆیان پێویستە مەلەی هونەریانەی خۆیان بکەن بەجوڵە و نیشـانەو ئاماژەی جەستەبونی خۆیان بسەلمێنن خۆیان فەزا پڕ بکەنەوە.. هەر ئەکتەرێک لەدەریای شـانۆدا خاوەنی بیر و هەسـت و رۆشـنبیری و بـاری زانسـتی و هونـەری نەبێـت دەخنکێت.. کەس ناوی نازانێت وجەسـتەی نادۆزرێتەوە.. دۆزینەوەی جەسـتەی ئەکتەر لەچاوی بینەردایە.. جەسـتە پێویسـتە پرۆڤە کار بێت جەستەی ئەکتەر وەکو جەستەی یاریزان پێویستی بە پرۆڤە هەیە، هەمیشە بەبەردەوامی پرۆڤـەی خـۆی دەکات بەسـەر پلەکانـی هونەریـدا سـەردەکەوێت.. جیاوازیەک ئەوەیە ئەو لێدانە بەنیشـانە و دەلالەتی و زمانی جەسـتەی دەردەبڕێت.. وێنە دادەهێنێ.
لێـرەوە کاتـی خۆیەتـی بگەڕێینەوە بۆ جەسـتە.. ئەوەی لامـان گرنگە جەسـتەی فیزیۆلۆژیـە کە بەجەسـتەی نوێـی دەژمێرن * جەسـتەی فیزیۆلۆژیش وەکو (بارت) ئاماژەی بۆ دەکات بەپێی مێژو دەگۆڕێت:
(جەسـتەی سـەردەم خودی خۆی دەوێت لەروانگەیەکی جەماوەری و کۆمەڵی و ئەفسانەییەوە.. جەستەیەکی لاواز جەستەیەکی گەنج٩).
جەسـتەی سـەردەم لەو روانگەیەوە خۆی دەدۆزێتەوە.. ئەوەی گرنگە لامـان شـۆڕبونەوەیە بـەرەو هەنگاوێکـی تـر جەسـتەی عەقڵانی و پەروەردەکردنی جەسـتە.. ئەوەی باسەکەمان بەکورتی بەرهەم دێنێت ئیستاتیکای جەسـتەیە.. جەستەی سەردەم کەبتوانێت هەستەکانمان بۆ بگوێزێتەوە نەکو سیسـتەمی داسەپاوی میتافیزیقای شانۆی کلاسیکی.. هەرچەندە زۆربەی هەوڵدانەکانی شـانۆی کوردی رەنگدانەوەی ئەون.. لـە جوڵـەی جەسـتەو بیرکردنەوەیدا لەسەربەسـتی.. بـۆ دۆزینەوەی بەرهەمهێنانـی خۆی.. چونکە بەردەوام وەک ئالەتێک وابوە بەدەسـتی دەرهێنەرەوە.. دەیان جوڵەی پێدەگۆڕێت.. دەرهێنەر لەشانۆی کوردیدا وەکو هونەرمەندێکی شـێوەکاری وایە کەخۆی وێنەکە دروسـت بکات، هەمو جوڵە و بزاوتن و وێنەیەکی کاراکتەر دەرهێنەر بوە، بەبێ ئەوەی کاراکتەر خۆی توانیبێتی سەربەسـتی وەربگرێـت، دەتوانین بڵێین ئەو گۆڕانانەی کەهەوڵی بۆ درابێت. لاسایکردنەوەیەکی شانۆی عەرەبی بوە، لەوانەیش شـانۆی ئەزمونگەری.. ئەوە وەک هەنگاوێک هاتە پێشەوە و

بەڵام وەستا، جگە لەمەش هیچ تیۆرێکمان لەسەر شانۆی کوردی نەبوە، نەک ئەوان بەڵکو هەمو تیپەکانی تر هەمان چەشن تا ئێستاش هەوڵێکی نوێ بەرنامەو تیۆرێک نیە هەوڵی بیناکاری شانۆی کوردی دابێت.. جگە لاسایکردنەوە کاتی خۆیەتی بڵێین: زۆربەی شانۆی عێراقی و عەرەبیش هەتـا ئێسـتا خۆیان لە(برێخـت و پیتەر فایـس) رزگار نەکردوە و لەو مەدارەدا دەخولێنەوە ئیدی لاسـایکردنەوەی ئێمە بۆ ئەوان پرسیارێکە ئاڵۆز.. کارەکە گەیشـتوەتە رادەیەک لەسـەرەتا و ئێسـتاش هەر کەس بـۆ خۆی بـوە، هەرەمەکیانـە، بەڕوانین و بیر و هەسـتی تاکە کەس.. ئیدی لە تەقلید وپێش تەقلید تێکەڵاو کراوە.. ئەکتەریش بێ خۆدۆزینەوە ماوەتەوە.. ئەگەر چاوێک بە مێژوی شـانۆی جیهانیدا بخشـێنین ئەوە لەهەمـو سـەردەم و بارودۆخێکـدا ئەکتەر بـە عەقڵیەتێکـی نوێی ئەو سەردەمە کاری کردوە، پاشان ئەو دابڕان و هەوڵە نوێیانەی تر هاتون رچەو تیئۆری نوێیان دارشـتوە.. لێرەدا کاتی خۆیەتی گەڕانێک بەدوای گۆڕانکاریەکانـی ئەکتـەردا بکەین.. گۆڕانە مەزنەکانـی جیهانی ئەکتەر رۆژ بە رۆژ خاوەنی بیر و تێڕوانینی نوێ بون، لە شـانۆی کلاسـیکیدا ئەکتەر ئەو سەربەستیە رەهایەی وەرنەگرت، لەشانۆی تەقلیدا گۆڕانێکی گەورەی بەسـەر داهات بۆ دابڕان لـەو بازنە داخراوەی کە هەیبو، ئەو گۆڕانە هەر لە ستانسلافسـکی و دۆلین و میرهۆلد و ئارتۆوە دەسـتی پێکرد ئەکتەر هاتە ناو قەوارەیەکی تر هەرچەندە ئەوەش بەپێی زەمین و زەمان و هاوچەرخێتی ئەو کاتە بوە، ئەوە ئەگەر لە ستانسلافسکیەوە سەیربکەین توانی قوتابخانەیەکی نوێ دابمەزرێنێت بەڵام لەئیشەکانیدا تەنها سـەرهەڵدانێک بو بۆ دابڕان لەوی پێشـو.. هەڵگری زیندوبونەوە نەبو لەدۆزینەوەی دەلالەتی نوێدا، شانۆی نوێ، زیندو باوەڕی بەژیانە دور لەشتومەکی جوان:

(لەشانۆدا هەمو شـێوەیەکی نوێ لەگەڵ لەدایکبونیدا هەڵگری رەگەزی مردنە، پێویستە هەمو لەدایکبونێکی نوێ لەخۆبگرێت کەناوەڕۆکی نوێ هەڵدەگرێت١٠).

ئـەو قۆناغـەی ستانسلافسـکی بناغەیەکـی پتـەو بو بـۆ دامەزراندنی قوتابخانەیەکـی نـوێ بـۆ ئەکتەر.. لەگەڵ بـەرەو پێش چونـی رەوتی گـەورەی شـانۆدا ئەکتەر کەوتە نـاو مەودایەکی نوێتـرو بیرکردنەوە

وهەلو مەرجێکی تر.. هەرچەندە هەتا ئێســتاش شوێنەوار و بناغەیەکی پتەوە، بەڵام ئەم باســە لەگەڵ فریشــتەیی ئەکتەر و بەرەو پێشــچون و دۆزینەوەی دەلالەتی نوێ لەجەســتەیدا کارێکی ترە، شــەپۆلی شانۆ لە تەوژمدایە دوای ئەوەش چەندە گۆڕانی سەرتاســەری لەشــانۆدا کرا.. بۆنمونە شانۆی مەلحەمیانەی بریخت باس لە تەقینەوەی ئەکتەر دەکات لەتێڕوانینــی دەرهێنەرەوە کــە چاودێری بکات و وە بینەر شــایەتێکی تیژبین بێت و رەخنەگر بێت بۆ روداوی شــانۆ و کەشــێتییەکان. ئەمە روانینی ئەکتەر دەکوژێت.. هەرچەندە برێخت بەر لەهەمو شتێک هەوڵی داهێنانی گوتاری سیاســی دەدا.. ئــەوەش ئەنجامەکانی جەنگی جیهانی بو ویســتی واقیعیەتی سۆســیالیزمی لەهونەری شانۆدا پیادە بکاتەوە.. رۆڵێکی گــەورەی گێڕا بەرامبەر ئیدای ئەکتەر کە هەڵگری –نیشــانەی شــانۆییە و خاوەنــی ئیمتیــازە.. لە دراماتۆرجی دا جەختی لەســەر دو لایــەن کردۆتــەوە: پەیوەندی رەمــزی و بایەخــی ئامادەبونی مادی و کۆمەلایەتی.

لێرە مەبەســتمان تێگەیشتنە لەهونەر و نەوەستانی چونکە بەدڵنیاییەوە ئەگەر بێتو هەولی برێخت و ستانسلافسکی و مایرهۆڵد و ئارتۆ لەشانۆدا دەربهێنیــن ئــەوا کۆڵەکەی شــانۆ دەڕمێت.. چونکە ئەمانە ئەســتێرەی جیهانە مەزنەکەی شــانۆن، بەپێی قۆناغ گەشــەیان بەشانۆ داوە.. بەڵام هونەر ناوەســتێت رۆژانە هەنــگاوی باڵا دەنێت.. لێــرەدا ئەوەی لامان گرنگە ئەو هەولانەیە.. کەلەســەر جەســتەی ئەکتەر کراون.. لەشــانۆی تەقلیدیدا. چونکە شانۆ هەمیشە لەنوێ بونەوەدایە هەمو ساتێک گۆڕانی بەسەردا دێت، ئەکتەر ئەو فریشتەیەیە کەهیچ کاتێک نابێت دوبارەبونەوە وجوینەوە لەخۆی بگرێت و نەکو ئەو دوبارەبونەوەیەی لە میتافیزیقیای شانۆی کلاسیکیدا ئەکتەری بەند کرد بو، شۆڕشە مەزنەکەی (ئەنتۆنان ئارتۆ) شــانۆی توندوتیژی (مسرح القسوة) ویستی کۆتایی پێ بهێنێت.. کە هەتا ئێســتاش شــوێنەواری ئارتۆ فەزایەکی گــەورەی داگیرکردوە، بــا لەو دەرگایەوە دەســت پێبکەین کــە ئارتۆ ویســتی رزگاری بێ و کۆتایی بەهونەری گێڕانەوە بهێنێ.. کۆتایی بەو ئیســتاتیکا ئەرســتیەی کەمیتافیزیقیای شانۆی رۆژئاوا خۆی تیادا ناسیبو.

هونەر لاســایکردنەوە و نیشــاندان و وێنەگرتنی ژیان نیە وەکو خۆی..

بەڵکو پەیوەندیەکی بەراورد کاری لەگەڵیدا هەیە، ژیان خۆی باوەڕێکی بەرزە، هونەر لەگەڵیدا دەمانگەیەنێتە جوت بون، بەڵام کێشـەو رەخنەو باسەکانی ئارتۆ جیاوازە، چونکە نکوڵی لەو دەورە گرنگ و پڕ بایەخەی ناکرێت کە هەیبو.. ئەوی لای ئێمە گرنگە قسـە کردنە لەسـەر ئەکتەر و جەسـتەی ئەکتەر، لای (بارت) و(کرۆتۆفسکی) و (دریدا) توندوتیژی بە پێشزانی (التنبؤ) دەدەنە قەڵەم، چونکە رەخنەکانی ئارتۆ لەسەر ئەکتەر تەنیا خەیاڵ و پێشـزانی و جۆرێک لەشـیعرەو ئەنجامێکی بەرهەمهێن بەدەستەوە نادات:

(ناکۆکـی لەبیری ئارتۆدا لەو راسـتیەدایە کەپێـش نیازەکەی جێبەجێ ناکرێـت، ئەمـە مانای ئەوە نیـە کە ئارتۆ هەڵەیە؟ نەخێـر ئارتۆ لەپاش خـۆی شـێوازێکی بەڵگەدار یـان پەیڕەوێکی جێنەهێشـت.. لەپاش ئەو خەیاڵ و وێنە شـانۆییانەوە بە بێگومان ئەوەش کەسایەتی ئارتۆ خۆی دەردەبـڕن و تارادەیەکیـش ئەنجامی نەبونی کات و هۆی پێویسـتیش بۆجێبەجێکردنـی دەگەڕێتـەوە١١) شـانۆی توندو تیژی ئەو پێشـزانیە بـو کە ئارتۆ کردی.. چونکە ورد بەسـەر ژیانـی ئارتۆدا بچینەوە کات و شـوێن یاریدەدەری ئەوکاتانەی نەبـون هەتا بتوانێت ماناکانی خۆی بگەیەنێت ئارتۆ ویسـتی دابڕان لەو هێڵە کلاسیکیەی بەر لەخۆی بکات هەوڵـی نوسـین بدات لەپێش جیابونـەوەی وشـە و دال مەدلول و کە یان بۆ جەسـتەو گیان.. هەسـت و نەسـت، نواندن لە کەشێتی شانۆدا، نەکو لەبۆشـاییەکی وندا، واتە نواندن لەجێگای نواندندا، لای دریدا ئەم هەسـتانەی ئارتۆ دژی خوی بو لە نواندندا کە توانای دوبارە بونەوەی هەیە هەڵگری دوبارەبونەوەیە.. ئەوەی لامان گرنگە لێرەدا سەرهەڵدانە لەسـەر ئاسـتی ئەکتەر.. ئێمە کە باسـمان لە توندو تیـژی کرد بەرەو هەوڵدانێـک بـۆ دابڕان لـەو هێڵەی بەرە لەخۆی ئەم رێـرەوە لە توندو تیژیـدا ئەنجامـی خۆی نەپێـکا. ئێمە باس لە ئەکتـەر و لەدایکبونەوەی دەکەین.. لەسـەر بنەمایەکی نوێ.. نەکو بـۆ مردنێک پێش لەدایکبون و دوای لەدایکبون:

(گومانـی لێناکرێـت ئـەم ژیانەوەیە (ئـەم لەدایکبونەوەیـە) تێدەپەڕێت هەروەکو ئارتۆ خۆی لەجارێک زیاتر پێی لەسـەر داگرتوە بەشـێوەیک لەبەر پەروەردەکردنەوەی ئەندامەکان بـەڵام ئەم پەروەردەکردنەوەیە

توانی خۆی بگەیەنێتە ژیانێکی پێش لەدایکبون و پاش مردن١٢).
ئەمە ئەو سلبیەتەیە کە شانۆی توندوتیژی لەخۆی دەگرێت.. چونکە توندوتیژی هەولێکی رادیکاڵیانە بو وەک (بارت) ئاماژەی بۆ دەکات. هەولدانی ئەوە بو کە گۆڕانێکی بنەڕەتی بکات لەبەشەکانی ژیاندا.. کەبیر لەناوەوەی فیزیایی بزوتنەوەی دراما‌دا هەزم بکات.. بەم پێیەش جیابونەوەی ناوەوە دروست نابێت و وێنەی دەرونیش ناخوڵقێت.. جەستەش تەنیا نمایشێکی تەقلید ئامێز دەکات:
(ئەوەی دەڵێین لەسەر جەستە هەمان ئەو شتەیە کەلەبارەی شانۆوە دەیڵێین.. کەواتە ئێمە دەزانین کە ئارتۆ لەسەرەتای داماڵدرانێکا دەژیا.. جەستەی تایبەتی خۆی، واتا مولکایەتی وخاوێنی جەستەی لێی دزراوە لەسەر دەستی ئەو خواوەندە دزە لەساتەوەختی لەدایکبوندا کە خۆی لەدایکبوو١٣).
ژیان لەشانۆی توندو تیژیدا ژیان لە ئامێزدەگرێت.. بەجۆرێک کەلەژیانی مرۆڤ لای دابێت.. توندو تیژی تەنیا نواندنی ژیانە.. نیشاندانی وەکو خۆی، لێرەدا پەیوەستەی ئەو تەوقە کلاسیکیەی دەبێتەوە و ناتوانێت بەراوردکاری لەگەڵ ژیاندا بکات.. هونەر لەگەڵ ژیاندا هاوکێشەیەکی ئاسۆیی هەیە.. لێرەدا تەنیا مەبەست (لە ئەپۆلۆ دیۆنسیۆسی نیتشەوی) نیە گرنگ کارتێکردنی ئیستاتیکیە کە کار دەکاتە سەر جەستە هەتا بگاتە بینەر.. لێرەوە بەرەو ئەو گۆڕانکاریانەی کەدوای ئارتۆ کران ژیان رەهەندێکی نوێی وەرگرت.. هونەر گەیشتە حاڵەتی خۆدۆزینەوە لەناو کێشە مەعریفیەکانی مرۆڤایەتیدا، هونەر توانی داهێنانی گوتاری ئیستاتیکی بکات.. ئەوە دەمان گێڕێتەوە بۆ ئەکتەر.. پێویستە ئیستاتیکای ئەکتەر فەلسەفیانە و نومایش کارانە بێت نەکو بەپێچەوانەوە،
رۆڵ ئیدایە مرۆڤ لەناو خۆیدا دروست دەکات.. لێرەدا بنەمای خۆی و پەیوەندی خۆی لەگەڵ ئەوانی تردا دروست دەکات.. هەمو ئەکتەرێکی بەتوانا بەردەوام لەگەڵ بەرز بونەوەی تەمەندا خۆی پەروەردە دەکات.. وەکو چۆن منداڵێک لەدایک دەبێت، ئەمەش لەئەنجامی پرۆڤە کاری و سەرقاڵی هەمیشەیی هونەر و باری رۆشنبیری.. ئەکتەری راستەقینە هەمیشە لە نوێ بونەوەدایە، تەنانەت ناهێڵێ دوبارەبونەوە و سستی بیگرێت و هەتا دەنگی بگۆڕدرێت چونکە دەبێت هەمیشە هەوڵی فێربونی

دەرونــی بداتەوە، جارێکــی تر نەک دەنگی بەڵکو خۆی بدۆزێتەوە.. ئەم هەوڵــە نوێیانەی لای کرۆتۆفســکی و بیتربرۆگ دەورێکی باڵایان گێڕا، لەپەروەردە کردنی پێگەیاندنی ئەکتەردا، تیۆری نوێ لەســەر جەستەی ئەکتەر و روبەرەکانی شانۆ، برۆک دەگات دوا پێناسە:

(ئێمە تیۆری دەزانین هەمو ئەکتەرێک پێویستە رۆژانە لەخۆی بپرسێت وەکو پیانۆ ژەنێک یا سەما کەرێک، یا وێنەکێش١٤).

شــانۆی کــوردی هەتا ئێســتا ســتۆدیۆی ئەکتەری نەبوە، ئــەو پرۆژە کاریــەی نەبوە، بەچەند هەفتە شــانۆگەری دێتە ســەر ژەنــراڵ پرۆڤە. ئەگەر ســەیری زۆربەی ئەکتەری کورد بکەین دەبینین کەسێکە لەبری کەســێکی تر یاخود لاسایی کەســێک دەکاتەوە، گێڕانەوەیەکی مێژویی یــا حیکایــەت خوانــیَ دەکا و هیچی تر.. لێــرەدا پەیوەندی شــیرازەی شــانۆ دەپچڕێت شانۆ پێویســتی بەداهێنان هەیە، هەر شانۆیەک هەمو دەنگەکانی نەگرتەخۆ.. جەستە زمانی ئافراندن و داهێنانی هونەری نەبو مانای هونەر نیە بەقەدەر ئەوەی بابەتێکە لەلاســایی کرنەوەی بەناوی هونەر.

ئەکتــەر لەژێر تێڕوانینێکی هۆشــمەندانەوە دەلالەکانی خۆی دروســت دەکات، پێویســتە هەمیشــە زمانی جەســتە دروســت بــکات، ئەکتەری کــورد لەمیکانیزمی جوڵە ئافرێندراوەکەی خۆیــدا خۆی نەدۆزیوەتەوە هونەریش بەر لەهەمو شــتێک گوتارێکی ئیســتاتیکیە نەکــو گوتارێکی کۆمەڵــی.. دەبێت گوتارە ئیســتاتیکیەکە نەکەوێتە ژێــر پەتی دوبارەوە بو سوسیۆئایدۆلۆژیا تەوەرەکانی گوتاری ئیستاتیک دانەپۆشێت.. هەتا جەستە جوانیەکانی خۆی بزر نەکات.

لێرەدا کاتی ئەوە هاتوە بۆ ئیســتاتیکای جەســتە بڕۆین باس لەبەرگی جەســتە بکەین، شــانۆ دەبێــت ئافراندن و داهێنانــی بیرێکی نوێ بێت.. بەرگ دەلالەیەکی بەهێزی هەیە لەشانۆدا دەبێت لەگواستنەوەی دەلالەتە فراوانەکەی خۆیدا بەسەربەستی کاربکات:

(بەرگ لەهەمو ســەردەمێکی شــانۆی گەورەدا کارێکی دەلالی بەهێزی هەیە، نومایشت ناکرێت بۆ ئەوەی سەیری بکەین و بەس بەڵکو بۆ ئەوەی بیخوێنینەوە کە بیرو زانیاری و هەستەکانمان بۆ بگوێزێتەوە١٥).

بەرگی شــانۆیی دەبێت هەمیشــە ئیســتاتیکای خۆی دروســت بکات و

ببێتە داهێنەری گیانێکی نوێ جیاوازی نەخاتە بەرچاو چونکە پەیوەندی بەرگ بەشــانۆوە دەلالەت و ســیمۆلۆژی دروست دەکەن بەرگ مانای کۆمەڵایەتی و ئابوری و دەرونییە:

(پەیوەنــدی نیــوان بەرگ و مادەکانی سروشــت وەک بەرد وشــەو و گەڵای درەخت وایە١٦).

لێرەدا لەجەســتەی فیزیۆلۆژیەوە بۆ جەستەی ئیستاتیکی، لەم حاڵەتەدا بەرگ دەبێت دالێک بێت.. جەســتە بەهۆی بەرگەوە هاوچەرخێتی خۆی وەردەگرێت لە کاری تازەگەریانەدا بەسەربەســتی کار دەکات و دەبێتە جەستەی سەردەم.. هاوچەرخێتی نوێ بەبەرگ دالێکە بۆ دروست بونی چەندەهــا چەمکی نوێ.. بەرگی شــانۆی رەســەن دەبێــت دور بێت لە کارتێکردنی ساوایی کە لەشانۆی تەقلیدیانەدا دەکرێت.. چونکە ئاماژەی بــەرگ یان شــتێکی تر هەریەکەیــان ئاماژەیە بــۆ ئاماژەیەکی تر.. ئەم دیاردەیــە لەشــانۆی کوردیدا پێچەوانــە کەوتۆتەوە.. هێنان وپۆشــینی بەرگی کۆن بە نیشــانەی زیندو بونەوەی کەلەپــور و فۆلکلۆر دەزانن، خەنجــەر و چیــغ و فەقیانە.. هتد.کەلەپور ئەگــەر خۆی زیندو بێت ئەوا هەمیشــە هاوچــەرخ و هاورێگامانــە چونکــە هەمومانە بیــر و عەقڵ و مێژوە، هەســت و روانینەکانمان بۆ دەگوێزێتــەوە ئەوەی گرنگە لێرەدا جەســتە دەبێــت بزانێت چۆن خۆی دەپۆشــێت؟ بەرگ بــۆ جوانی چاو هەڵفڕانــدن و گوتاری سیاســی نیە بەڵکو بۆ زیندوبونــەوە و راچەنین ولەدایک بونێکی ترە:

(سەر پەرشتیکەری بەرگی شانۆیی دەبێت دور بێت لەوەی لەیەک کاتدا بەرگدرو وێنەکێش بێت١٧).

بەرگیــش دەبێت کارێکی دەلالیانەی بەهێز بکات.. بەجۆرێک کە بتوانێت گیانی شانۆ نەمرێنێت:

(ئەو گونجاندنەی کە بیر پێیدا تێدەپەڕێت لەنێوان بەرگ و ناوەڕۆکەکەیدا ئەمە یەکەم یاسای شانۆییە١٨).

شــانۆ ئاهەنگێکــی هونەریانەیــە لــە روانینــی جەســتەی مێــژوەوە لە گوزارشــتکردن.. لێــرەدا پێویســتە ئــەوە رون بکەینەوە بەرگی شــانۆ دەبێت هەڵگری گواســتنەوەی هەســت و نەســتمان بێت.. بمانخاتە ناو بیرکردنەوەوە نەکو تەنیا بۆ پۆشــین و خۆڕازاندنەوە.. بەرگی شانۆیی

مادی نەبێت زیندویێتی خۆی دروست ناکات.. کاتی خۆیەتی ئاوڕێک لە ئارایشت بدەینەوە پێویستە ئەکتەر ئارایشتێکی نوێی بۆ بکرێت.. بەجۆرێک کە چێژ لەجەستەدا دروست بکات، بینەر هەست بەوە بکات کە ئەو کەسەیەکە دەوری دەبینێت.. چونکە بەو جۆرە نەبێت ناتوانێت هیچ ئەرکێکی ئیستدلالیانەی خۆی بکات.. پێویستە ئەکتەر ئارایشتەکەی نەبێتە سواغدانێکی دەستکرد.. ئەوەش ئەنجامی جوڵە و توانای لەرادەبەدەری دەم وچاو و ئەندامەکانی تری جەستەیەتی هەتا مانای دەلالەتە قوڵەکانی بخوێندرێتەوە.. ئەکتەر دەبێت لە بیرکردنەوەی درامای فەزای شانۆییەکەدا کار بکات پەیوەندیەکانی خۆی بە وەرگر و دەق و دەهێنەر و بینەرەوە بدۆزێتەوە.. چونکە هەمو دەنگ و پەیوەندی و زمانەکان دەبنە یەک زمان و یەک گوتار کە ئەویش زمان و گوتاری شانۆیە.

شانۆ ئاوە.. ئەم کارێک دەکات و ئەویتر تەواوی دەکات.. بەو جۆرە پانتایی و فەزا و روبەری شانۆکە پڕ دەکەنەوە.. نیشانە ئاسۆییەکەی هونەر بەسەر نومایشتەکەدا پەخش دەبێتەوە و بینەر و ئەکتەر لە ئاهەنگی هونەرییاندا تێکەڵاو دەبن.

ژێدەر

١. المسرح التجريبي من ستانسلافسكي الى يوم (جيمس روس) ت: فاروق عبدالقادر ص٤٣
٢. تأويل لغة الجســد داخل اللاوعي الثقافي العربي-الفكر العربي المعاصر لسنة ٩٩٨عدد ٥٤-٥٥ص ٦٥/ علي زيمور
٣. مسرح القسوة وحدود التمثيل (الكتابة والاختلاف) جاك دريدا، ت كاظم جهاد ص٨٨
٤. نفس المصدر:ص١٠١
٥. مســرح نهايات القرن العشرين(بقلم د.فيدكوى)ت د.امين حســن الجنابي م الادب المعاصر، المسرح ظر/ عدد خاص.
٦. نحو مسرح الفقير /جيزرى كروتوفسكي /ت د.كمال قاسم نادر / ص١٧
٧. دليل دراسات الاسلوبية / د.جوزيف ميشال شرنج ص٦٧
٨. المقاربة السيميائية للخطاب المسرحي/عواد علي/ افاق عربية/عدد رابع نيسان ١٩٩٢ ص٨٠
٩. الجسد ايضا وايضا / رولات بارت /ت د.انطوان ابوزيد /الفكر العربي المعاصر العدد/ السابع١٩٨٩
١٠. مكان خالي/ بيتربروك / نفس المصدر السابق ص١٦
١١. نحو مسرح الفقير/ / نفس المصدر السابق /ت. كمال جاسم ص٧٤
١٢. مسرح القسوة نفس المصدر السابق/ ص٧٦
١٣. مسرح القسوة/ نفس المصدر السابق ص٧٦
١٤. نحو مسرح الفقير /ص٣ مقدمة بقلم بروك
١٥. علل الذي المسرح / رولان بارت/ ت. شكري المبخوت.
١٦. نفس المصدر
١٧. = =
١٨. = =

لەگەڵ دەستنووسە کۆنەکەدا هەڵەم راست کردۆتەوە و کەم گۆڕانم کردییێت.

له بڵاوكراوەكانی نوسەر

١. كفن پۆش و كەون ١٩٩٠
٢. جەنگی جیهانی سفر ١٩٩٣
٣. كەوتنە خوارەوەی گەردون، شارای شیعریم.. ئەزمونی دوای ئەوان.. جارێكی تر بە ژمارەی كەم بڵاوم كردەوە.٢٠٠٠.. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە.
٤. ئۆقیانوسی مەرگەسات| شانۆیی|١٩٩٢ ..٢٠٠٧ بە ژمارەی كەم بڵاوم كردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە.
٥. چیای ئاو| شانۆیی ٢٠٠٠..٢٠٠٧ بە ژمارەی كەم بڵاوم كردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە.
٦. مۆسیقای مەرگی ناوەختە| رۆمان ١٩٩٢.. بە ژمارەی كەم بڵاوم كردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە.
٧. نەفخ و وێنەی با| رۆمان ٢٠٠٠..٢٠٠٧ بە ژمارەی كەم بڵاوم كردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە
٨. سقوط الكون| مجموعة الشعرية|الطبعة الاولى ٢٠٠٣| بە ژمارەی كەم بڵاوم كردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە.
٩. نسیان النفخ..٢٠٠٧ مجموعة الشعرية.. ئامادەیە بۆ چاپ.
١٠. سدرە و زەیتون و سێو٢٠٠٧+٢٠٠٨. كۆمەڵێك چامە شیعری نوێ. لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردونەتەوە.
١١. شوناسی نادیارو سروشتی رۆمانی كوردی\ لێكۆڵینەوەیە لەسەر رۆمانی كوردی٢٠٠٧. لە ئینتەرنێتدا بڵاوم كردەوە و دوجار لە رۆژنامەی پاشكۆی كوردستانی نوێ و هیومانیزم دا بە زنجیرە بڵاوبۆتەوە.
١٢. شوشەیەک زۆر غەمبارە /كۆمەڵێك شیری وەرگێردراوی شاعیر جابر محمد جابرە لە عەرەبیەوە.
١٣. سەرلەنوێ نوسینەوەی كوژاوەكان| وەرگێرانی كۆمەڵە چیرۆكی

(تطريسات) عباس عبد جاسم له عەرەبیەوە ۲۰۰۷. له ئینتەرنێتدا بڵاوم کردەوە و له رۆژنامەکاندا بڵاو بونەتەوە.
١٤. شوشەیەک زۆر غەمبارە.وەرگێڕان له عەرەبیەوە . کۆمەڵه شیعری شاعیر جابر محمد جابر.ئامادەیه بۆ چاپ .
١٥. حوارات فنون قتالیة. کۆمەڵێک وتار و چاوپێکەوتنه بەعەربی ئامادەی چاپە.
١٦. ئاوێنەی بورکانی ژەنەڕاڵ| رۆمان به ژمارەی کەم بڵاوم کردەوە ١٩٩٣.. دوایی سەر لەنوێ ماوەی ساڵێک کارم تیا کردەوە بەناوی (بورکانی رۆح) ۲۰۰۸. ئامادەیه بۆ چاپ.
١٧. لاشخصیة اللغة لـ(حفریات في زاکرة اللاوعي المهمل) له دوو ژمارەی (رۆژنامەی المشرق) بەغداد دا بڵاوبۆتەوە. لەگەڵ چەند باس و لێکۆڵینەوەیەکی تر به عەرەبی نوسراون . ئامادەی چاپە.
١٨. سیناری شانۆیی(مەکبێس)ی ولیم شکسپیر
١٩. بارزانیو هێڵی ساتەوەختی مێژوو. لێکۆڵینەوە ١٩٩٥ ئامادەیه بۆ چاپ.
٢٠. کوردستان جوگرافیا و دەسەڵات کۆمەڵێک لێکۆڵینەوە وتاری کوردیە. سەرەڕای چەندین لێکۆڵینەوەی تر بەعەرەبیو کوردی که ئامادەن بۆ چاپ.
٢١. چەندین کتێبی تر که لێکۆڵینەوەن لەسەر نوسیەنەکانی بەعەرەبی و بەکوردی.
٢٢. بەدەیەها باس و لێکۆڵینەوەی له رۆژنامەو گۆڤارەکاندا به عەرەبی و کوردی نوسیوە و لەسەر نوسینەکانی بڵاوبونەتەوەو لەسەر ئاستی عەرەبی تەواو باوەڕ پێکراو و ناسراوە.

زنجیرەی کتێبە چاپکراوەکانی گۆڤاری شانۆ

١. زانستی دەنگو ئاخافتن، نووسینی: ئەحمەد سالار، ٢٠٠٦.
٢. سەردنپاڵ، نووسینی: د. خەزعەل ئەلماجدی، وەرگێڕانی: ئەحمەد سالار، ٢٠٠٧.
٣. چەپکێک دەقی شانۆیی، کۆمەڵێک نووسەر، ٢٠٠٧.
٤. شانۆی کوردی، ئەرشیفو تێکست، نمایشو بینەر، نووسینی: یاسین قادر بەرزنجی، ٢٠٠٧.
٥. شانۆی کوردی لەنێوان دەقی خۆماڵیو بیانیدا، نووسینی: د. ئیبراهیم ئەحمەد سمۆ، ٢٠٠٧.
٦. ئەزموونکاری لەشانۆدا، ئامادەکردنو وەرگێڕانی: شۆڕش محەمەد حسین، ٢٠٠٧.
٧. دەروازەیەکی رەخنەیی درامای نوێی کوردی، نووسینی: محەمەد تەیمور، ٢٠٠٨.
٨. تەوژمەکانی نوێگەری لەشانۆی جیهانیدا، نووسینی: بورهان قەرەداخی، ٢٠٠٨.
٩. شانۆگەریی باخ، نووسینی: ئەحمەد سالار، ٢٠٠٨.
١٠. اسئلة الحداثة في المسرح، یاسین النصیر، ٢٠٠٨.
١١. میناو دوو شانۆگەریی وەرگێڕدراو، نووسینو وەرگێڕانی: ئەحمەد سالار، ٢٠٠٩.
١٢. شانۆو دەرهێنان، وەرگێڕانی: رەزا مەنوچەهری، ٢٠٠٩.
١٣. مەشقە سەرەتاییەکانی ئەکتەر، گەزیزە، ٢٠٠٩.
١٤. رەوتە نوێگەرییەکانی شانۆی جیهانی، بورهان قەرەداخی، ٢٠٠٩.
١٥. هارۆڵد پینتەر.. ژیان و شانۆ، دانا رەووف، ٢٠٠٩.